

Gyvenimas po klevu

„Gyvenimas po klevu“ (1988) – pats svarbiausias ir įdomiausias R. Granausko kūrinys, kuriame įtaigiausiai apmąstomas lietuvių tautos likimas po sovietinės valdžios reformų.

Lietuva nuo seno – žemdirbių kraštas. Kaimo žmonės buvo mūsų nacionalinių ypatumų bei vertybių saugotojai. Taigi kaimo fizinis bei moralinis sugriovimas gresia visos tautos išnykimu.

R. Granauskas – žemaitis ir pirmiausia tai atsispindi kūrinio pavadinime. „Gyvenimas“ jam – ne tik egzistencinė sąvoka. Tai ir namai, sodyba – visa tai, kas supa valstietį. Juk „namas“ ir „namai“ – taip pat skirtingos sąvokos: „namas“ – tai tik pastatas, o „namai“ – šeiminingo įdėtas dvasinis turinys. Ne kiekvienas „namas“ yra „namai“.

Klevas apysakoje – pasaulio medžio įvaizdis, reiškiantis sutvarkytą, stabilų būtį, visų trijų sferų – požemio, žemės ir dangaus (šaknų, liepens ir viršūnės) – amžiną ryšį. Gyvenimas po klevu – tai buvimas ant šaknų, po šakomis, tai žmogui skirtas laikas po amžinuoju medžiu. Žmogus, gyvenantis tokioje ypatingoje įrdvėje, siekia išlaikyti amžinąsias vertybes, perduoti jas kitai kartai.

„Gyvenimas po klevu“ – nedidelės apimties, koncentruotas, tačiau labai gilus kūrinys. Jame tik viena pagrindinė veikėja – senutė Kairienė.

Apysakos laikas dvejojas: realusis – viena diena – ir prisiminimų, pagrindinės veikėjos apmąstymų laikas – pokaris, kolektyvizacija.

Vaizduojamas vienas įvykis – Kairienės kelionė į gyvenvietę. Keliaudama senutė apmąsto visą savo gyvenimą, šeimos likimą, o kartu ir tragišką Lietuvos pokario kaimo sunykimą.

Kūrinio idėjinis turinys – tai kontrastų grandinė, apimanti senąjį ir naująjį pasaulį – jų erdvę, laiką, dvasines vertybes. Kaip tik ji – vertybių atskaitos taškas.

Visą senosios Kairienės kelionę galima suskirstyti į tris epizodus pagal erdves, kurias tenka senajai pereiti: 1. Namai. Tai sava, artima erdvė, kuri baigiasi ties didžiuoju asfaltu. 2. Plentas – svetima, pikta, agresyvi erdvė. 3. Gyvenvietė – uždara, negyva erdvė.

Kairienės kelias į gyvenvietę – jos atminties kelias per savo gyvenimą. Trys erdvės atitinka tris gyvenimo tarpsnius. Tai trys nuopuolio ratai – Kairienės žmogaus Konstantino, jos sūnaus Stepono ir anūko Dariaus. Visų žlugimo priežastys išorinės, tačiau kiekvienam nuopuolio rate vis giliau prasiskverbianti žmogaus dvasia. Konstantinas ima gerti, kai atimama žemė, viso gyvenimo pamatas. Sūnus – tarpinė grandis. Žemdirbio dvasia jį traukia sugrįžti po klevu, tačiau jėgos, kurios stabdo, jau stipresnės. Jis žūsta. Trečiasis nuopuolio ratas – Darius. Jis – naujų laikų „produktas“. Visiška inercija, mąstymo paralyžius ir dvasinis išsigimimas. Toliau eiti nebėra kur, nes Ignelis įkūnija jau protinį nepilnavertiškumą.

Kai senoji tą balandžio rytą išėjo į lauką ir sustojo ant slenksčio akmens, saulė jau buvo pakilusi virš tvarto stogo, – didelė, raudona, neplieskianti balandžio saulė, galėjai į ją žiūrėti nemirksėdamas. Tačiau senoji ir nesiruošė į ją žiūrėti, – trumpai metė akį į šoną, norėdama tik patikrinti, ar tikrai šviesulas tame pačiame aukštume, kuriame šiuo metų laiku jam privalu būti.

Ant sulenktos kairiosios rankos buvo pasimovusi krepšį su dviem kišenėlėmis šone, toje pačioje rankoje laikė raktą, o dešinėje – parūdijusią spyną. Įkabino spyną kur reikia, pasuko raktą ir įsidėjo į vieną iš tų kišenėlių. Įsidėjo ir užsegė, tada pasisuko veidu į kiemą. Reikėjo apžvelgti, ar tvarkoj viską palieka išeidama.

Kieme, jau gerokai pradžiūvusiam, buvo švaru. Užvakar nugrėbė, šiukšles pasinešusi sudegino. Vidury kiemo kaip kokia ponija kyšojo perdžiūvusi svirtis, dvišaka jos viršūnė jau buvo apšviesta saulės. Tarp svirties ir rentinio gulėjo sena vištų gelda. Pačios vištos goglinėjo palei tvartą. Goglinėjo dvi, o trečioji tupėjo ant šuns būdos stogelio. Šuns ji nebeturėjo, nes senasis padvėsė iš senumo, o naujo šuniuko ji nenorėjo, nes negalėjo užmiršti senojo balso. Ir būdos negalėjo sukūrenti, nes dvi vištos ten buvo įsitaisiusios dėti, o trečioji, bjaurybė, dėdavo tik daržinės kampe, ir dėl jos vienos turėdavo nei-

užmiršti ir atidaryti, kad ji ten karkdama galėtų įeiti. Senoji pažvelgė ir į daržinę. Niekam jai nebereikalinga ta daržinė, kioksanti kiemo gale priešais trobos langus. Jeigu kas nuardyta, supjaustyta – kiek sausos, geros malkos išeitų. Bet iš kur tu paimsi tiek vyrų? Jau dvi žiemi šalo. Anglių buvo iš rudens parsiveždinus – atvažiuo mašina ir išvertė pas šulinį, paskui ji su kibiru dvi savaites nešiojo toliausiai į tą daržinę. Ir dabar dar anglių turi, bet nebeturi nė kokio šakalio, o be medžio, vienos pačios, jos nedega. Kovo pabaigoj, pasiėmusi kirvį, šiaip, taip atlupo kelias daržinės lentas iš anos pusės, kur nesimato. Parsivilko prie trobos durų ir vos neapsiverkė: nei susipjaustyti, nei susikapoti. Išėdavo kas rytą nešina kirviu, knapodavo, knapodavo kaip višta žarnagalį. Paskui, kai beliko trumpesnės, įsitempė į priemenę.

Višta nušoko nuo būdos ir sakydama „ko ko ko!“ nužingsniavo daržinės pusėn. Eina dėti. Raiba, kelnėta, plunksnos mažne iki kojų nagų auga. Pernai dar gaidys buvo, jis ir tupėdavo ant būdos, bet jį nusinešė vanagas. Lapė negalėjo – nėra arti nei miško, nei krūmo, tik tie didieji medžiai ant kapinaičių kalnelio. Vanago darbas, ne kieno kito. O kai gaidžio neliko, tai kelnėtoji pati užėmė gaidžio vietą: ir ant būdos įsitaisė, ir kitoms dviem viršininkauja. Tikrai tiek, kad negieda. Labai buvo ilgu senajai per žiemą be šuns ir be gaidžio balso. Ir dienos, ir nakties tylumoj – vien jos pačios pasenęs alsavimas ir žadintuvo tikslėjimas. Net mašinų užimo neišgirsi, net kelių einančio žmogaus nepamatysi, nes į gyvenvietę nuvedė naują kelią, naują ir asfaltuotą, – toli šiaurėj, anuo pakraščiu laukų, kurie kokių dviejų kilometrų platumo. O tuo senuoju, – kas tau juo beei, kas bevažiuos? Kentėdama dėl savo vienvietės, ji buvo galvojusi parsinešti iš gyvenvietės kačiuką, bet paskui pati save supeikė: o kuo tu, kvaiša, šersi tą vargšą gyvulį? Karvės nebelaiko, pieno nebeturi, o pelių nėra. Iš kur bus pelių, jeigu net trupinys nenukrenta į aslą. Pluteles ji nupjausto nuo kepalo, paskui užsideda akinius, pasiima peilį, atsisėda prie lango ir tvarkingai supjausto mažyčiais keturkampiais gabaliukais – tokio didumo, kad višta galėtų praryti. Net žvirbliai apleido jos kiemą. Kai nukėlė, nugriovė paskutines kaimo sodybas, visi žvirbliai – o buvo jų daugybė! – paskui žmones išsikėlė į gyvenvietę. Taip ji ir gyvena dabar: be šuns, be gaidžio, be pelių ir be žvirblių. Žiemą, kai vasario pūgos, įsibėgėjusios per tuos lygius numeliuruotus laukus, kaukdavo apie trobą ir kapinaičių kalnelį, jį, susigūžusi lovoje į men-

ką gumulėlį, visai rimtai galvodavo: Viešpatie, vis tiek turės ateiti pavasaris, aš dar sulauksiu jo, tačiau kas bus, kai nutirps sniegas, ims šildyti saulė, pradžiūs žemė, o žolė kieme nenorės dygti? Kam augti, kam vargti, jeigu nebėra akių džiaugtis jos žalybe? Taip jai atrodydavo naktį, tačiau rytą, pūgai nurimus, žiūrėdama į baltus laukus, ji ramindavo save: dygs, dygs, nebijok, juk tavo pačios akys dar mato, dar neužsimerkė. Todėl užvakar, grėbtydama kiemo šiukšles, net pasilenkdama žiūrėjo į patvorio žemę: jau kalasi vos įmatomi dilgėlių diegeliai, nors dilgėlių, bet kalasi. Niekur neišeis paskutinė žolė iš tavo kiemo, dar pavaikšiosi basa, dar ant jos pasėdėsi.

Ji vis tebestovėjo ant nedidelio prieslenksčio akmens ir tebežiūrėjo ir senąją daržinę. Pagaliau jos žvilgsnis nuslydo į šoną. Prie daržinės galo juodavo pernykštė bulviena, dar šlapia, dar nesugėrusi visos ištirpusio sniego drėgmės. Ir nedidelis bulvių kaupas! Dėl šito kaupio ji ir susiruošė į gyvenvietę, Rodos, viską tvarkoj palieka išeidama.

Jau seniai nebebuvo apie sodybą nei tvoros, nei vartų. Ji nužengė nuo prieslenksčio akmens ir pro namo galą pasuko kapinaičių kalnelio link. Pro jas ėjo senasis kaimo kelias. Kaip ji džiaugėsi, atitekdėjusi į šią sodybą! Juk sodyba prie kelio – tai ne kokia troba pamiškėj, kurios niūriuose languose teatsispindi vien debesų pilkumas ar sklandančio vanago šešėlis. Dar mergaitė būdama ji pavydėdavo savo draugėms, kurios gyveno namuose prie kelio. Langai visuomet linksni, šviesūs, švariai nuvalyti, po jais, margo davavo gėlių darželiai, kad keliu einantis žmogus galėtų stabtelėti ir pasidžiaugti, o paskui eiti sau toliau: iki kito darželio, iki kitų švariai nuplautų langų.

Už namo, prie vakarinės kirtės, augo didžiulis klevas, savo šakomis užklėtęs pusę stogo. Niekas čia jo nesodino. Tikriausiai vėjas atnešė jo sparnuotą sėklą nuo kapinaičių kalnelio. Ten auga klevai, dar storesni ir už jį. Keliukas į senąjį kaimo kelią ėjo pro patį kamieną. Senoji pakėlė galvą ir pažiūrėjo aukštyn, bet negalėjo matyti, ar brinksta ten aukštai kokie pumpurai. Turėtų brinkti, jau pats sultekio metas.

Dabar iki pat naujosios gyvenvietės nebus daugiau pakely nė vieno medžio, nė vieno krūmo, tik lygūs plačiasiai laukai iš abiejų pusių: vieni – papildavę nuo pernykštų ražienų, kiti – juodi, treti – jau švelniai žaliuojantys rugio žolmeniu. Tik tas žalumas ir tepaglos-

tys akį. Bet praeisi pro jį – ir vėl pūsti laukai, virš kurių nei pempės balso, nei vyturio giesmės. Ne, vyturiai jau turėtų būti parlėkę. Ji stabtelėjo, kad jos pačios kojų šlepsėjimas netrukdytų klausytis, atsmaukė nuo dešinės ausies skarelės kraštą. Ne, dešinėj pusėj jokio balso. Atsmaukė nuo kairiosios – ta pati tyla. Kaip gali būti tokia tyla virš pavasario žemės?

Šį metą ji dar negirdėjo varnėno. Gal jau pradeda kurtėti? Ne, nepradeda. Kodėl girdi, kai kelnėtoji višta, eidama dėti, sako „ko ko ko!“ Varnėnas juk dar garsiau švilpia. Ir žadintuvo tikėjimą girdi, ir savo alsavimą, ir vėjo užavimą klevo šakose – viską. Ir apyžlībė dar nėra. O varnėno ji neišgirs, nes jam nėra kur gyventi. Paskutinis inkilas, anūko prikaltas prie trobos galo, sutrešo, supuvo ir su visais varnėniukais nubildėjo žemėn.

Ir paukščiai, ir gyvuliai vienas po kito palieka jos kiemą. Ar jie bijo ko, ar ką nujaučia? Ji prisiminė, kaip staugė prie būdos senasis šuo. Vieną naktį staugė, antrą. O po kelių dienų rado būdą negyvą. Buvo žiema, pusnynai, ji negalėjo jo net užkasti. Būtų pakasus už daržinės, kad nė akys tos vietos nematytų, o dabar nutempė į bulviena ir paliko ant sniego. Kelis rytus, vos praausus, juodas varnų spiečius sukdavosi virš daržinės stogo. Ko taip gailiai staugė senasis šuo? Ar jis savo mirtį jautė, ar jos? Ne, jos mirties jis negalėjo jausti, – taigi išgyveno ji per visą žiemą ir nenumirė, sulaukė pavasario, sulaukė balandžio saulės ir štai dabar šlepsi senuoju kaimo keliu į gyvenvietę, o kilstelėjusi ryto saulė šviečia jai į kairįjį žandą, ir lengvą šilumą jaučia net per vilnonę skarelę. Visai dėl ko kito staugė senasis šuo, visai dėl ko kito. Jis norėjo jai kažką pasakyti. Šitiek metų tylėjo, o prieš mirtį pasakė. Pasakė, o ji, kvaiša, nesuprato, pamanė, kad pati greitai mirs. Jis taip gailiai staugė, žiūrėdamas į trobos langą, taip stengėsi, kad ji ką nors suprastų. O gal jai apie savo gyvenimą norėjo pasakyti? Gal gailėjosi to savo gyvenimo, gailėjosi, kad šunim tegimė? Ką jis gero matė? Tikrai savo būdą. Prie būdos gimė, prie būdos gyveno, prie būdos ir nusimirė...

– O Dieve!.. – senajai staiga nudiegė širdį. – Apie mane jis sakė!.. Apie mane!.. Ir aš prie savo būdos nusimirsiu!.. Tiktai kam aš ką bepasakysiu mirdama?..

Jai ta mintis net kojas pakirto, būtų sėdusis, bet nebuvo ant ko: tik šlapias kelias ir pažliugusi dirva anapus griovio, o ir pats griovy pilnas šalto vandens.

Ėjo dar palengviau, bemaž nesizvalgydama, tiktai stengdamasi pamatyti, ar dar toli iki didžiojo asfalto. Net pro želmėnų lauką pralinko vos kelis kartus tepažvelgus: žaliavo rugiai, žaliavo.

Anksčiau, eidama šituo kaimo keliu, kiek ji visko prisimindavo, kiek visko prisigalvodavo apie savo, apie kitų žmonių gyvenimą! Penkti metai nebėra kaimo, nebegyvena jau ir tie žmonės. Sustoję, atsigręžę atgal: nebeišvydo trobos stogo, tik pati klevo viršūnė dar kyšojo iš žemės. Ir didieji kapinių medžiai. Vadinasi, dar koks kilometras iki plento. O ten jau už mašinos, kitoks busėjimas. Pasimatys gyvenvietę, kuri ir vardo jokio neturi. Ten anksčiau jokio kaimo nebuvo, tiktai sudžiūvusio molio laukas, todėl ir neturi vardo. Kaip čia taip išeina: ir šuo, ir višta, ir didesnis akmuo turi vardą, ir miškelis, ir bala, ir menkiausias upelėlis, o čia – centrinė gyvenvietė, ir viskas. Kai prieis tą vietą, kur anksčiau buvo Klovos alksnynas, o dabar – spygliuota viela aptvertos ganyklos, paskutinį kartą atsigręš savo namų pusėn. Iš ten žiūrint, klevo viršūnė tik per sprindį bekyšos iš žemės.

Ji ir atsigręžė. Ir tuojau atsiminė, ką turėjo atsiminti eidama pro jo kamieną į senąjį kaimo kelią. Aiškių aiškiausiai atsiminė – savo šio ryto sapną. Net ne sapną, ji nieko nesapnavo, jau buvo pabudusi, tiktai neatmerkusi akių, dar nepasižiūrėjusi, ar jau daug troboje išaušo. Gulėjo galvodama, kad per visą ilgą naktį nieko nesapnavo: nei vyro, nei vaiko, nei anūko, nei tėvo, nei motinos, nei mergystės draugių, nei seniai mirusių kaimynų, nei nieko, – kaip kokias šienkartinę, kaip skiedryno kaladę. „Kas su manimi ir darosi, kad nieko nebesapnuoju? – galvojo. – Ar tik nebūsiu susirgusi?“ Ir tada pajuto, kad lova po jos nugara krustelėjo. Išsigandusi tuojau atmerkė akis. Dar troboje nedaug tebuvo išaušę, bet daiktai jau matėsi. Lova daugiau nebekrustelėjo, bet vos tik tai ji vėl užsimerkė, po nugara taip lengvai iš naujo: krust, krust... Ji atsikėlė, atmetė patalus ir po lovą pasižiūrėjo, – niekur nieko nebuvo. Bet ir atgal nebegulė. „Nervos, – ramino save rengdamasi. – Senatvės nervos.“

Iš čia ji pamatė naująją gyvenvietės kelią. Ne patį kelią, o tik pralekiančios juo raudonos mašinėlės kuprą. Stabtelėjo, persimovė tuščią savo krepšį ant kitos alkūnės. Atgal nebeatsigręžė, nes žinojo, kad iš čia nei savo klevo viršūnės, nei kapinaičių medžių jau nebeišvys.

Apysakos pradžioje skaitytojas supažindinamas su veiksmo laiku (šiltas balandžio rytas) ir erdve. Senutės Kairienės kiemas, keliukas, ka-

pinaitės – tai artima ir širdžiai miela erdvė. Senoji, sustojusi ant slenkščio, apžvelgia savo sodybą. Slenkstis atskiria trobos ir kiemo erdves, bet to, – tai ir paaugstinimas, nuo kurio viskas geriau matyti.

Viskas kieme turi savo vietą. Senoji išeina iš namų ir kaip tikra šeimininkė apsižvalgo. Viskas turi būti švaru, nes jei kas svetimas užeis jai nesant, iš kiemo spręs apie šeimininkę. Detalės, kurias pastebi senutės akis, išdėstytos svarbos tvarka: „vidury kiemo kaip kokias ponias“ kyšojo šulinio svirtis. Vanduo – tai gyvybė, todėl svirtis – svarbiausias sodybos akcentas. Tačiau epitetas „perdžiūvusi“ ragina suklusti – ne viskas gerai. Iš tiesų toliau pateikiama begalės nykimo ženklų: nėra šuns, gaidžio, karvės, tvoros, vartų, inkilo vamėnui, net žvirbliai ir pelės apleido kiemą. Kraupus šuns staugimas viduržiemį dar labiau sustiprina išnykimo, mirties nuojautą. Senutės spėlionės, ką šuo norėjo pasakyti, tik patvirtina mintį, kad tai labai baisi pabaiga, ir ne tik Kairienės gyvenimo...

Tačiau randame ir amžinybės bei pastovumo akcentų. Amžinasis gyvybės ratas sukasi: saulė toje vietoje, kur ir turi būti šiuo metų laiku, klevo pumpurai brinksta. Klevas – jungtis tarp gyvųjų ir mirusiųjų. Kapinių klevai barsto sėklas, viena iš jų ir davė pradžią medžiui prie Kairienės trobos kampo. Gal tai kažkas iš minusių artimųjų žadina senutę pavasariui atėjus.

Dėja, gamta pasikeitė: negirdėti vytiuko giesmės virš melioruotų laukų – paukščiai nemėgsta tuštumos. „Kaip gali būti tokia tylą virš pavasario žemės?“ – graudžiai mąsto Kairienė ir daro stulbinančią išvadą, kad gamta savo grožį atveria tik žmogui. „Kam auginti, kam vargti, jeigu nebėra akių džiaugtis jos žalybe.“ O šiuolaikinis žmogus, matyt, nesugeba džiaugtis grožiu, jam net nesvarbu, kur jis gyvena. „Kaip čia išeina: ir šuo, ir višta, ir didesnis akmuo turi vardą, ir miškelis, ir bala, ir menkiausias upelėlis, o čia – centrinė gyvenvietė, ir viskas.“ Ganyklos aptvertos viela – kaip koncentracijos stovykloje. Senutei baisu atsidūrus visai svetimoje erdvėje, todėl ji nuolat atsisuka. Jai ramiau, kol mato savo „gyvenimą“. Ryšys su savąja erdve išnyksta, kai senutė išeina į plentą.

Toje vietoje, kur senasis kelias įsuka į asfaltą, riogsojo melioratorių atvilkta akmuo. Ant tokio neatsisėsi, bet galima prieiti ir atsiremti. Jautėsi jau ir kiek pavargusi, o eiti reikėjo dar tiek pat, kiek jau buvo atėjusi. Priėjo, atsišėmė, o priešais matė pilkų cementinių

stulpelių eiles ir spygliuotas vielas, dalijančias didžiulį ganyklų plotą keturkampiais. Užmerkė akis stengdamasi prisiminti, kaip šį ryt pusiaumiga gulėjo savo lovoje ir kaip ta lova po ją pirmą kartą krustelėjo. Negalėjo prisiminti, akyse nieko nebuvo – jokio vaizdo, jokio reginio. Tikrai dvi baltos dėmės. Jos pradėjo judėti: viena – aukšty, kita – žemyn. Tiesą sakant, ne dvi baltos dėmės, o dvi marškinių rankovės. Ir dvi plaštakos kyšojo iš jų. Dangaus karaliau, tai jos žmogus, apsilvilkęs marškiniais ir kailine liemene, suspaudęs gražtą, suka jį gilyn į kamieną, o ji stovi šalia su ašočiu ir mediniu latakėliu rankoj. „Tu negrėžk taip giliai, matai, koks dar jaunas!“ – „O tu manęs nemokyk!“ – „Kad tuojau iki širdies įvairsi!“ – „Ar tu neisi šalin nekudakavusi!“ – „Tu nudziövinsi aną, ir daugiau nieko... Nebenoriu aš tos tavo sulos!“ Tą kailinę liemenę ji išnešiojo daugybę metų, jau pati nebepamena, kiek. Gal, ją apsilvilkusi, ir paseno. Paskui, kai jau kailis visai nučiuoro, įklojo šuniui į būdą. Taip, tai jos klevo kamienas, dar ne storesnis už vartų stulpą... Ir švelni dar žievė, ir šaknys dar švelnios, nesukietėjusios, nedrąsiai imančios iš žemės drėgmę ir vėsa. O paskui – metai po metų – šiurkšty, tvirtyn, gilyn ir platyn. Jau taip giliai, kad giliau už trobos pamatus, ir pro pamatus – po pačia troba. Ir dabar ant tų šakų paklotos grindys, ant grindų – lova, o lovoje – ji pati: pasenusi, sudžiūvusi, pusiaumiga, nenorinti atsimerkti ir pasižiūrėti, ar jau daug išaušo. Pavasarį, balandžio vėjams papūtus, smarkiai sujuda klevo šakos, šakos sujudina šaknis, o šios, skverbdamosios vis giliau ir plačiau, judina po grindimis žemę. Išeina, kad klevas žadina ją bemiegiančią, kol kas nereikliai ir neįkyriai: kelkis, negulėk, stokis sulig auštančia diena, jau nedaug tau tų dienų beliko. Štai iš kur tas lovos krutėjimas, o ne jokios čia senatvės nervos.

Ji atsitraukė nuo to didelio melioratorių akmens ir nušlepsėjo balos pakraščiu į asfaltą. Liko dar du kilometrai.

Ne taip paprasta senam žmogui nueiti du kilometrus asfaltuotu plentu. Ir iš priekio atūžia mašinos, ir iš užpakalio, ir atrodo, jog kiekviena lekia tiesiai į tave, o tu – senas, nemitrus, išsigandęs – nespėsi pasitraukti iš kelio. Ypač baugina tos, kur atūžia iš nugaros, ji per vėlai jas išgirsta, išsigandusi šokteli į pat griovio pakraštį, į nepradžiūvusį purvą, skubiai atsisuka veidu, o sukeltas vėjas bloškiasi į akis kartu su smarve ir kurį laiką jai dėl to užia ausyse. Vos tik nustoja užė – jau kita pabaisa atlekia krikdama. Taip ji ir slenka gyvenvietės

link pačiu pakraščiu, pačiu pakraščiu, pasišluostydama ašarojančias akis, nuo vienos ausies visai atsmakusi skarelę, kad iš toliau išgirstų. O tais tarpais, kai nėra mašinų, vėjas atneša nuo fermų šviežią mėšlo kvapą. Fermos ten, ant kalno, o plentas kyla į kalnėn, ir pirmąsyk ji dabar pagalvoja, kad laikas jau būtų įsitaistyti lazda. Kai tau daugiau nei septyniasdešimt penkeri, jau nei gėda, nei kas pradėti vaikščioti trimis kojomis. Po savo kiemą, po savo sodybą jai lazdos dar nereikia, tačiau einant į gyvenvietę duonos, pieno ar pensijos, lazda jai būtų gera paspartis. Juk ir slidu, ir purvina būna, ir netikėtus lietus užklumpa kelyje.

Kalno viršūnė ji sustojo atspūsti. Už kokio kilometro baltavo abipus plento silikatiniai gyvenvietės namai. Nė vieno medinio, nė vieno seno pastato, nė vieno didelio medžio, iškilusio virš šiferinių stogų. Blezdingine tą gyvenvietę vadina. Ilgai negalėjo suprasti, kodėl „blezdingine“, kuo čia dėtos blezdingos, tie greiti kaip žaibai paukšteliai. Suprato netikėtai, savo kieme vieną pavakarę sendama iš šulinio vandenį ir žiūrėdama, kaip juodos kregždės šauda pro svirtį. Staiga iškilo akyse pagrauztas molėtas upės skardis ir daugybė blezdingų urvelių tame molyje: greta vienas kito, greta vienas kito... „Ir sugalvok tu man!“ – stebėjosi atvertusi galvą į svirties viršūnę.

Prieš penketą metų pradėjo draskyti jų kaimą, o per dvejus ir išdraskė. Jei ne kapinaičių kalnelis, kurio pačioj pašlaitėj prisiglaudusi jos sodybėlė, gal ir ji gyventų toj blezdinginėj. Ne, negyventų. Kaip ji būtų pasistačiusi naują namą viena, sena, nieko nepagalinti? Ir iš ko? O gal ją būtų išvežę į kokią prieglaudą, į tuos senelių namus?.. Ten ji jau seniai būtų besanti numirusi.

Bėpigu buvo kitoms kaimo našlėms, jos visos turėjo ištekejusias dukteris, vedusius sūnus, o ji neturėjo nieko. Ne visai nieko, bet vis tiek neturėjo. Vedęs anūkas – tai ne vedęs sūnus. Anūko šeimai jau besitiktai tolina giminaitę, ir viskas. Kartais jie pasižiūri į tave lyg sunkiai beatpažindami. O vieną kartą girtas taip ir paklausė: „Nu, kiek tu ilgai gali gyventi?“ Girtas tik pasako, ką negirtas galvoja. Dieve, tas gėrimas!.. Vyras žuvo per degtinę, sūnus žuvo per degtinę, ateis laikas – ir anūkas užsimuš begerdamas. Bet ji gal jau nebematys to trečiojo pašarvoto.

Ateinančią žiemą bus lygiai trisdešimt metų, kai jos žmogus guli po žeme. Kartais naktį, ypač kai vėjas kaukia sodybos klevo viršūnėj,

mezgamą kojine, atsisėdė prie karšto mūriuko, mezgė toliau. Kaimynai irgi tylėjo, nes kai loši „šešiasdešimt šešis“, daug nepakalbėsi: reikia skaičiuoti savo ir kito „akis“, kirčius, sektį išėjusius ir likusius kozirius. Iš kažko ji pajuto, kad lauke jau ne vakaras, o naktis. Keletą kartų suklydo mezgdama, kelias eiles nuardė, vėl mezgė iš naujo. Vienas kaimynas, pasilenkęs per stalą, virš žibalinės stiklo prisidėgė cigaretę, antras pašė kortas ir, pakreipęs galvą, kažko klausėsi, – gruodžio naktis buvo tyli, be vėjo, be mėnulio. „Ar pasiuto? – pasakė. – Per tą laiką galėjo jau iš Telsių pareiti.“ Pirmasis išpūtė dūmus, atsukęs pratraukė užuolaidėlės kraštą, prisikišęs pasižiūrėjo, bet vargu ar matė ką lauke – stiklas buvo juodas kaip degutas. „Matai, jeigu ten negavo, gal kitur nuėjo?“ – „Kur kitur, kur kitur?.. Pats žinai, visame kaime niekas kitas neturi. Kalėdoms dar niekas nevirė, tiktai taisosi raugti.“ – „Ar tu pats nežinai, kaip yra? Ateini, o ten jau vyrai lenkia stiklinėlę... Nu, tuojau – sėskis, sėskis, pripila viena, antra... Tiktai laukiančiam laikas neina... Perkelk.“ Ji norėjo šūktelti: „Mano žmogus niekuomet taip nepadarys, ar jūs nežinot?!“ – bet nešūktelėjo, susitvardė. Atidėjo mezginį, nuėjo prie lentynos ir, kietai sučiaupusi lūpas (dabar jau tikrai buvo pyktelėjusi, kam jie abudu taip pagalvojo), pastatė į pat stalo vidurį stiklinėlę, vėl nuėjo, vėl sugrįžo, išdėliojo į vieną eilę lėkšteles: ir duoną, ir lašinius, ir svogūnus. Ir medinę druskinę pastūmė prie svogūnų: prašom, tuojau pareis mano žmogus, įpils, užsveikins, galėsit išgėrė užkasti, o katram bus per mažai druskos – pats pasisūdys. Jos žmogus nemėgsta sūriai. Tuo metu jie visi išgirdo metalinį parpiančią garsą. Kaimynai gal nežinojo, o ji žinojo, iš kur tas garsas: šuo pas tvartą tempia grandinę per aliuminį tuščią dubenėlį, įšalusį į žemę. Ji vėl norėjo pasakyti: „Ar aš jums nesakiau!“ – bet nepasakė, nes prisiminė, kad nieko jiems ir pirmiau nebuvo sakiusi, tiktai pasiėmė nuo mūriuko krašto mezginį ir pasidėjo ant kelių: kai tarpdury pasirodys jos žmogus, taip ilgai ejęs gruodžio naktį, kai jis įžengs per slenkstį, atsiduodantis šalčiu ir paplėkusiais sandėlio grūdais, tegu pirmiausia pamato ją, ramiai sėdinčią prie mūriuko, tegu nepagalvoja, kad ji jaudinosi ar nerimavo manydama, jog jis svetur geria, užmiršęs ir ją, ir savo namus, ir abu laukiančius kaimynus. Tegu jam apie tai pasako ir mezginys jos skreite, ir duona, ir lašiniai, ir stiklinėlė ant stalo. „Parein, parein ežys su mielėm!..“ – prasidžiūgęs pasakė kaimynas ir pradėjo ranklioti kortas

nuo stalo. Jie visi trys klausėsi, bet daugiau nepasigirdo jokio garso: nei sniego girgždėjimo po langu, nei kojų tapsėjimo į slenksčio akmenį. „Gal šlapinasi paėjęs, – ji pagalvojo. – Nebenorės paskui eiti iš šiltos trobos į lauką.“ Antrasis kaimynas vėl pakėlė nuo stalo kaladę, bet nebepasė, o tik sukiojo tarp pirštų. Jie visi dar klausėsi, bet nebebuvo ko: nebebarkstelėjo daugiau grandinę, nepradėjo inkšti šuo, pasitikdamas pareinantį iš tamsos šeimininką. Nuo tos tylos jai perėjo per širdį, bet pati dar nesuprato – kas. Ji nukėlė nuo skreito mezginį, sunėrė ant kelių pirštus, stipriai suspaudė. Kažkuriam pirmajam iš jų trijų dabar reikėjo ką nors pasakyti, nors tiek: „Pasigirdo, daugiau nieko...“ – bet jie nė vienas nepasakė. Tą pasakyti derėjo jiems, nes pati negalėjo – neleido jai ir stiklinėlė, ir lašiniai, baltuojantys vidury stalo. Ir tada jie išgirdo šuns kauksmą pas tvartą: dar negarsų, duslų, lyg iš po žemių, tačiau einantį vis stipryn ir garsyn. Tartum iš pradžių šuo pats dar netikėjo ta nelaime, kurią pranašavo, o gal jau skelbė kaip atsitikusią. (Tai buvo ne tas šuo, kuris kaukė į jos langus šią žiemą, tai buvo kitas šuo, daug didesnis, nes tais laikais visi laikė arba didelius, arba visai nelaikė. Ir kaip jis galėtų būti tas pats? Nė vienas šuo neišgyvena trisdešimt metų.) Ji pašoko ir puolė prie savo puskailinių, kabančių ant vinies prie durų. Ir abu kaimynai pašoko. Tylėdami, skubėdami, nepataikydami į rankoves, jie vilkosi tuos puskailinius, nes šuns kauksmas jiems pasakė tiek pat, kiek būtų pasakiusi ir žmogaus kalba: tais laikais visi dar suprato ir šuns kauksmą, ir vištos giedojimą vidurdienį, ir naktinius pelėdų balsus. „Liktarną, liktarną... – priminė jai. – Ar pripilta žibalo?..“ Liktarną paėmė vienas iš vyrų, jie visi trys išėjo į tamsą ir šaltį, neužpūtę trobos žibalinės, neužrakinę laukųjų durų. Ji ėjo tuoj pat už pirmojo, šviečiančio kelią, bet jeigu būtų galėjusi ką nors matyti apsnigtuose laukuose, būtų bėgusi pirm abiejų neuždusdama ir nepavargdama. Jie ir ėjo laukais, o ne kaimo keliu, pats ėjimas nebuvo sunkus, sniegas tesiekė iki kulkšnelių. Į šoną nuo kaimo tekėjo Apšupis, nedidelis upelis, vasarą tiktai keliose sietuvose ir tegalėjai nusimaudyti, kitur vandens nebūdavo net iki juosmens. (Dabar jau ir, jo nebėra, eina per laukus gilus melioracijos griovys.) Už to Apšupio, pamiškėj, buvo nuošali sodyba, į ją ir reikėjo nueiti. Jie priėjo tamsoje Apšupi: per jį buvo permestos kelios apsnigtos kartys, atstojančios lieptą. „Eikit po vieną, aš pašviešiu“, – pasakė kaimynas, pasitraukė nuo takelio į šoną, iškėlė aukš-

au liktarną. Ji pirmoji žengė tomis apsnigtomis girgždančiomis urtimis, bet po ją, apačioje, buvo ne vanduo, o apsnigtas ledas. Ledas buvo žemai. O ties viduriu kartys ėmė dar labiau girgždėti ir iiguoti. Iš baimės ji sustojo ir pažvelgė apačion, bet nepamatė bo-ojančio sniego, o tik tai didelę juodą dėmę, gal kaip pusę kambario. Stovėjo ir žiūrėjo, jau pradėdama suprasti, jau viską pradėdama uprasti. „Nu, ko nebeini?“ – paklausė tas, kuris turėjo eiti po jos, ai tik ji pasiekė kitą krantą. Ji tylėjo. Abu kaimynai tikriausiai matė, pasilenkusią ir bežiurinęją į kažką apačioje, – ten sniegas buvo žlietas vandeniu ir pajudęs. „Ar bijai, kad sustojai?“ – ji išgirdo ir ntrojo kaimyno balsą, bet ir dabar negalėjo nieko atsakyti. Jai pasi-odė, kad ten, žemai, kur ant sniego pasklidusi ta juoda dėmė, teisin-iau – ant tos juodos dėmės, kažkas blizga, tačiau liktarnos šviesa uvo per silpną, kad ji galėtų aiškiai žiūrėti. Ir niekuomet, net paukš-io akis turėdama, nebūtų žiūrėjusi, o tada žiūrėjo. Atgal ji atbėgo ėgte, atbėgo ir nepajuto kaip. Įsikibo į puskailinių rankovę tam kai-ynui, kuris laikė liktarną, ir ėmė tempti žemyn upelio šlaitu: „Ten edas įlūžęs!“ Kaimynas nesidavė tempiamas: „Tad negalim lipti, kad lūžęs!“ Ji griebė pati už liktarnos lankelio, kaimynas nepaleido. Butelis voliojasi ant ledo!..“ – išrėkė ir pajuto besiturinti liktarną ankoje...

Iš pakalnės kriočdamas kilo sunkiai pakrautas sunkvežimis, ji pa-aukė plento pakraštelyje, kol jis prakrioks pro šalį, ir nukrūpštino į a pačią pusę. Pradėjo užti ir ilgokai dar užė ausyse. Ji neišturėtų, ji niekaip neišturėtų toje gyvenvietėje, kur nuo ryto iki vakaro po lan-gais ūžia, kriočia, birbia, burzgia mašinos. Nejaugi nebėra žemelėje žietos, kad galėtumei ramiai gyventi: saulei tekant girdėtum varnėno švilpiojimą, vidurdieny – pempės klyksmą, vakare – katės kniaukimą už durų, kuri prašosi įleidžiama ir palakinama. Nejaugi nieko žmogui taip ir neduoda tie paprasti garsai – jokio tikrumo, jokio žinojimo, kad gyveni savo vietoje niekam saulės neužstodamas: jokiam gyviui, jokiam vabalui, jokiam kitam žmogui? Juk tik tai tyloje tegali supras-ti, ar gerai, ar teisingai gyvenai per dieną, ar nenuskriaudei, neužga-vai ko, tik tai ramybėje teįmanoma sugalvoti būsimos dienos darbus, tuos, kurių būtinai reikia žemelei, gyvuliui, tavo žmonėms. Ramybės nebeteko žmogaus ausys, širdis, nervai, galvojimas – viskas. Ji pati iš savęs žino, kaip ramina gamtos balsas, vėjo užavimas klevo viršūnėje,

kapinačių medžiuose. Ypač rudens naktimis, pavasario vėtrose: esi vienas savo troboj, aplinkui siautėja baisingos jėgos – naktys, tamsos, lietūs, perkūnijos, o vis tiek žinai, kad niekas tavęs nepalies: gina me-džiai, užstoję būstą, jie grumiasi, girgžda ir trąska, bet jie neišduos tavęs, gyvenančios virš jų šaknų, po jų viršūnėmis: tu jiems – savo žmogus, jie – tavo medžiai. Todėl ramina jų užimas, nors ir kelias naktis vėtros juos draskytų ir plėšytų. Klausaisi įsitempusi, paskui pradedi rimti, rimti, o dar paskiau ir užmiegi. Kas ir bebūtų, jeigu tamsoje už langų užautų ne šakos, o žvangėtų, daužytųsi geležys, ma-šinos, skardų lakštai, kokios tuščios statinės, kokie metaliniai padar-gai? Ar sudėtum bluoštą? O jeigu dar ir per visą dieną? Ir taip per dienų dienas, mėnesių mėnesius, visą laiką be jokio perstojimo?.. Ji viena, sena ir nepagalinti, jai sunku gyventi vienaatvėje, bet visa jos stiprybė – ramybėje. Juk ir ant kapo kryžiaus užrašo: „Ilsėkis ramybė-jė“. Neramybėje gyvenai, tai nors dabar atsiilsėk. O juk tos neramy-bės jos amželyje užteko, visiems užteko. Tad kam sukeldino į tokias blezdingines, ar kad dar neramiau visiems tenai būtų?..

Senutė Kairienė įsuka į didįjį asfaltuotą kelią. Ryškus kontrastas iškyla tarp to, ką ji mato, ir praeities. Pasikeitė viskas: aplinka, kurioje žmonės gyvena, šeimos santykiai, meilės ir ištikimybės supratimas. Mo-teris, ilsėdamasi prie kryžkelės akmens, prisimena jaunystę, kai ji buvo laiminga. Vaizdai tokie ryškūs, jog primena viziją, kurios centras – jos žmogus. Jis, „suspaudęs grąžtą, suka jį gilyn į kamieną“. Moteris jaudi-nasi dėl klevo, juk žaizda gali būti mirtina jaunam medžiui. Taigi jau seniai Kairienę su medžiu siejo ypatingas ryšys. Juk ir sula – klevo kraujas – teikia stiprybės ir jėgos. O ir dabar gyvena Kairienė ant klevo šaknų, kurios „prasimušė taip giliai, kad giliau už trobos pamatus, ir pro pamatus – po pačia troba. Ir dabar ant tų šaknų paklotos grindys, ant grindų – lova, o lovoje ji pati: pasenusi, sudžiūvusi...“ Taigi Kairie-nės namas stovi pačiame Visatos centre, po Pasaulio medžio šaknimis. Sodyba ir medis – neatskiriami dalykai. Kiekvienas turėjo teisę į savo medį ir vietą po tuo medžiu. Medžių, nors ir draskomų vėjo, ošimas ramina ir guodžia.

Čia pat ir dar vienas labai svarbus epizodas: kailinę liemenę, pri-klausiusią vyrui, paskui dėvėjo pati Kairienė, o vėliau įtėsė į šuns būdą. Iš vienos pusės – tai kalba apie senutės, o ir anų laikų žmonių taupumą

(niekas neturi pražūti), o iš kitos – pabrėžia glaudų dvasinį ryšį tarp šeimos narių (net ir mirusių). Juk kiekvienas daiktas, priklausęs artimajam, saugo jo šilumą, dalelę dvasios.

Tuoju pat autorius pateikia gąsdinantį dabarties vaizdą: abipus plento silikatiniai gyvenvietės namai. Negyvos plytos, nejaukumas ir „nė vieno didelio medžio, iškilusio virš šiferinių stogų“. Kas žadins tuos, kas gyvena tuose nykiuose namuose?.. Kryžkelėje riogso didelis atvilkas akmuo. Praeityje kelius ir kryžkeles ženklindavo kryžiais arba smūtkeiliais, graudžiais ir susirūpinusiais, kurie lydėdavo visus, tuo keliu einančius. O dabar akmuo, cementiniai stulpai ir vielos.

Kairienės prisiminimuose atgyja ir ne tokia tolima praeitis, visų blogybių pradžia, kai prasidėjo didžiosios jos gyvenimo nelaimės. Ji mąsto apie vyro mirtį. Jis žuvo žiemą, kai laukai buvo pasidengę sniegu, tačiau prisiminimuose regi plaukėjantį rugių lauką ir vėjelį, bėgantį viršūnėmis. Kodėl taip tiksliai prisimindama visas vyro mirties detales, ji painioja metų laikus?.. Matyt, todėl, kad valstiečių, o ir jos žmogaus gyvenime svarbiausia buvo duona, žemė, apsėti laukai. Nuo to priklausė šeimos gerovė ir dvasinė sveikata. Todėl kaip tik šis įvaizdis iškyla senutės sąmonėje.

Taiklia ir labai talpia detale rašytojas atskleidžia Kairienės šeimos ir visų kaimo žmonių tragediją kolektyvizacijos laikais. Darosi aišku, kodėl daugelis vyrų prasigėrė. Mokestis už obelį – visiškas absurdas. Kaip turėjo jaustis žmogus, pjaudamas obelį, kurią sodino, augino, puoselėjo?.. Autorius dar sutirština spalvas. Šį šventvagišką darbą Kairienės vyras dirba sekmadienį. Pirmąją didžiąją nuodėmę tarsi papildo kita. Greitai nieko neliks švento.

Labai svarbi ištraukos dalis skirta pačios Kairienės paveikslui, apibendrinančiam visas senovės Lietuvių moteris. (Vėliau mes pamatysime, kokios degradavusios, lyginant su Kairiene, jos marti ir anūkiene). Kairienei jos šeima – vyras ir vaikas – visas pasaulis. Daugiau moteris nieko neturi ir nenori turėti. Vyro, šeimininko, autoritetas neabejotinas. Lemtingą vakarą, kai vyras išeina degtinės, ji „supjauštė lašinius, duoną, svogūnus, bet dar nedėjo ant stalo, kol šeimininkas negrįžęs“. Ji nepyksta dėl vyro silpnybių, pateisina jas, sugeba užtikrinti namuose santarvę ir taiką. Ji myli savo vyrą, ir ta meilė amžina, nesibaigia su sutuoktinio mirtimi. Gili pagarba ir pasididžiavimas skamba ir pasakyme

„mano žmogus“. Tai ypatingas pasakymas, bylojantis apie gilius jausmus ir nenusakomą ryšį tarp žmonių, kurio turbūt dabar jau nebeliko.

Ji jau įkūpštino į pačią gyvenvietę. Ėjo ties kiekvienu namu pasukdama galvą tai į kairę, tai į dešinę. Ji nepažino tų namų, nežinojo, kas juose gyvena. Jos amžiaus žmonių, su kuriais tiek metų nugyveno viename kaime, prie vienybės darbų, jau beveik nebebuvo. Ji gerai žinojo tik savo anūko namą, Onelės namą, paštą ir parduotuvę. Visi kiti namai jai buvo svetimi, vienodi, nejaukūs ir nemalonūs. Ypač tie, pradėti ir dar nebaigti statyti, be durų, be langų. Arba plytų, molio, smėlio krūvos, betono maišyklės, besimėtančios purvinos lentos, smala nutaškyti naujų pamatų akmenys, sudužę šiferio lakštai, visoks šlamštas, netvarka ir sujaugojimas. Įsivaizdavo, kiek čia žmonės sudės darbo, rūpesčių, pinigų, prakaito, kol daugmaž apsitvarkys, įsikurs, nukas tas molio krūvas, išklos takelius šaligatvio plytelėmis, atsiveis iš kažkur dešimtis mašinų juodžemio ir durpių, užželdins po langais veją, įdiegs vidury kelis rožių kerelius, kokį nematytą medį ar krūmelį, iš storų geležinių vielų elektra susivirins vartus, nudažys žaliai, mėlynai, geltonai, net nuo svetimų kapų nuovos begonijas ir rietenas, kad tik savąją sodybą išgrąžintų ir išpuoštų, kad tik tai savąją, vienur kitur pavers parbogių po dideliausią laukų akmenį, – o vis tiek stovėsi po kelerių metų priešais sutrikusi ir nežinodama: čia namas to žmogaus, kurio ieškojai, ar jo kaimyno?

Pirmiausia jai reikėjo užteiti į paštą pensijos. Blogai su ta pensija. Laiškininkė turėtų atnešti į namus. Anksčiau buvo kaime laiškininkė (jau mirusi), ji ir atnešdavo, o kas beatnės dabar, kai seniai nebėra jų kaimo? Nei kaimo, nei laiškininkės. Jos sodybėlė kapinaičių kalnelio pašlaitėje – koks ten kaimas? Gyvenvietėje laiškininkė yra, bet jai nepriklauso taip toli nešioti. Senoji ir pati nebežino, kur gyvena: ar gyvenvietėje, ar kaime. Tačiau paklausta visuomet atsako: „Budrių kaimė“. Pati žinosi truputėlį meluojanti, bet ar didesnė bus teisybė, jeigu atsakys: „Nu, ten, laukuose, prie maro kapelių, kur anksčiau Apšupis tekėjo“. Juk tebeteka ir dabar Apšupis, kanalu, grioviu teka, ir išdžiūsta tas griovys sausomis vasaromis taip, kad nė varlei nėra kur paplaukioti, o vis tiek teka: vos gyvas, vos įžiūrima srovele, bet – juda, bet – palinguoja dar vieną kitą žolelę, ir vandens vabalėlis ar koks vorelis dar čiuožteli kartkartėmis paviršium. O kaimo argi nebė-

ra? Galbūt tam ir nebėra, kuris niekad jame negyveno, niekada to kaimo nematė. Jo žmonių nepažinojo, jo darbų nedirbo ir jo vargų nebrido – tokiam gal ir nebėra. Jam gal niekada ir nebuvo, bet ne jai, senajai. Pernai vasarą, rugiams plaukėjant (dideliausiame plote nuo pat Apšupio, o į kitą pusę – beveik ligi pat kultūrinių pievų, prieinančių prie pat gyvenvietės, plaukėjo vos užmatomas rugių laukas)/ ji užlipo ant kapinaičių kalnelio. Visai pat kalnelį vadindavo: ir švedkaišiais, ir maro kapeliais, ir Varnakalniu – visai pat. Jų kaimas čia niekuomet nieko nelaidojo, veždavo į Būdvyčius, už Apšupio, už miško, į parapijos kapus. Kaime visi, net maži vaikai, žinojo, kad čia palaidoti žmonės, – gal savi, žemaičiai, gal svetimi, kokie švedai ar prancūzai, bet vis tiek žmonių, ne šunų kaulai dūla žemėje, ir niekas be reikalo ant kalnelio nelaidojo, net kaimo bobutės, teturinėtos tą vieną užkele, čia neganė. Anoj pašlaitės pusėj augo keli lazdynų krūmai, tai net riešutų neriešutaudavo: kaip dėšies į burną, kas užaugo kapų žemėj? Dar senosios jaunystėj, o ir vėliau, tuojau pat po karo, jų kaimo moterys, mergos ir paauglės mergaitės, apsikaišiusios žolynais, sekndienių pavakarėmis čia susieidavo mojavų giedoti. Gražu čia būdavo akiai nuo to kalno: visas kaimas, jo laukai, pievos, už Apšupio amšėjantis miškas, gyvuliai, pasėliai, stogai, sodų medžiai – viskas natydamosi. Nejučia klaupdavaisi ant kelių ir giedodavai žiūrėdama š viršaus į tą žemę, kurios žoles, gėles, takus, purvynus mindei nuo pat kūdikystės. Giedodama ji galvodavo: „Dieve, dangaus karaliau, tokia graži mūsų žemelė turi atrodyti paukščiams, kurie kas dieną iš uokštai ją regi!.. Ar ne todėl jie kiekvieną pavasarį ir lekia per jūras narias, kalnus ir svetimų kraštų platybes? Išvargę, išbuvę, kelionės škaninti, paskutines plunksnas barstydami... O parlekia, apskrieja atą virš tos vietos, kur patys pasaulį išvydo, atsitupia klevo viršūnėj – ir pragysta! Ir taip pragysta, kad net žmogui, protingam padarui, visą žinančiam ir suprantančiam, tik užkaista krūtinėj, tik sugniaužia irdį...“ Taip ji giedodama galvodavo. Ir niekada jau nebėra regėjusi gražesnės savo žemelės kaip tada, jaunystėj, tomis gegužės sekmadienių pavakarėmis. O pernai rugiams plaukėjant ji vėl užlipo ant kapinaičių kalnelio. Sunkiai, gal per pusvalandį, bet užlipo. Nuo pat ankštyvo ryto, sliūkinėdama po savo kiemą, po daržą, galvojo: „Jeigu šią vasarą pati nebeužlipsiu, tai kitą – ir užnešta jau galiu nieko nebemažyti“. Ir ryžosi. Sunkiai lipo, pusiaukelėję išsėjos į prieš pat viršūnę

ilsėjosi, juodą skarelę nuo galvos nusirišo. Viešpatie, argi tai kalno aukštumas? Tokio jis aukštumo kaip dvi trobos, viena ant kitos uždėtos. Kas keli žingsniai vis šluostėsi skarele veidą. Žinoma, tai ne ta pati skarelė, kurią ji pirmą kartą užsirišo per savo žmogaus laidotuves, gal jau kokia trisdešimta ar keturiasdešimta. Išblunka jos, atbrygta, suplyšta. Dar reikia turėti ir išėigai, ir paeigai į bažnyčią, į gyvenvietę. Žiemai storesnių reikia. Tiesa, po tų laidotuvių, po kelerių metų, ji jau buvo benusirišanti, bet žuvo sūnus, ir tada jau kaip apsirišo – ir po šiai dienai niekas kitą ryšinės nėra matęs. „Juodoji Kairienė“, – dar ir taip ją pavadina. Kapinaičių kalnelio viršūnėj lengvas birželio vėjas judino jos skystus žilus plaukus ir vėsinio kaklą. Ji pajėjo kelis žingsnius, atsirėmė ranka į dideliausio klevo liemenį. Pridususi, gaudydama burna orą, godžiai puolė žvilgsniu tą visą žemės plotą iki pat žaliuojančių eglynų. Tolyne ji gerai dar matė. Akims buvo labai erdvu ir labai labai žalia. Tokio didelio, beveik neapripiamo žalumo ji dar niekada nebuvo regėjusi. Jis buvo ir pilkšvai žalias, ir šviesiai, ir tamsiai žalias, jis visas judėjo, mainėsi, rیتosi lengvomis vilnimis, vietomis net susisukdamas į verpetus, į didelius varpų sukurius, jis nuolat keitė atspalvius, lingavo, bangavo, vilnijo. Ne, tokio neužmatomo rugių lauko ji dar nebuvo regėjusi. Iš palengvo ėmė suktis galva – nuo to žalumo, nuo to bangavimo. Ji net susverdėjo, bet šalia buvo klevo kamienas, ir ji neišgriuvo, tik pečiu atsirėmė. Ilgai ir godžiai ji taip žiūrėjo. Kažkas keitėsi, kažkas darėsi giliai sieloje. Ji (teisingiau – jos akys) dabar neprisiminė anojo kaimo vaizdo, regėto pirmą kartą jaunystėje. Nepamatė lyg pro virpančią rūką nei šiaudinių buvusio kaimo stogų, nei viešojo kelio, nei gyvulių, nei besidarbuojančių apie namus seniai mirusių žmonių, tik tai tą žalią neužmatomą spalvą, visą judančią ir banguojančią. Tik tai ją ir jos judėjimą. Senoji pakėlė abi rankas aukštyne ir staiga nuleido, jos plestelėjo palei šonus. „Dieve, dangaus karaliau!.. – sušuko mintyse. – Šitiek duonos!..“ Ji užsimerkė, kad ne taip suktųsi galva, ir tada tas žalumas ėmė blėsti, pereidamas į lengvą geltonį, į šiaudų spalvą, tartum per kelias sekundes vos užmatomas žalias laukas būtų spėjęs subręsti, pagelsti ir apmirti ramybėje, laukdamas pirmųjų pjūties kirčių. Jai pačiai pasirodė keista, kad iš to geltonumo iškilo jos žmogus. Šitai atrodė, lyg ant geltono popieriaus priklijuota sena fotografija: trobos tarpdury stovi jis su tuščiu pilku maišu rankose, pavargusiais ir droviai šypsosi. Tik ji viena nežino, kur

vaizdo: juodoje tamsoje, pilnoje šalto vėjo, po apsnigtais kaimo trobų stogais sėdi vyrai vienais apatiniais, sėdi, rūko, jų širdys vos plaka iš baimės, netikrumo, nuo rūpesčių dėl žemės, dėl duonėlės, dėl vaikų, žmonių, motinų. Po lovomis, ant kurių jie sėdi nuleidę basas kojas, už mūruokų, po grindimis, po pamatų akmenimis kažkas vos grūdimai krebžda, tartum rausiasi, tartum graužiasi gilyn kaip kirvarpai į sienoją: kaip gyvensim be žemės? Kaip gyvensim be savo žemės, be grūdo saujų, kaip gyvensim tokiam netikrumo ir nežinojime? Juk buvo ir tų karų, ir permainų, ir bėdų didžiausių. Per akis buvo nelaimių, gaisrų, tvanų ir marų, mainėsi gyvenimai, liktys, lėmimai, bet viena buvo tikra ir nekintama: kad ir kas būtų, kas beatsitiktų, tieka mano žemės rėžis, kuris nesudegs, kurio neišveš, neištrims, nesu-sprogdins. Tai jis apgins nuo bado, nuo ubago lazdos, nuo visko. Koks mažas, koks nederlingas būtų – vis tiek, jame atsistojęs, apglėbęs vaikelius rankomis, prispaudęs prie savęs jų mažas galvelės, gali ramiau žiūrėti, kaip griau dėja ir dreba aplinkui pasaulis, kaip dunda rytuose ir vakaruose, kaip siautėja didžiūnai ir valdymierai, kaip lekia vieškeliais baisingos pakalikų gaujos – ant galų pagales viskas pragraudės, pradundės, prasiautės. Nurims, nutilis, nieko juk nėra amžino. Virš galvos sučirens vėversys, ims garuoti arimas, tavo saujų sublizgės grūdas, pavasario saulės apšviestas. Žemėlė juk liko – liksi ir tu. O dabar buvo užvis baisiau: plėšė iš žmogaus žemę, plėšė jo širdies stiprybę, griovė viso gyvenimo, viso likimo pamatą. Todėl ir išskildavo akyse tie vieniarskiniai kaimo vyrai, laukiantys nesulaukiantys tamsoje ryto aušros. Žiemos dienai išaušus, jie slinkdavo vienas pas kitą, pusbalsiu tardavosi, nieko nenuvardavo, jų papilkėjusiose veiduose gilyn rėžėsi raukšlės. Atsiradavo ant stalo naminės butelės, ir antras, ir trečias. Bet nepasigirdavo dainos, nesuklegdavo balsai. Vakarp vėl išslankiodavo į namus. Pareję pasrėbdavo viralo, guldavosi miegoti. Iš vakaro kiek numigę, pabUSDavo paryčiais jau bliauvūs, nuleisdavo nuo lovos kraštų kojas ir vėl klausydavosi, kaip krebžda tamsoje tas nematomas, kaip graužiasi gilyn: už mūruoko, po grindimis, sienojuose.

Senoji bestovinti užsimerkusi. Atsimerkė – ir vėl tuojau šoko į akis banguojantis, linguojantis, vilnijantis rugių lauko žalumai. Tai po juo kaip po giliu vandeniu nugrimzdzo senasis kamas. Ji žino, kad ten rugiai tesiekia žmogui tikrai ligi krūtinės, o iš čia, nuo kapinačių

kalnelio, baisioniškas atrodė to žalumo gylis, – juk po juo dingo ne tiktai plokšti takai ir keliukai, ne tiktai stogų kupros, bet ir svirčių galai, net didžiųjų kaimo klevų ir liepų viršūnės! O buvo kaime medžių, daugybė medžių, daug aukštesnių ir už jos klevą, aukštumo kaip du jos klevai, bet pjūklai įveikė storiausius kamienus. Pusę dienos melioratoriai pjau dav o vieną, tūpėdavo su tais savo motoriniais pjūklais aplinkui, apipjau dav o iš visų pusių – vis tiek įveikdavo. Kur jie galėjo gauti paprastą pjūklą, kad iš karto skersai pjautų... Nėr tokių pjūklų, nėr tokio ilgumo, žmogus dar neišrado. Jam ir nereikėjo. Nė per amžius tokių didelių medžių niekas nepjau dav o, – kas tau pjau s sodybos medį kelių šimtų metų senumo? O dingo jie visi po rugiais, lyg ne nupjauti, o apsemti būtų. Senoji atsimerkusi vis naršė ir naršė žvilgsniu virš to lauko: nuo eglėnų tolumoj iki savo basų kojų. Nejaugi viskas dingo be pėdsako, nejaugi nieko ničnieko neliko? Argi žemė tokia negailestinga, jog nė menkos žymelės nepalieka akiai? Žemė ar žmogus? Gal žmogus. Jis vienas toks ir tėra pasaulį. Žemė geresnė, gailestingesnė. Ir senoji, gerai įsižiūrėjusi, ėmė kai ką skirti. Tas didžiausias rugių laukas nebuvo vientisai žalias. Vilnijančiame žalume ji įžiūrėjo lyg kokius tamsesnius lopus. Ne vieną ir ne du. Dangaus karaliau! Juk tai senųjų kaimo sodybų vietos. Tai žemė, buvusi po namais, po daržais, po tvartais, tai kiemų, tai darželių žemė! Žiūrėdama į tuos tamsesnius lopus, ji pradėjo šnibždėti: „Sut-kaus troba... Rimkaus gyvenimas... Pociaus gyvenimas... Ilginio Bitinilio... Paulausko Vienkojo... Geležauskienės Našlės...“ Lyg kokią maldą, lyg Visų šventųjų litanią... Tas besikartojantis žodis „gyvenimas“, „gyvenimas“, kuriuo žemaičiai vadina žmogaus sodybą. Ji pati nežinojo, ar jai dabar graudu, ar liūdna. Gal kad ne. Ji ne apie tai galvojo. Ji tarytum džiūgavo. „Sako, nebėr senojo kaimo... Kaip nėr, iš kur tau nėr?“ Tuose tamsesniuose lopuose auga vešlesni, derlesni rugiai, jų varpose daugiau grūdų, jie daugiau duos duonos, todėl išėitų, kad buvusių gyvenimų žemė dar tebe laiko savyje, giliai savyje ja vaikščiojusių žmonių atminimą, aišku, tebe laiko, žemė juk turi atmintį, ji turi gerą atmintį, tai ne koks ten vanduo, kuris bėgo nubėgo ir nė žymės nepaliko, ir dar išėitų, kad, jeigu bėgiojai žeme, ji atsimena tavo kojas; jeigu ravėjai, kasei, purenai – rankas atsimena, pirštus, delnus; jeigu nukrito ant jos tavo prakaito lašas – ji ir to nežymi, sugėrė į save, įsiurbė, bet neužmiršo. O jeigu ne vienas, ne

du lašai? Jeigu žmonių prakaitas kaip lietus ant jos lijo? Ar gali ji užmiršti? Negali. Ir neužmiršo – derlesni, vešlesni, daug tamsesni rugiai auga tose vietose, kur žmonių dirbta, būta, eita, gyventa. Tai kaip tatai nebėra Budrių kaimo, jeigu budriškių prakaitas tebeaugia rugius? Trobų nebėra, gyvenimų nebėra, medžių, takų, šulinių nebėra, o prakaitas tebėra, žemėn jis dabar susigėręs, ir rugių šaknys į pamažėlę siurbia į save kaip kokią ilgai veikiančią trąšą. Kitais metais čia augs jau nebe rugiai, augs kas nors kitas, žaliuos naujas basėlis, – kaimo prakaitas ir jį maitins, kels jo tamsiai žalius stiebus ir lapus į viršų. Tai kaip tatai nebėra kaimo, iš kur nebėra, jeigu net nugriauti, nuardyti žmonių gyvenimai tebeaugina duoną? Šita mintis pirmąsyk atėjo senajai į galvą. Gal todėl pirmąsyk, kad niekada iš aukštai nebuvo mačiusi didžiojo rugių lauko. Sakytum ji pati dabar kaip koks paukštis sklandė viršum jo, – kaip paukštis, kuris sugrįžo į gimtąsias vietas, prie gimtojo medžio, gimtojo lizdo, o jį nebėra, ir jis labai suka plačius ratus ore, suka ir suka, sklando tylėdamas, nusteintas to, ką taip plačiai ir aiškiai mato. Čia, ant kapinaičių kalnelio išrūnės, senoji iš tikrųjų galėjo pasirodyti panaši į juodą paukštį, rarną ar kranklį: tamsiais drabužiais, ilgu, vėjo judinamu sijonu, atsiėmusia nosim, įkritusia burna, visą laiką linksinti maža galva: „Počiaus gyvenimas... Narkaus gyvenimas... Rimkaus gyvenimas...“ Tik savojo gyvenimo ji nepriskaičiavo, jis dar tebebuvo čia pat, už jos nugaros, kapinaičių kalnelio atšlaitėje: troba tebebuvo, klevas tebealiavo, trys vištos vaikščiojo po kiemą. Visų kitų kaimo žmonių gyvenimai dingo nuo žemės paviršiaus. Ne gaisras juos sudegino, ne vanas nuplovė, ne bombos ar sviediniai ištaškė viską į šonus. Nekylojo buvusioje gyvenimų vietose pajuodę grebėstai ir kaminai, nevedėjo kiečiai, dagiai, dilgėlynai. Gražiai, tarytum giedodamas, ėjo žaniro kaimas į rugių lauką. Ar ne pati gražiausia, pati švenčiausia nirtis ji ištiko? Ar begali ištikti gražesnė? Ir tiktai dabar pajuto enoji, kad karšta ir sausa pasidarė galugerkly, akis užplūdo lengva migla: lengva, perregima, virpanti. Pasidarė silpna krūtinėje ir kojoje. Čiužėdama drabužio šonu į medžio kamieną, ji suklupo ant kelių, tejučia prispaudė delnus sau prie gerklės. Ta migla akyse nesisklaidė, ačiau senoji jos nebijojo, – tai nebuvo negalios ar skausmo migla, išiskai ne. Gal net savotiškai malonu, nors ir labai graudu, buvo joje būti, – aiškiausiai švietė birželio saulė, šiltas vėjelis judino senosios

drabužį. Migla tebuvo vien jos akyse, ilgai žiūrėjusiose į didžiojo rugių lauko žalumą ir bangavimą. Tai buvo gera ir graudi migla. Iš jos, iš tos miglos, ataidėjo plonas ir drebantis garsas, po jo – kitas ir dar kitas, ir dar. Senoji, parklupusi po medžiu, giedojo. Seniai bebuvė giedojusi tą giesmę, – nuo tada nebuvo, kai jos, jaunos ir lieknos, su laukų žolynais rankose, rinkdavosi čia, iš kaimo. Drebančias buvo palikęs jos balsas, niekas kitas, išskyrus ją pačią, negalėjo girdėti, niekas ir negirdėjo. Ne balso gražumas, ne giesmės žodžiai čia buvo svarbu, – yra žemėje tokių vietų, kur keliai patys sulinksta, yra gyvenime tokių valandų, kai pačios rankos neučia pakyla prie gerklės, kuri irgi tarytum pati atsidaro ir pati gieda... Senoji neilgai tegiedojo, gal kokius du ar tris posmus, nors giesmė buvo ilga ir nė vieno jos žodžio ji nebuvo užmiršusi. Įsikibdama į medžio kamieną, ji vėl atsiatojo. Susigėdo, kam giedojo plika galva, neužsirišusi savo juodosios skarelės, tartum kas būtų galėjęs ją čia pamatyti. O kai leidosi nuo kalnelio žemyn, jau daug lengviau buvo palikę ant širdies. Skaudžiau, bet lengviau: ir dėl savo vienvatės, ir dėl savo našlės gyvenimo, ir dėl ilgos, juodos ir gūžios vienvatės.

Eidama gyvenvietės gatvę, ji sukiojo į šonus galvą, norėdama pamatyti, ar pasikeitę kas per žiemos laiką, kai ji tūnojo savo trobelėje užpustyta, tenukrūpštindama tik į daržinę anglių ir į šulinį vandens. Nutirpęs sniegas paliko mėtytis visokią bjaurastį, šiukšles, šlamštą. Vėliau, žinoma, žmonės apsišluos, apsitvarkys. Dar buvo anksti pradėti naujas statybas. Gatvė nebuvo pailgėjusi nuo naujų namų. Tiesą sakant, tos gatvės ir nebuvo: ėjo asfaltuotas plentas, o abipus jo žmonės statėsi mūrinius. Daug buvo pastatytų, daug statomų, ne vieną dar pradės statyti vėliau, kai gerai pradžiūs žemė, kai jau bus galima kasti pamatus, nebijant, jog užslinks. Eidama ji galvojo apie tai, kad visoj gyvenvietėje nėra nė vieno medinio namo, nė vieno skiedrinio stogo, nė vienos šulinio svirties. Tėn, toliau, kyšo skardinis aukštas bokštas, iš jo bėga žmonėms vanduo: po žeme, vamzdžiais, tiktai iš kur jis bėga? Nejaugi iš ežero, užteršto fermos srutomis? Ne, žinoma. Iš kur nors kitur. Net atsigręžė, prisiminusi tas fermas. Jos stovėjo ant kalnelio, pačioj gražiausioj vietoj, o žmonės grūdosi su savo namais abipus plento, ir joks miškelis, jokia kuitalė neužstojo jų nuo žiemos vėjo, jokie medžiai, jokie krūmai negynė nuo vasaros karščių, nuo plente keliamų dulkių. „Kaip tatai išeina? – stebėjosi senoji. – Kiau-

lėms – gražiausia vieta, o žmonėms – kur beliko?.. Ar kaimą prie fermų reikėjo statyti, ar fermas prie kaimo? Kam tada išdraskė senuosius Budrius? Ar ne pigiau būtų atsiėję, jei prie Budrių būtų naujas fermas pastatę? Iš tų plytų, kur visą gyvenvietę sumūrijo, penkios naujos fermos būtų išėjusios. O kur dar išgriauti senieji gyvenimai, išpjauti senieji medžiai, kur iškirsti gražiausi sodai! Argi žmonės sakė, ar šaukė, kad nebenori gyventi senajame kaime? Argi patys prašėsi, kad juos čia sukeltų? [domu, kur, kokioj vietoj yra gimęs tas, kuris pirmasis taip sugalvojo? Po tiltų?.. Pakelės griovį?.. Tėn ir užaugintas?.. Dangaus karaliau!.. Savo rankomis išgriovė, išdraskė, išdirbo viską – ir prie fermų sukėlė gyventi! Ant galų pagalės, jeigu jau taip reikėjo tokio didelio rugių lauko, juk toks čia, kur gyvenvietę stato, jau plytėjo! Ir dar aš sakau, kad man vienai ten blogai. O kokias gėrybes čia turėčiau?..“ Iš priešakio į ją artėjo traktorius, ji atidžiai įsižiūrėjo: bene anūkas važiuoja? Kabinoje sėdėjo kitas žmogus, jis net nepažvelgė į ją, pasitraukusią į patį kelio pakraštį. Jis jos nepažinojo, aiškiai nepažinojo – juk būtų pristabdęs traktorių, galvą pro dureles iškišęs: „Vajergau, Kairienė!.. Ar tu gyva dar, ar nenumirai per žiemą?!“ Ne, jis buvo svetimas gyvenvietėj, tikrai ne budriškis. Jie visi čia buvo svetimi: budriškiai, lygumiškiai, kiti net nuo Palatvijo atsikėlę. O tie jaunieji? Zootechnikai, mokytojos, agronomės, buhalterės? Iš visos Lietuvos, – kitoji atvažiavusi žemaitiškai nė žodelio nesupranta. Ne viena karta turės čia pragyventi, kad saviškiais pasijustų, tačiau – kaip nugyvens, kaip pasijus, jei vieni iš tos gyvenvietės bėgs į miestą, o kitiems, iš miesto, lieps čia dirbti? Taip ir maišysis? Kaip jie dirbs tą žemę? Argi tai darbas – su žmonėmis, kuriuos dorai tik iš matymo tepažįsti? Kas augs po tokio darbo? Augti gal ir augs, ir dabar juk auga, bet nė kokio džiaugsmo iš tokio dirbimo. „Nežinau, man taip atrodo, – galvoja eidama senoji. – Dabar tas žemės darbas kitoks paliko: su mašinom, su traktoriais... Tokius laukus apšėja, nupjauna, iškulia, grūdo į saują nepaėmę.“

Jau ji buvo prakrūpstinusi pusę gyvenvietės, tuojau turėjo pasimatyti ir paštas, ir parduotuvę: vienas – vienoj pusėj kelio, kita – kitoj. Kai pasimatė, ji dar kartą galvoj paskačiavo, kiek turės gauti pensijos, nors jau ne vieną kartą namie buvo skaičiavusi. Tris mėnesius nekėlė kojos iš savo užsnigto kiemo, tris ilgiausius žiemos mėnesius. Ji gaus šimtą dvidešimt rublių, piniginių turi dar penkiolika, –

dangaus karaliau, net nebeatsimena, kada tiek daug pinigų beturėjo. Tie penki šimtai, kur padėti laidotuviams, nesiskaito, – penki šimtai po šimtą rublių, suvynioti į popierių ir įkišti į pagalvę. Kai ją pačią atras po savaitės ar daugiau – atras ir tuos pinigus. Kas nežino, jog seni žmonės laidotuvių pinigų visuomet laiko lovoje, įsiuvę į čiužinį, į pagalvę; paspaudys, paminkys, sutraškės permatomas popierius – ir atras. Anūkienė, žinoma, atras, ji pirmoji pulsis ieškoti. Juk daugiau apie nieką ir nekalba: „Pinigų, pinigų neturim... Gyvenam blogiau už padegėlius. Neduok dieve niekam statytis“. Statytis – menki pyragai, bet juk jauni, sveiki abudu, kolūkis padeda, paskolą didžiausią davė, kurią turės išmokėti per dvidešimtį – ar kiek ten – metų. Ant galų pagalės, ir patys kiek uždirba: anūkas – prie traktoriaus, vasarą dar ir ant kombaino persėda, ji pati – vėl... Šimtais, šimtais kas mėnesį ima. Ar palyginsi su jos keturiasdešimt rublių? O dar paklausia lyg pasityčiodami: „Kur tu ir dedi tą savo pensiją? Ar tik nekiši į panėką?“ Jiems atrodo, kad ji turi patalų užvalkalą šimtinių prisikišusi, tikrai neduoda, sena bjaurybė, laiko kietai apgniauzusi, tikram anūkui gailisi. O juk – kai visai nebepašliaužios – ar ne pas mus pareis gyventi, ar ne mums reikės karšinti, šerti, laidoti?.. Tokiomis tatau kalbomis yra ją apkėlusį anūkienė. Niekas nepagalvoja, kad pensijos – keturiasdešimt rublių, o dienų mėnesyje – trisdešimt ir kiekviena diena valgyti prašo. Tik po rublį, tiktai po vieną rublį ji tegali išleisti per dieną. Ar įmano kas už tiek prasimaitinti? Nusipirkti duonos, mėsos, sviesto, pieno, cukraus, aliejaus?.. O apsirengti? O kokį apavą? Juk tie daiktai dešimtis kainuoja. Dangaus karaliau, o kur dar malkos ir anglys žiemai? O jų parveždinimas ir supjovimas, o suskaldymas?.. Juk niekas be dešimt penkiolikos rublių tau neis. Net už tokią brangenybę nieko neprisiprašysi, neprisipašausi, nebėr tokių vyrų, kurie eitų per kiemus, senėms malkas skaldydami. O jei prisišauksi kokį latrą; nuo parduotuvės – su ašaromis verksi prisišaukusi: jam duosi tris kartus su mėsa valgyti, alaus pirktinio parneši, cigarečių, vakare pastatysi butelį degtinės. Sudėk viską krūvon – kiek išeis? Už darbą penkiolika rublių jam atskirai užmokėsi. Visa tavo vieno mėnesio pensijėlė tiktai už vienos dienos malkų paskaldymą. Tik už paskaldymą. Bet pirma reikia savo kieme turėti ką skaldyti. O iki to kiemo? Nusipirkti rajone, ne kur kitur, paskui gauti, kas pakrautų, kas parvežtų, kas iškrautų, kas supjautų. Pjovimui reikia dviejų vyrų, dvigu-

bai daugiau valgio, dviejų butelių degtinės. Degtinės prie užmokesčio jie niekuomet nepriskaičiuoja, pavalgymo – taip pat. Keturių mėnesių pensija išeis, kol apsirūpinsi žiemai kuru. O kur dar visi kiti reikalai?.. Dangaus karaliau!.. Viską atmetus, kažin ar beištenka maistui ir po trisdešimt kapeikų per dieną. Kaip tatai reikia už tiek verstis, ką reikia senam žmogui valgyti? Ji niekuomet nebuvo išlaidi, visą gyvenimą skaičiavo kiekvieną kapeiką, ilgas našlės gyvenimas to išmokė, tačiau taip vargingai ir sunkiai kaip dabar ji niekuomet nebuvo gyvenus. Net tais metais, kai nuskendo jos žmogus, kai viena pati klupdama plūkėsi, kai visų metų uždarbį – tą suplėkusių grūdų pusmaįšį – rudenį rankose parsinešdavo. Visų žmonių gyvenimas ėjo geryn, o jos – prastyn ir prastyn. Kai ant galų pagalės išdraskė kaimą, paliko jau visai prastai. Anksčiau ją gelbėjo karvė. Pati sakydavo: „Kol našlė laiko karvę – tēr pusė našlės“. Ji ir laikė, kol galėjo laikyti. Ji ir dabar dar galėtų: kokią nedidelę, ramią karvelę, jeigu tebebūtų kaimas, tebegyventų aplinkui kaimynai. Nors ir pačiai paskutinei – vis tiek kas nors nupjaus šieną, nors ir aplijusį – vis tiek parvės. O kaip išlaikysi dabar? Kol karvę žiemai aprūpinsi – šimtais už viską sumokėsi. Ir šienas, ir kraikas, ir mėšlo iškuopimas ir išvežimas, ir viskas, viskas... Teisybę sakant, karvė pati save išsilaiko. Ir šeiminingę išlaiko, tačiau ir rūpescių senam žmogui pridėda tiek, kad su vaisiais vakare gulsi, o ryte kelsi. Ar susirgtų dabar pati, ar ką – kas atėjęs pamelš, kas pagirdys ir perkels? Ko dabar prisišauksi, viena pati pakapy gyvendama? Kita vertus, kur ji dėtų tą pieną? Kai buvo kaimas, sunėsdavo bidonus į pakele, paskui važiuodavo pieno mašina, surinkdavo, o dabar? Ar gali ji iki aštuonių ryto nutempti tą pieną į gyvenvietę?.. Taip pasiilgsta širdis pieno, taip pasiilgsta, akys į tas arbatas nė žiūrėti nebegali. Kiekvieną kartą, nuėjusi į gyvenvietę, senoji nusiperka pieno. Sugrįžusi namo, persirengia, nusiprausia ir susiukuoja, tada prisipila puslitrinį puodelį, atsipjauna duonos riekę, atsisėda prie lango ir valgo. Neskubėdama valgo, ilgai, vis pasižiūrėdama į laukus aplinkui, į savo kiemą, į paskutines vištas, goglinėjančias palei šulinį. Ar galėjo kuomet numanyti gyvendama, jog ateis toks laikas, kai viena pati – viena kaip pirštas – liks išdraskytame kaime, o pieną už kelių kilometrų pirsksis parduotuvė? Ir dar džiaugsis nusipirkusi, džiaugsis gavusi, – ne visuomet ir to pieno būna: tai dar neatvežė, tai jau pardavė.

Senoji atidarė pašto duris.

Paštas – tai didelis kambarys, medine neuakšta pertvara perskirtas per pusę. Šioj pusėj – staliukas, dvi kėdės, keli popiergaliai ant staliuko. Sienos apklijuotos baltais balandžiais, raudonom vėliavom, kūjais ir pjautuvais, žvaigždėm ir ramunėm. Kartais vieną kitą plakantą pakabina ir naujesnį. Dar laikraštis prisegtas prie sienos, – tas, kur laimėjimų lentelė. Už pertvaros – jaunos moters galva. Moteris sėdi prie stalo, priešais du telefonus, priešais kelias atvirukų ir vokų krūveles. Senoji mato, kad ji ne mergina, nors pagal metus galėtų būti ir netekėjusi, bet ne – ji moteris. Iš galvos palenkimo, iš sėdėjimo, iš rankos judesio, dar iš kažko senoji daug gali pasakyti apie kitą žmogų. Pasilabina, jaunoji moteris atsako, žiūri, net kiek nustebusi žiūri; gal jai ne taip dažnai tenka matyti pašte tokį seną žmogų, gal apskritai pirmąsyk senąją mato, o gal ją stebina juoda skarelė, juodi drabužiai, lyg senoji būtų atėjusi čia tiesiai iš laidotuvių.

– Aš dėl pensijos, – sako. – Tris mėnesius neėmiau pensijos. Ir neatnešė.

– Kaip pavardė?

– Kairienė Monika.

Moteris ištraukia stalčių, išima iš jo kažkokią knygą, sklaido, išima kitą, storesnę, ir tą sklaido.

– Kairienė... Kairienė... – ji veda pirštu iš viršaus žemyn, pirštas sustoja, ji pasuka galvą į senąją. – Paimta pensija.

– Kad aš nė kokios pensijos negavau! Kaip aš sakysiu „gavau“, jeigu nebūsiu gavusi?..

– Kur gyvenat?

– Budrių kaime.

– Jūs įrašyta gyvenvietėj, gyvenvietės laiškininkei priklauso.

– Negyvenu aš gyvenvietėj! Budrių kaime gyvenu!

– Reikia su laiškininke išsiaiškinti... Va, ateina laiškininkė.

Senoji mato, kad asfalto pakraščiu eina moteris kokių penkiasdešimties metų. Tai Ilginio Bitinėlį duktė, senoji ją pažįsta. Jie pasistatę gyvenvietėj per du namus nuo anūko, o jos tėvas gyveno Budriuose jau į miško pusę, prie Apšupio, laikė daug bičių, labai geras bitininkas buvo, gal prieš penkiolika metų mirė, tik su arkliais nė tam kartui nemokėjo apsieiti, amžinai visas dvokdavo kreozotais, nes tepdavo ir tepdavo jiems plėškių nutrintas nugaras, – kaip tos bitės ir

apsikęsdavo? Laiškininkė apsilviki raudona nailonine striuke, žemiau rudo sijono švysčioja purvini guminiai. Bet ji, priejusi pašta, pasuka į šoną, praeina kažkur pro langą. Senoji išsigąsta, kad eis praeis, o kur paskui ją berasi? Ir kaip bus su pensija, trijų mėnesių pensija, kai tau sako: paimta, o tu nė vieno rubelio nė akysė nesi mačiusi?.. Jaunoji moteris pastebi tą jos išsigandimą:

– Įeis, įeis, iš kito galo įeis.

Už pertvaros, šone, yra dar vienerios durys, Jos pravertos, ir senoji išgirsta, kaip už jų laiškinkė trepsi savo purvinais batais. Jaunoji moteris šūkteli į ten:

– Veronika, kaip ten su Kairienės pensija?.. Mano popieriai rodo paimta!

– Jos marti paėmė!.. – išgirsta senoji laiškinkės balsą. – Sako, palik, aš paimsiu! O pavasarį, jei nebus dar kojų pakračiusi, pati ir atiduosi!.. – laiškinkės balsą senoji girdi kuo puikniausiai. Ji prispaudžia savo tuščią krepšį abiem rankom, stovi pasisukusi veidu į tas duris. Laiškinkė, vis dar nematoma, vaikšto už jų: – Sako, ko tu ten brisi per tokį sniegą!.. Nei tai senai dabar jų reikia, nei ką!

Jaunoji moteris atsistoja nuo stalo, dingsta kitame kambaryje, o duris sandariai uždaro. Senoji girdi, kaip tiksi didelis apvalus laikrodys, pakabintas aukštai ant sienos. Tarpdury pasirodo raudona laiškinkės striukė, o ji pati prieina ir užsikvėpia ant pertvaros:

– Kokius čia skandalus keli atėjusi? Nieks nepavogė tos tavo pensijos!.. Nueik pas marčią, ir atsiimsi!.. Ar tai jau tu aną kokia vagilka laikai?.. Juk vis tiek užėisi atėjusi!

Senoji traukėsi atbula, vis linksėdama galva:

– Dėkui... dėkui... Užėisiu, užėisiu, pati užėisiu. Kur dabar dėsiuos neužėjusi?

Jaunoji moteris daugiau nebepasirodė. Senoji išėjo į lauką, sustojo ant cementinių laiptelių, žiūrėdama sau po kojų. Jai svaigo galva, ji bijojo lipti žemyn, kad nepargriūtų. Palengvėle, šonu, šonu, nulipo, nuėjo taku į asfaltuotą purviną kelią. Anoj pusėj dideliais stikliniais langais blizėjo parduotuvė, matėsi įeinantys ir išeinantys žmonės, bet dabar jai ten nebereikėjo. Dairėsi kokio suolelio ar ko, bet nieko arti nepamatė. Įeigu ir yra suolelis, tai tiktai ten, anapus kelio, už parduotuvės, kur vyrai visuomet geria alų. O gal ras kokią dėžę, pasėdės menką valandėlę, kol praeis silpnumas ir galvos svaigimas. Ir ji nuėjo per kelią vos pavilkdama kojas.

Už parduotuvės, purviname, mašinų išvažinėtame kieme, buvo tikras sąvartynas. Čia mėtėsi medinės dėžės, šlapi, purvini popieriai, visoks šlamštas. Kažkokios metalinės juostelės ir susiraižgiusių vielų galai painiojosi po kojų. Suolelis buvo tuščias, bet senoji ilgai nesėdės, tik palauks, kol praeis galvos svaigimas, ir eis. Ji vis tiek būtų pas anūką užėjusi, juk to ir atkrūpštino į miestelį, tai buvo jos svarbiausias reikalas, tačiau vienas dalykas užėiti pas anūkiene tuo reikalu ir visai kitas – prašyti pinigų, nors ir savo. Nuojauta jai sakė, kad čia bus negerai, kad čia bus labai negerai. Kiek pasėdėjusi, ji pakilo. Ne, į parduotuvę dabar neužeis, jai rūpėjo ta trijų mėnesių pensija, ji vis baiminosi ir baiminosi, kad nieko neras: anūkas bus darbe, o anūkiene gali būti išsitrenkusi į rajoną ar kokią Klaipėdą, – juk statosi, juk nuolatos reikia ir to, ir ano, ir trečio, ko gyvenvietės parduotuvė net neparodo. Dangaus karaliau!.. Juk ir anūkiene vėl dirba! Dar prieš Naujuosius metus pradėjo dirbti, tiktai senoji dabar nežino kur: ar užmiršo, ar aną kartą jai neaiškiai pasakė. Dirba, dirba, abudu dirba. Kai tik išvežė Ignelį į tą prieglaudą ar į kokią ten mokyklą – ir pradėjo dirbti. Senoji netiki, kad į mokyklą – ką jie ten gali mokyti, keli šimtai tokių kaip Ignelis? Kas begali tokius išmokyti, nepilnaprotėliais gimusius? Net molio minti neišmokysi. Jai perėjo per širdį paskutinį kartą matytas Ignelio vaizdas: sėdi virtuvėj prie sąsiuvinio motinos apmuštas, žiūri pro langą, akys pilnos ašarų, o seilėle iki pat stalo nutįsusi... Nėra senoji niekuomet užėjusi be saldinių, jos užėjimas gal ir tebūdavo Igneliui vienintelės šviesesnės valandos: mokykloj ujamasi, nuo kitų visų atsilikęs, vienmečiai į žaidimus nepriima, nei motina, nei tėvas nemylė, – kur dėtis, prie ko glaustis tokiam gyvos nelaimės gumulėliui? Pamatydavo iš toliausiai ateinant, bėgdavo kelio pakraščiu šaukdamas: „Baba!.. Baba!..“ Senoji prispausdavo jį prie krūtinės, girdėdavo, kaip daužosi, kaip plaka maža jo širdelė, ir jos pačios pradėdavo taip daužyti. Ką jis ten bekenčia išvežtas, prie ko besiglaudžia nuskriaustas ir nelaimingas?.. Net laiško parašyti negali. Vargu, vargu ar išmokys jį kada rašto. Geriau būtų negimęs, geriau būtų niekuomet saulės šviesos neišvydęs. Kur dabar dėti tokius? Patys gyventi negalės, duonos užsidirbti negalės, o juk nenu-skandinsi kaip kačiukų ir į mišką išvedęs nepaklaidinsi.

Pasėdėjusi purviname parduotuvės kieme, senoji buvo beeinanti atgal per kelią, bet iš kairės važiuavo mėlyna mašinėlė, ir ji pastovėjo

laukdama, kol pravažiuos. Mašinėlė sustojo prie pat jos, po parduo-
tuvės langais. Stora moteris, pradariusi dureles, nerangiai ropštėsi
laukan.

– Labas!.. – atsisuko į senąją. – Ar nebepažįsti?

– Sunkiai... – įsižiūrėjo į ją senoji ir suėmė abiem rankom krepšį. –
Sunkiai beatpažįstu...

– Tai dar kruti po biškį?

– Krutu, krutu... – senoji žiūrėjo į ją tiesiai, nesukdama akių
į šoną.

– Tai lig kokio šimto varysi, ar ne?... – storoji moteris garsiai
kalbėjo, garsiai nusijuokė, o juokdamasi žvalgėsi į šalį, į parduotuvę
ir paštą; ištiesė vieną ranką ir uždėjo ant mašinėlės viršaus, antrąją
įsisprendė į šoną: – Lekiam su savo mašinėle pro šalį, žiūriu – par-
duotuvė! Taip limonado užsinorėjau!..

Senoji kiek pasilenkė ir pasižiūrėjo į vidų. Už vairo sėdėjo visai
jaunas vyras, maždaug anūko metų, gal mažumėlę vyresnis.

– Ak, limonado!.. – pasakė, nužvelgdama moterį nuo galvos iki
kojų. – Saldus daiktas, saldus... Gal, sakau, ant kapų smarkiai darba-
vais, tai dabar ir nori limonado?

– Pasiutot, daugiau nieko!.. – moteris iš nuostabos pliaukštelėjo
rankom. – Motina – čia pat, sūnus – čia pat, o aš iš Klaipėdos pulsiu
kapo tvarkyti!.. Sarmatos turėkit!

– Kad rankos nelinksta tvarkyti – ir nereikia, juk nė karto ne-
prašėm. Kol dar pakrutu, aš pati aptvarkau. Tik tai sakau, kad jau
važiavai pro šalį... Tiek metų kaip ne kaip, o nugyvenot. Sakau, gal
užsukai nors paveizėti? Prieš... prieš... – senoji mintyse paskaičia-
vo, – prieš ketverius metus paminklą pastačiau – ar nė to dar nematei?

Senoji kalbėjo negarsiai, žiūrėdama jai į akis, o ta vis suko jas į
šoną ir jau nebestovėjo viena ranka įsisprendusi, o kitą uždėjusi ant
mašinėlės viršaus. Ir į parduotuvės bei pašto langus nebesižvalgė, –
gal kas mato, kaip ji čia su blizgančia savo mašinėle atvažiavo? Dabar
abi rankos bėgiojo apie puspalčio sagas, apie skarelės mazgą.

– Tu čia man akių netvilkyk!.. – ji vėl buvo bepakelianti balsą, bet
iš parduotuvės išėjo dvi moterys, tad nori nenori turėjo nuleisti. –
Prisiveizėjau aš į tavo paminklą!..

– Kuomet tatai buvai užsukusi? – ne visai suprato senoji.

– Man nė užsukti nereikėjo! Patvory, pamėšly prisiveizėjau! Tik-
tai į paguldytą...

Senoji skaudžiai nurijo gerklę sukilusį tumulą.

– Tavo žmogus buvo, ne kieno kito.

– O tavo vaikas!

– Dėl to aš jo mirusio ir neatsisakiau. Ir tu negali.

– O aš galiu!.. Ir ne mirusio, o vidury gatvės padvėsusio!

– Geros pačios vyras vidury gatvės nedvesia, kaip tu sakai...

– O geros motinos vaikas taip ir nelaka!.. Ar atsimeni, kaip liuob
gerti? Apsimyzęs, apsimėmęs ir dar puikiau apsidirbęs! Jau paskutinis
vadala buvo, ne žmogus!

– Kad toks tebuvo, kamėjai už tokio? Kam lakstei nė per žingsnį
neatstodama? Kam su kačergomis maišai visiems langus, kur tik tai
koją įkėlė?

– Gyventi kaip su žmogumi norėjau!

– Ar mislijai, kad kačergą iškėlusi kaip su žmogumi ir pagyvensi?

Anoj pusėj trinkelėjo mašinėlės durelės, išlipo jaunas vyras,
trumpai tarė praedamas:

– Einu cigarečių.

Jis nepažvelgė į senąją, niekur nepažvelgė, senoji suprato, kad
jam gėda dviejų senų bobų, besiriejančių prie mašinėlės ant kelio.
Aukštas, jaunas, augalotas, gerai apsirengęs. Senoji lydėjo jį kurį
laiką žvilgsniu, beveik iki pat parduotuvės durų. Žiūrėdama tarytum
patį save pamatė iš šalies. Dangaus karaliau! Ką jos daro, ką jos
kalba, ant kelio susistojusios! Ji pati nieko, ji tik tai gina savo mirusį
vaiką, bet kokius žodžius sako ta, priešais įsisprendusioji!..

– Kaip tau negėda, kaip tau negėda... – palingavo senoji galvą.

– Ar čia mano gėda, ar tavo? Ar aš anam motina, ar tu? Ar aš
tokį užauginau?

– Aš augindama blogo nemokiau. Kas gali pasakyti, kad mokiau?
Parodyk, lai bent vienas pasako! Kol pas mane gyveno, juk negėrė!
Su tavim gyvendamas pradėjo tame rašale plaukti. Ant galų pagalės,
kiek pas mane tegyveno? Komsomolka buvai, padraikų padraika, po
visokių susirinkimų vakarais ir telandžiojai. Kad norėjai šeimą tu-
rėti, reikėjo vyrą veizėti, vaiką veizėti!.. Pats ne vieną kartą sakėsi:
pareinu vakare nuvargęs, nubuvęs, purvinas visas – Antosės nēr!
Valgyt nēr! Jau vėl sėdi tame savo susirinkime!.. Iš kur vargšas galėjo
žinoti, kas ten, tuose susirinkimuose, tave gniaužioja? Ar tatai anam
neėdė širdies?..

– Ar tu matei, bjaurybė, mane gniaužijantis?.. Savo akimis matei, kad vidury kelio vomauji?!

Senoji nė per nago juodymą neišsigando, tik tai tuščią krepšį pakėlė prie krūtinės.

– Nebijau aš tavęs! Esi man daužusi – vis tiek nebijau! Mano dienos suskaitytos, aš tau bent prieš mirdama teisybę susakysiu!.. – ant parduotuvės laiptelių stovėjo trys gyvenvietės moterys ir žiūrėjo mašinėlės pusėn, o jaunas vyras iš vidaus nesirodė. – Težino visi, kokia buvai, prie ko mano vaiką privarei!..

– Ar tu, kaliera staraja, matei? Aš tavęs paskutinį kartą klausiu: matei ar nematei?

– Kaip aš matysiu? Šalip atsistojusi nežibinau, bet buvo kas matė, buvo! Svetui akių neužriši!.. O į gaisrinę nelakstei? Ar ne tu su tuo pajuodėliu kelerius metus klivais? Visas rajonas žinojo! Ir tebžino! Gal ir to atsigrisi?

– Matai, matai, gaisrinė užkliuvo! Tu tik tai mane dėl visko kaltinti težinai! Juk aš gyva, jauna moteriška buvau, ne kokia skiedryno kaladė! Dėl ko tu ano nekaltini, dėl ko tu tik tai mane vieną tekaltini? Kad jau tau viską taip liub pasisakys, per galvelę glostomas, gal ir tą motinai atbėgęs pasisakė?..

– Ką pasisakė? – nesuprato senoji.

– O tą, kad daugybę metų tik tai tuščias kelnės tenešiojo!.. – pamačiusi pasikeitusį senosios veidą, ji nuleido balsą: – Ar nesakė to?.. Reikėjo ir tą pasakyti, ko nepasisakė?.. Vo, ką rašalas padarė!.. Vo!.. Aš naktį sienomisėjau!..

„Ką mudvi kalbam?!“ – su pasibaisėjimu vėl pagalvojo senoji, bet jau nebegalėjo nei susilaikyti, nei pakreipti kalbos į kitą pusę. Ji gynė savo mirusį vaiką, ji gynė iš paskutiniųjų; net tais tarpais, kai žinotosi neteisingai kalbanti, vis tiek nebegalėjo kitaip kalbėti.

– Dėl ko aš nėjau tomis sienomis? Dėl ko? Juk aš palikau jauna, kai vyras nuskendo? Aš juoba galėjau – našlė buvau, niekas man dėl to nebūtų per daug sakęs, o nėjau sienomis, niekas pas mane nėr nakvojęs, niekas nėr apie langus braižęs. Žinojo visi, kad su niekuo neprasidedu, ir nelindo. O kad aš pati kaip kalė kokia ieškočiau – nė miselės tokios negalėjo būti, nė miselės!..

– Gal tu nesveika kokia buvai?..

– Kad nesveika būčiau buvusi, į tokį amžių nebūčiau atėjusi! Aš

savo žmogų mylėjau – man niekuomet nereikėjo kito. O tu... Nei tu mano vaiką mylėjai, nei tu aną už žmogų laikai.

– O mane ar kas mylėjo?

– Jeigu nebūtų mylėjęs, ko būtų gerti pradėjęs? Dėl susiedo karvės nusprogimo nė vienas gerti nepradeda. Netrumpą amžių nugyvenau, žinau, dėl ko kas pradeda, dėl ko nepradeda. Kad tu aną ir už durnių laikai – anas, žmogus, ir širdį turėjo, ir jautė viską, ir matė.

– O aš širdies neturėjau?

– Neturėjai, niekuomet neturėjai. Kad būtum turėjusi...

– Kaip aš galėjau turėti? Parvedu iš patvorio apsimėmusį, su anuo sietu rokuojasi – ar tai aš turėjau kojas nuauti, subučiuoti, sumyluoti ir į lovą pasiguldyti? Jau ant grindimis girtas begulėjo, į lovą negalėjau bejsileisti.

– Tas jau ant galo bebuvo. O iš pirmo...

– Iš pirmo pats ir pradėjo gerti. Niekas surišęs nepyklė. Iš mažo, matyt, jau tokį palinkimą turėjo...

– Neturėjo nė kokio palinkimo! Geriausias vaikas buvo!

– Kad nebūtų turėjęs, nebūtų pradėjęs.

– Juk aš tau sakau, dėl ko!

– Tavo sakymas!.. Aš šalip gyvenau, ne tu, man geriau žinoti!

– Gyvenk tu su tuo savo žinojimu, gyvenk... – senoji staiga pasijuto pavargusi, pavargusi. Nutolo skausmas, pyktis, tenorėjo atsisėsti ir pasėdėti valandėlę akis užmerkusi, nors ir čia pat, ant šlapio asfalto.

– Važiuk sau... – pasakė. – Daugiau jau mudvi nebesusitiksim. Ir nėra reikalo. Nėra nė kokio reikalo išmetinėti. Iš kapų dar nė vienas neatsikėlė.

– Juk pati mane užsipuolei!

– Aš neužsipuoliau, aš tik paklausiau, kodėl ant mano vaiko kapelio nė pro šalį važiuodama negali nueiti. Juk ne laukinis žvėris tebuvo, gyvas žmogus buvo... Savo vaiką nuo ano auginai.

Moteris tylėjo, pasisukusi žiūrėjo parduotuvės pusėn. Ant laiptelių jau nebestovėjo tos dvi. Kai juodvi ėmė tyliau šneketis, matyt, nieko daugiau nebegalėdamos išgirsti, nuėjo. Bet joms ir išgirstojo užteko. O jaunas vyrškis vis nesirodė.

– Posūnis? – paklausė senoji.

– Posūnis, posūnis!.. Labai doras žmogus! Abudu posūniai labai dori! Pati matai – kaip karalienę vežioja.

– Čia ano mašinėlė?
 – Ano, ano! Antrasis irgi greitai jau nusipirks. Bent senatvėj prisivažinėsiu.
 – Ar to ir tebuvai atvažiavusi?
 – Ko daugiau? Išėjau į pensiją, laiko turiu, apsidariusi esu – nereikia žmonių gėdytis, galiu visiems pasirodyti!
 – Tik prie mano vaiko kapelio negali pasirodyti...
 – Nueisiu, nueisiu. Va dabar, grįžtant.
 – Ar pas sūnų jau buvai?
 Moteris kiek sumišo. Nuo parduotuvės, plėšdamas cigarečių pakelį, jau ėjo tas posūnis.
 – Buvom, buvom... Tik nieko neradom. Durs užrakintos, darbe abudu, kur tu ką rasi... – ji greitai pabėrė žodžius, sėdosi į mašinėlę, tik durelių dar neuždarė, tebebuvo iškišusi laukan galvą. Posūnis praeidamas ir dabar nepažvelgė į senąją, sėdo į mašinėlę iš kitos pusės, trinkelėjo durelėmis. Gal jam buvo gėda savo pamotės, gal apskritai jis nežinojo, kaip čia elgtis?
 – Nu, tad su dievu, – pasakė senajai, stovinčiai pačiam kelio pakrašty. – Gal tikrai niekuomet daugiau nesusitiksim... Laimingo tau smerčio.
 – Dėkui, – atsakė neužsigavusi senoji. – Ir tau to paties.
 Mašinėlė ir nuvažiavo.
 Senoji negalėjo eiti toliau, turėjo nors pastovėti minutę kitą kelyje. Jai drebėjo kojos, per kelius buvo tokios silpnos, jog pačiai atrodė, kad ten vandens pripilta. Bet nei širdis labai daužėsi, nei dusulys ėmė. Net palengvėjimą jautė, tartum, ilgai atidėliojusi ir atidėliojusi kokį sunkų, nemalonų darbą, štai pagaliau ryžosi ir padirbo. Nebejautė tai moteriai nieko, net veidas jos neiškilo užmerktose akyse, kol ilsinosi stovėdama. „Gerai, kad nė kartelio ir nepavadiniau marčia, – pagalvojo. – Nė vieno kartelio. Kokia ji man marti, jei mano sūnaus atsisakė? Tiek metų nugyveno, argi nė kibirkštėlės nieko ir nebeliko?“. Dabar jau pati norėjo, kad pasimatytų akyse buvusios marčios veidas, galėtų neskubėdama apžiūrėti: ar labai pasikeitusi, ar smarkiai pasenusi, tačiau nieko neišėjo – neiškilo, ir tiek. Tik parcinantis aukštasis posūnis su cigarečių pakeliu rankoje, tiktai nuvažiuojančios mašinėlės spalva. „Dangaus karaliau!.. – staiga atsimerkė senoji. – Apgavo mane kaip mažą vaiką!..“ Iš tos mašinėlės spalvos,

kurią dabar prisiminė, iš to nuvažiavimo suprato: juk jie jau grįžta į Klaipėdą! Per rajono miestą nebevažiuos, jokio kapo nelankys! Jau buvo tam rajone, iš ten ir pargrįžta. Gal po giminę važiojosi, gal nakvojo pas kuriuos, – visus, nebijok, aplėkė, norėdama su ta mašinėle pasirodyti. Ir dar prisiminė, kaip anoji sutriko užklausta, ar buvo pas sūnų. Nebuvo, galvą gali guldėti – nebuvo! Su savo marčia nesutaria, nuo seno abi piktuoju. Kai dabar nueis, būtinai paklaus. Kad tiktai neužmirštų. Vos pamatys anūkiene, vos pasilabins – ir paklaus.

Bet kaip tatai išeina, kad žmona gali užmiršti savo buvusį vyrą? Savo vaikų tėvą? Šunelį laikai, padvesia – ir to negali neprisiminti, balsą girdi, akimis matai, o čia – žmogų? O gal prisimena, su tuo kitu, tuo dviejų posūnių tėvu, Klaipėdoj gyvendama, tiktai pasisakyti nenori? Gal ir ant Stepono kapo buvo, ir tą paminklą matė, o pasakė nebuvusi, kad jai, senajai, širdį labiau užduotų? Visko gali būti, visko gali būti. Tarpais atrodo, kad juo ilgiau gyvena – juo mažiau besupranti, kas su žmonėmis darosi.

Kairienė jau gyvenvietėje. Autorius piešia statomų namų vaizdą: namai be durų, be langų, plytų, molio krūvos, sudužę šiferio lakštai. Tai visiška priešingybė tvarkai ir švarai jos kieme. (Prisiminkime, kaip senutė mąstė, kad pagal kiemą svečias sprendžia apie šeiminingę). Nauja-kurių pastangos papuošti savo buitį taip pat nenatūralios. Parvežtas juodžemis, pasodintas nematytas medis ar krūmas, geležiniai vartai, atbogatins akmuo – visa tai nesuteikia sodybai šilumos ir lietuviškumo. (Visai kitaip atsirado klevas prie Kairienės namų kampo).

Gyvenvietė ir kuriasi visai netinkamoje vietoje, aplink fermą. Ant kalnelio, pačioje gražiausioje vietoje, kur senovėje būdavo skiriama vieta bažnyčiai arba kapinėms, dabar stūkso kiaulių ferma. Ironiškai nuskamba frazė: „Kiaulėms gražiausia vieta, o žmonėms – kur beliko“. Net pavadinimo naujai gyvenvietei niekas nesugalvojo. Matyt, vis tiek dabartiniam žmogui, kur ir kaip jis gyvena. Aptinkame ir tokio abejingumo priežastį. Mažai tikrųjų kaimiečių liko tėviškėje. Daugelis išvažiavo į miestus, o atsikelia miestiečiai, nemylintys žemės, nesuprantantys jos. („Tokių laukus apseja, nupjauna, iškulia, grūdo į sauja nepaėmė.“)

Ištraukoje daug dėmesio skiriama gyvybės ir mirties opozicijai. Gyvybę neįmanoma sunaikinti (nors pabaigoje ši mintis skamba nelabai įtikinamai), kaip ji bebūtų žudoma ar niokojama.

Štai Apšupio upelis. Nors numelioruotas, „vis tiek teka: vos gyvas, vos įžiūrima srovele, bet palinguoja dar vieną kitą žolele...“ Ši tema plėtojama pasitelkus dar vieną gražų ir prasmingą vaizdą. Senasis Budrių kaimas, nors jau seniai išdraskytas, negali mirti, jis tik pakeitė savo veidą – tai rugiai. Didžiulis rugių laukas, o jame tamsesni lopai. Ne vienas ir ne du. „Dangau karaliau! Juk tai senųjų kaimo sodybų vietos! <...> Ar ne pati gražiausia, pati švenčiausia mirtis ištiko? Ar begali išikti gražesnė?“ Nauja gyvybės forma žaliuoja pats žmonių gyvenimas. Senasis kaimas nesidavė išniekinamas. Nedingo tai, kas šventa žmonių atmintyje.

Kairienė mąsto ir apie savo mirtį. Mirtis jai nekelia baimės – tai natūralus dalykas. Tai atpildas už vargus, poilsis ir atšinaujinimas. „Visa jos stiprybė – ramybėje. Juk ir ant kapo kryžiaus užrašo: „Ilsėkis ramybėje“. Kairienė laukia mirties, jos nebijo, jai ruošiasi, atsisveikina su tuo, ką palieka. Prasminga jos kelionė į senkapių kalvą. Senieji Budrių gyventojai gerbė šiuos kapus, neidavo ten be reikalo, gyvulių neganydavo. Nesvarbu, kad ten labai seni kapai, ir niekas nežinojo, kas juose guli. Šventa vieta, ir mirusiųjų ramybės drumsti nedera, nesvarbu, kas jie bebūtų. (Šito jau nesupranta Kairienės anūkas: jis nusiveda sužadėtinę būtent ten.)

Kelionė į kalnelį – tai dvasinis senutės apsisvalymas, tai paskutinis patepimas, kurį suteikia žemė, gamta, rugiai. Akimirkos iškilmingumą patvirtina ir senosios giemė, kurią gieda parklupusi ant kelių. Tai aukščiausia jausmų išraiška, o kartu ir padėka žemei, tėviškei, Dievui už tai, ką gyvenimas jai davė.

Ištraukoje autorius vėl nagrinėja priežastis, atvedusias kaimo žmones prie dvasinio išsigimimo. Didžiausia blogybė užklupusi žemdirbius – žemės išniekinimas. Juk žemė lietuviui buvo viskas: egzistavimo galimybė, materialinės gėrybės ir svarbiausia – savęs įprasminimas. Jos vaisingumas garantavo nenutrūkstamą gyvybės tąsą. Žemė – pastovumo ir saugumo garantas. „Koks mažas, koks nederlingas būtų režis – vis tiek jame atsistojęs, apglėbęs vaikelius rankomis, prispaudęs prie savęs mažas galvelės, gali ramiau žiūrėti, kaip griaudėja ir dreba aplinkui pasaulis.“ Tik išplėšus iš valstiečio žemę, jo stiprybę ir viso gyvenimo pamatą, nebeliko ir žmogaus, išseko jo kūrybinės galios...

Senoji pamažu nukrūpštino per gyvenvietę, stengdamasi prisiminti sūnaus gyvenimą: nuo pat pradžios, nuo pat tos dienos, kai jis

niekam nieko nesakęs, pabraukš ir įvažiuo į kiemą su dviračiu. Jau na merga sėdėjo ant kartelės, rankoje laikė kažką nedidelį, suvyniotą į laikraštį. Pamačiusi, kad sėdinčioji ne iš jų kaimo, kad suvisu nepažįstama, ji viską suprato. Ėjo nuo šulinio laistyti daržo, numetė į šalį konservų skardinę, apatinę lūpa pradėjo smulkiai drebėti, kaip prieš pat ašaras, o galvoje sukosi tik ta viena mintis: „Jau ir po vaiko... Jau ir po vaiko...“ Nepažįstamoji, nušokusi nuo dviračio, nestovėjo kaip avelė prie vartų. Pasiėmė sūnų už parankės, drąsiai priėjo artyn. Po pasilabinimo, po pirmųjų žodžių, atkišo: „Čia tamstai, mama“. Tai buvo graži išeiginė skarelė su neryškiomis rožėmis juodame dugne. Matyt, sūnus jau ir tą buvo spėjęs papasakoti, kad motina kitokių neryši, tiktai juodas.

Būsimoji marti kalbėjo, vaikščiojo ir paskui troboj laikėsi taip, lyg nė kiek nebūtų abejojusi, ar patiks. Bjauri nebuvo:

aukštumo neaukšta, bet liekna, dailiai nauaugusi, kiek pariesta aukštyn nosele, o plaukai šviesūs, tik nelabai tankūs, poskysčiai, bet buvo juos susifrizavusi, susišukavusi, ir pati visa buvo tvarkinga: ne tam vienami kartui, o kaip matėsi – visuomet, visą laiką. Sutevus visi trys valgė troboj savo pirmąją vakarienę. Sūnus, atmynęs keliolika kilometrų, kimšo, kad net ausys linko. Gyveno jis rajono miestely, bendrabuty, jau vien dėl to pripuolė prie motinos valgio kaip prie medaus. Kai senoji trumpam pakilo nuo stalo ir priėjo prie lentynos ar prie mūriuko ko ten atnešti, išgirdo už nugaros būsimosios marčios balsą: „Neryk tokiais kšniais!“ Išgirdusi kurį laiką delsė atsisukusi į juodu, paliktus prie stalo. Suprato, kad sūnaus šeimoje vienas tiktai bus viršesnis, vieno tiktai paskutinis bus žodis, vieno valia ir vieno visų svarbiausieji norai, – jos, tos šviesiaplaukės mergos pariesta nosele. Ir senoji neapsiriko. Po vestuvių (kokių ten vestuvių, jokių vestuvių nebuvo, nuėjo, susirašė ir parėjo) gyveno bendrabuty, anūkas dar nebuvo gimęs. Ji dirbo vilnų karšykloj, išrašinėjo kvitus. Greita, mitri, darbšti buvo, to iš jos neatimsi, tik nedideliai mokyta – kokių septynių ar mažiau klasių. Kada benuvažiuotumei – grindys išplautos, užuolaidėlės ant langų išlygintos; senoji buvo atidavusi jiems vieną vazonėlį su pelargonija – tai ir nuo tos lapų dulkelės nušluostytos. Bet jau iš pat pirmųjų dienų viską kietai suėmė į nagą: parnešei pinigų – atiduok iki paskutinės kapeikos. Net cigarečių pats nenusipirkdavo, ji buvo apskaičiavusi po pakelį per dieną, – nėra rei-

kalo kitus vaišinti, tegu savo nusiperka. O dėl išgėrimo – nė nesapnuok. „Ką jam daryti? – klausdavo senoji. – Juk ir vardinės pasitaiko, ir viskas, ir kokioms pabaigtuvėm vyrai susimeta, ar tatai ir varvins seilę kaip koks ubagas?“ – „Namo tik tai tegu mauna!.. – atšaudavo. – Kokie dar jam susimetimai? Ar namų neturi, ar vaiko neturi?.. Padirbo vaiką – pasibaigė ir katino dienos.“ Kai jis pareidavo iš darbo išgėręs, pirmi žodžiai būdavo per slenkstį: „Iš ko vėl, vadala, gėrei?“ – „Draugai pavaišino...“ – „Parodyk man tuos draugus, parodyk, aš jiems užtaisyčiau vaišes!“ Jis stovėdavo atsirėmęs į staktą, meiliai žiūrėdavo į ją šypsodamasis: „Kad tu, Antosėle, vis tiek anų nepažįsti...“ – „Susipažinsiu, nebijok! Ryt pat nueisiu pas jūsų inžinierių: kas ten per darbas, kad girti ir girti?.. Ir už ką tie draugai tave vaišina? Už žydras akis? Ką tu jiems taip jau gero esi padaręs?.. Pasibaigs man tuojau tos tavo draugystės!“ Senoji žinojo, kaip kiti vyrai žiūri į tokius, kur amžinai rublio prie dūšios neturi. Apsisukdami traukia ir traukia per dantį, kol žmogui bendras darbas už pragarą nemielesnis palieka. Kartą, kai jis vienas parvažiuo dviračiu (bulvių vagoti ar ko, dabar jau neatsimena), ji iš tolo, iš tolo užvedė kalbą apie jo darbą, o ant galų pagalės jau tiesiai paklausė: „Ar jie iš tavęs tik nepasijuokia kartais?“ – „Ne, nieko, – atsakė, – ko ten juoksis“, – o paskui pats užsiminė, kad žadąs pereiti į melioraciją. Ji pasiūlė jam kelis rublius, kad reikalui esant turėtų kišenę. Jis atsisakė, bet atsisakė taip, kad jai dar gailiau jo paliko: „O nepagalvoji, kaip bus, kai Antosė ataras?“ To ji nebuvo pagalvojusi. „O tu įsikišk į kokią mažąją kišenėlę ar kur, ar už pamušo.“ Jis papurtė galvą: „Vis tiek atras. Niekur neužsikiši“. Ir išvažiuo atgal tuo dviračiu. Jai tada nebuvo sunku vienai, ji galėjo išlaikyti karvę, veršį, du paršus, vištų turėjo prisipirinti, žąsų visą būrį. Vieną paršą rudenį atiduodavo jiems, kitą sau pasipjaukdavo. Nesijautė, kad trūksta vyriškos rankos: sūnus pasėdavo, apvogdavo, mėsą išveždavo. Tiems darbams sutartą dieną arklį iš kolūkio tereikėdavo gauti. Prie žemės darbo sūnus nebuvo sutišęs. Motina nežinojo, koks jis valdiškame darbe, bet neabejojo, kad ir ten nėra kitų peikiamas. Nebuvo iškalbus ir mokytas nedaug tebuvo, dar mažiau už Antosę, bet nė iš vieno nebuvo girdėjusi, kad kas apie jį blogai atsileiptų: nei chuliganas, nei mušeika, nei girtuoklis, nei mergininkas, – svietas būtų daug doresnis, jei visi tokie būtų. Ji matė, kaip jis tylėdamas, bet su noru, su ūpu viską dirba. Ji sakydavo: „Kel-

kitės pas mane ir gyvenkit!“ Jis papurtydavo galvą: „Antosė neis“. Jai nereikėdavo sukti sau galvos, kada bulvės sodinti, kada vagoti, jis pats žinojo, – žiūrėk, jau ir beatminas dviračiu. Tuo laiku per kaimą jau ir autobusus važiuodavo: iš ryto apie vienuoliktą, o vakarop grįždavo atgal. Ji sakydavo: „Ko tu mini tokią tolybę, autobusu važiuok!“ – „A!.. – atsakydavo. – Man taip geriau.“ Ilgai negalėjo suprasti, kodėl jam taip geriau. Vieną kartą atvažiuos nupjovė miežius, – buvo pasėta dirvelė už daržinės. Pakabino dalgį pastogėj, bet nėjo į trobą, vis vaikščiojo po kiemą, apie tvartą, pastovėjo pasirėmęs ant tvoros, paskui nuėjo ir atsisėdo po klevu ant žemės. Sėdėjo ilgai, žiūrėdamas į kaimo trobas, į kapinių didžiuosius medžius. Gražus buvo pavakarys, dar visai vasariškas, tik tai padirviuose jau seniai raudonavo šermukšniai, apsipylę gausybe kekių, žadėdami ateisiant lietingą rudenį. Ir į tuos šermukšnius ilgai žiūrėjo. Ji nėjo artyn, nekalbino, nekvietė pavakarių, nors buvo paruošusi ir padėjusi ant stalo. Nujautė, kad ji slegia didelis rūpestis ar susigraujimas. Koks – nežinojo, jis nebuvo greitas išsipasakoti. Bet jau ir saulė ėmė linkti prie žemės, ji pagalvojo, kaip jis parvažiuos tamsoj tokį kelią, trarės į pavieškėlio griovį. Tyliai priėjusi prie sėdinčio, atsistojo ir ji po tuo klevu. „Steponai, – pagaliau ryžosi paklausti, – ar tu nevažiuosi namo šį vakarą?“ – „Suspėsiu.“ Tame bendrabutyje jau nebevargo, buvo gavę iš melioracijos valdišką butą, nedidelį, tik dviejų kambarėlių, bet jiems užteko. „Ar nesibars Antosė, kad tamsoj grįši? Vėl sakys: vergauji ir vergauji tai motinai?“ – „Tegu sako.“ Jis numetė trumpai nučiulptą cigarečę į žolę, sėdėdamas pakėlė į motiną akis, suėmė už rankos. Tokios graužijos, tokios liūdnos buvo jo akys, jog senajai pasirodė, kad net ašaros jose žiba. Bet ne ašaros ten buvo – besileidžiančios saulės atšvaitai. „Mama, – paprašė, – Atnešk man lašą, ar turi?“ – „Turiu, bet, vaikel, ar tu čia vienas ir gersi?“ – „Su kuo daugiau?“ – „Tai jau geriau imk visą butelį, nueik apsilankyti pas Gedrimą ar pas Paulauskus...“ – „Nenoriu, ką aš jiems sakysiu?“ – „Tai eik į trobą, pavalgysi tuo pačiu, aš jau ir ant stalo padėjau.“ – „Ne, tu man čia atnešk, aš valgyti nenoriu.“ – „O kad nevalgęs grįši, Antosė vėl paleis kakarinę: dirbi, leki pas tą motiną, o senė nė pavalgyti neduoda, aš, matai, namų maistą turiu tau šerti!.. Kame dirbi – ten ir esk!.. Ar ne taip bus?“ – „Tegu būna.“ – „Dangaus karaliau!.. Kad visą vienas pats išgersi, tu nė kojomis nebepastovėsi!“ – „Nereik man viso, vieną stiklinėlę.“ Ji

atnešė, padavė nebesuprasdama, kas dedasi sūnaus širdy, bet ir klausiti neklusė, žinojo, kad vis tiek nepasisakys. Ką matė jo gyvenime – pati matė. Ir atnešė pripylusi. O Steponas paėmė, užsivertė visą, gūktelėjo porą kartų, paskui įsikando cigaretę ir vėl žiūrėjo į besileidžiančią saulę. Ji nebeįstovėjo: „Vaikeli, tu bent man pasakyk, kas nutiko?“ – „Niekas nenutiko, Pavargau ir tiek... Nu, dabar aš važiuosiu.“ – „Jergau, ar nemaž ir nevalgysi?“ – „Nemaž.“ Ji palydėjo jį iki vartelių, iki dviračio. „Tai kuomet tavęs belaukti?“ – „Sėkmadienį pribūsiu.“ – „Ar ir vėl vienas?.. Bent su vaiku atvažiuok, juk seniai bemačiau. Per visą vasarėlę tris kartus tebuvai atsivežęs. Visi trys atvažiuokit.“ – „Antosei bus repetacijos.“ – „Tad bent su vaiku.“ – „Jeigu leis.“ Ir nuvažiavo. Ji liko viena prie vartų, žiūrėdama į kaimo kelią, į savo klevą, į raudoniausią dangų viršum raudonų šermukšnių. Tačiau ne tą matė, į ką žiūrėjo: sūnus sėdėjo ant žemės, žiūrėjo į tolį, ir toks liūdnumas, toks liūdnumas buvo jo akyse... Ne dėl to sakėsi pavargęs, kad visą savaitę dirbo, kad net sėkmadienį negalėjo pailsėti, atmyne pas jį dviračiu, o paskui per dieną įjovė miežius, – ne dėl to. Ir tas jo sėdėjimas po klevu, tas vaikščiojimas: po gimtąją sodybą, po kiemą... Staiga jos protą lyg švieste apšvietė: negerai, labai negerai jam namuose! Juk jis kiekvieną sėkmadienį atvažiuoja, kartais nė reikėti niekam nereikia. Čia jo niekas nebara, čia jis pailsi, čia jis pasibūna. Autobusu nevažinėja vien dėl to, kad tas pusė keturių grįžta. O dar toks ilgas laikas iki pat vakaro! Pats pavakarių gražumas, pati ramybė kaime... Senoji jau seniai suprato, kad jie niekuomet nesikels gyventi pas ją, o juk Steponui ir čia darbo būtų, – kolūkiui tik paduok tokį žmogų! Ir Antosė čia galėtų dirbti: jauna, sveika, milti, darbšti – ko negalėtų? Juk ne specialistė kokios, ne daktarė ar kas, paprasčiausia boba kaip visos. Ar ten toj karšykloj už menką algelę sėdėti, ar čia? Ūkiškai gali gyventi, gyvulių turėti, paukščių, – kokio dar kelmo? Bet jai nereikia kaimo, jai kitko reikia, – to trasiojimo kaip kokiai piemeniui, tų visokių vaidinimų. Čia, kaime, nepatrasiosi. Ir laiko nebus. Vyrui, vaikui, gyvuliams rūpinsies. O ten kur netrasiosi, juk užpakalis paskaučia per dieną toj karšykloj besėdint. Laiko lieka galybės. Nė pietų nereikia virti, nė tų: Steponas nuo traktoriaus tiksliai vakare tegrįžta, sausą įduotą pavalgo, o vaikas iš mokyklos nulekia tiesiai pas antrąją babą, ta kitoj gatvėj gyvena. Dabar su Antosės motina jai gentintis priklauso, bet senoji jokių gentysčių nepalaiko.

O pažįsta, bent jau iš matymo, daugybę metų, dar iš Smetonos laikų, tiksliai nė sapne nėr sapnavusi, kad Buivydiens škaplierninkės duklė bus jos marti. Viso miesto vargšų vargšai buvo tie Buivydai. Gyveno beveik patiltė, tokioj būdoj, suręstoj iš senų pabėgių ir lentgalių, o vaikų buvo keturi: trys mergelės ir vaikelis, matydavo juos paupy kaip ančiukus turkiantis ir niekaip negalėdavo suprasti: nuo ryto iki vakaro prie vandens, o murzini, o purvini, o nusitėpę kaip velniūkščiai! Rodos, pamečiui visi buvo gimę. Pats Buivydas – nedidelis tykus žmogelis – žimagoraudavo, eidavo ir ūkininkams griovius kasdamas. Žiemą – jau visai be uždarbio, kartais tiksliai kokiam žydeliui malkų paskaldydavo, o daugiau – iš kur? Nėr iš kur cento paimti. Buivydiene sukdavosi kaip išmąnydama: žvakės buvo įsitaisiusi lieti, turguje savo keptus visokius pyragėlius pardavinėdavo, o per atlaidus ar didžiausias šventes sėdėdavo pašventory, škaplierius, rožančius, agnasus, šventus paveikslėlius siūlydama. Reikėjo moteriai su keturiais vaikais kaip nors verstis, kad vyrą tokį turėjo. Ir vertėsi – badu nė vienas nenumirė, nė vienas plikas nesusalo. Namuose viską valdė, viską tvarkė, viskas buvo jos žinioje, vyras nė menko balselio neturėjo. Ką jis galėjo turėti, jeigu pati, gali sakyti, visiems šešiams duoną uždirbdavo? Negali būti geros šeimos, jeigu žmona duondaviu yra. Ir kaip vyras turi jaustis, jos uždirbtą bulvę lupdamasis? Aukso širdies būdama, ant galų pagalės vis tiek pradės tokį nė už ką nelaikyt, ką bepasakys – bus ne vietoj, ką bepadarys – bus negerai. Nuo ryto iki vakaro ir tegirdės: „Patylėk, kad neišmanai!“ Arba: „Paveizėk į kitų vyrus, kur ne tavęs bestovintys!..“ Kentės žmogus dantis sukandęs, nes kur šoks nekontentės? Nei žemės, nei amato, nei kokios prošvaisės, nei menkos vilties, kad gyvenimas kitaip pasikeistų. O kai užėjo vokiečiai, per karą, ir tos žimagorystės užsidarė, ir tų žydų nebeliko, pasidarė suvisam pagalom. Bet į politikas žmogus nebuvo kišęsis, tad, ačiū Dievui, įsitaisė nors turgaviatė šluoti. Vaikščiodavo pajuodęs, akis nudūręs, iš paskos šluotą ant ilgo koto vilkdamas. Prakteitėjo tą laiką. Buivydienei dėkui, kad praktėitėjo: prie vokiečio ne tiksliai tokiems vargšams kaip jie, bet ir ūkininkams kaime gaudžios giesmės buvo. Buivydiene ir paspekuliudavo, ir naminė slapčia pardavinėdavo, o tą savo žmogų jau visai buvo užėjusi, senoji savo ausimis girdėjo, kaip ant jo turguje, prie visų žmonių šaukė. O jis tiksliai stovėjo galvelę nudūręs, į tą šluotkotį įsikibęs ir nė vieno žodžio prieš nepa-

sakė. Tąd ko dabar begali norėti iš Antosės? Kad senoji anksčiau būtų apie tai pagalvojusi – kryžium prieš savo vaiką būtų kritusi: „Steponėli brangiausias, ką darai?!“ Bet ji tada kitaip galvojo: vargo vaikas Antosė, varge gimusi, varge augusi, tokia niekuomet iš savo vyro dangaus migdolų nereikalaus; ar menčiau pavalgę, ar prasčiau apsi-
 rengę bus – nepriekaištaus ir akių nedraskys, į kitas, prašmatnesnes, pirštu rodydama: o tu paveizėk, dėl ko kitos kaip ponios vaikšto!.. Ir sveika juk, ir darbšti, ir apsukri, ir gražumo nebjauri – ko daugiau, rodos, bereikėjo? Čia jos, senosios, kaltė, daugiau niekieno, jai, tiktai jai turėjo apsišviesti protas: iš kur Antosė, nuo vystyklų tokį motinos elgesį tematydama, pati su savo vyru kitaip elgsis? Viena laimė, kad Steponas nemažai uždirba, nepalyginsi su tais keliais rubliais, kuriuos Antosė užsėdi karštykloj, tada jau visai amen aleliuja būtų, kąšnius, ir tuos pradėtų skaičiuoti, kaip jos motina Buivydūi. O su Buivydais ar gerai išėjo? Po karo, kai pradėjo miškai tratėti, abudu su sūnu užsirašė į sribokus. Tas sūnus dar toks tebuvo – gal šešiolikos metų, bet ir tas pasiėmė šautuvą. Namuose jau mažai bestovėjo, visą laiką davėsi pamiškėmis, landė po nuošaliausias trobas; kartais visas būrys, įgarmėjęs į kiemą, ne tiek miškinų, kiek naminės ieškojo. Sušalę, sušlapę, purvais lig ausų apskretę, gaila būdavo veizėti. Tų miškinų ne kas dieną užtikdavo, o tos naminės – tai jau visuomet. Ir pasiuto Buivydai gerti kaip nuo bado sieto paleistas. Ir sūnų įpratino. O po kokių metų ar daugiau patykojo juos penkis grįžtančius – ir išklojo. Gal būtų atsiturėję, jeigu nebūtų visi girti kaip maišai buvę, juk ne pirmą kartą taip, jau buvo įpratę prie visokių užpuolimų, bet kur tu ten girtas bepataikysi? Ot ir parvežė visus penkis, klubo salę vienais grabais nustatė. Tada jau jie nebegyveno toj savo patiltės būdalėj, valdžia buvo jiems atidavusi laikrodininko Melkio namą: viename gale jie gyveno, o kitame buvo žibalo krautuvė. Buivydienė ir dabar ten tebegyvena. Su viena dukteria. Vyresnioji ištekėjo, dirbo saugume toks karininkas Mikalajus, išvažiavo į ano kraštus, daugybė metų nebėr pasirodžiusi. Antroji duklė išlėkė į Kazachstaną ar kur ten, su kažkuo susidėjo, bet nepagyveno, pasidirbino du vaiku ir pargrįžo glėby susispaudusi, toji dabar ir stovi pas motiną. Na ir Antosė, trečioji. Visos trys mitrios mergos buvo, visos komjaunuolės. Antosė tai-gi ir tada, boba būdama, į repeticijas laktė, rateliui priklausė, važinėjo rodydami, kaip kunigai iš žmonių paskutinius pinigus lupa, kaip

senos davatkos ant kitų žmonių savo liežuvius laido. Senoji pati nebuvo mačiusi tų vaidinimų, tiktai sūnaus klausė, ar gražiai, ar dideliai mandriai viską ten jie išrodo. „Niekio ten nėra“, – tiek teatsakė. Tai kodėl griežtai nepasako, kodėl nesudaužia kumščiu į stalą? Gal išsi-gastų Antosė, gal kaip nors kitaip būtų? Bet nebus, nebus jau kitaip. Steponas ne tokio būdo. Jis viską savyje perkenčia, daug ko net motinai nepasako. Gyvena dantis sukanęs, o kai jau visai jam sunku pasidaro – išmeta burnelę, išmiega, iš ryto – vėl į darbą, vėl ant trak-toriaus, vėl po purvynus marmalynus, – su traktoriais juk niekas nesivažinėja asfaltais, o tiktai po visokias peklas, kur su kitomis mašino-mis nė iš tolo neįeisi. Nuo ano sėdėjimo po klevu, kai pati atnešė stiklinėlę pripylusi, senoji nebegalėjo ramiai galvoti apie jo gyvenimą, bet ar dora motina pasakys sūnui: mesk žmoną, mesk vaiką, kelkis pas mane ir gyvenk, aš tau kitą, geresnę, išrinksiu? Nepasakys, o jeigu taip ir atsitiks, žmonėms akių negalės parodyti: va, išgriovė senė šeimą, kad vėl sūnų atgal parsiviliotų. Kuo, kaip ji begalėjo padėti Steponui? Tik žiūrėti, kaip kasdien, kasmet vis uždaresnis, vis nekalbesnis darosi, kaip pilkėja veidas, lysta kūnas, vis naujos raukšlės ryškėja apie nosį, o paakiai nesveikai pabrinkę ir degtuko liepsnelė, degantis cigaretę, smulkiai dreba priešais suskeldėjusias lūpas... Bet prieš tai buvo dar vienas kartas, kai jis vėl panašiai sėdėjo po klevu. Atvažiavo autobusu, ne dviračiu, dviratis jam seniai buvo sulūžęs. Tą savaitę nė žadėjęs nebuvo pasirodyti, bulvės žaliavo pasodintos ir ap-vagotos, šienas kvepėjo nupjautas ir parvežtas, daržą ji pati nusira-vėjo. Nelaukė, todėl ir nepamatė, kaip atėjo keliu, tiktai išėina į kie-mą – besėdįs po klevu! „Steponai!.. – net rankom suplojo. – Ko čia sėdi, ko neini į trobą?“ – „Jau būčiau ėjęs“. – „Ar seniai sėdi? Kas nutiko?“ – „Kas čia man nutiks...“ – „Einam į trobą, pasirokuosim, ar valges esi?“ – „Juk ir čia galim pasirokuoti.“ Ji irgi atsisėdo. „Nu, tai sakyk.“ – „Pa-lauk...“ Užsidėgė naują cigaretę, rūkė, tylėjo, visą ir surūkė tylėdamas, ji daugiau nebeskubino sakyti, tiktai sunerimusi laukė, o širdyje stiprėjo nujautimas, kad čia Antosė jau bus ką pada-riusi. Taip ir buvo. Jis numetė surūkytosios galelį, išsiėmė naują. „Ste-ponėli, – uždėjo ranką jam ant peties. – Nerūkyk tiek daug, plaučiai prakiurs.“ – „Nebesuspės...“ Ji švelniai paglostė jam švarko rankovę, o jis tiktai pasipurtė: „Neglostyk!“ Tada ji susidėjo abi plaštakas sau į skreitą, kad netyčia vėl neprisiliestų. Steponas žemai nuleido galvą:

„Blogai man yr, mama...“ „Jai ir kvapą užėmė! „Blogai yr...“ Nusodino mane nuo traktoriaus, su lopeta beinu į darbą.“ – „Dangaus karaliau!... Jau avarią kokia padirbai!...“ – „Nepadirbau... Davė visiems premijas, po premijų mes visuomet nugariam... Aš dar skolų turėjau, kitais kartais, kai geriam, vyrai uždeda už mane... Alga Antosė visą žino, iš algos aš negaliu atiduoti, tik tai iš premijos. Atkaišiojau tas skolas, veizu – trisdešimt rublių ir beliko, o čia visi stojo per dantį traukti: ar tu, ubage, kuomet pastatysi, ar amžinai kitų tykosi? Mislju, ar taip, ar taip... Pasakysiu Antosei, kad tos premijos gauti negavau, išsimeluosiu kaip nors... Lijo pylė tą dieną, aš ir išvažiavau su traktoriu. Išgėrėm mes, paskui ir anie susimetė, sako dar važiuok!.. Ir vėl išvažiavau... Užmigau traktoriuje prie krautuvės, o kaip užmigau. – neatmenu... Prisistatė milicija... Atėmė teises pusei metų“ – „Kam tu nesakei!.. Kam tu man nepasakei!.. Būčiau davusi, būtų išmokėjęs!.. Ar tokią galybę ir turėjai?“ – „Šešiolika rublių“. – „Dėl šešiolikos rublių!“ – „Eisiu lauk iš to darbo. Nevaikščiosiu su lopeta aplink savo traktorių. Tokį piemenį pasodino, tas bėgio dorai įjungti nemoka“. – „Juk ir taip jau antrame darbe dirbi.“ – „Kiti ir dešimtamė dirba.“ – „Tai kur dabar beisi?“ – „Į statybą eisiu. Geriau plytas krausiu negu...“ – „O gal sukąš dantis tuos šešis mėnesius, perkenk kaip nors?“ Jis beveik su neapykanta pažvelgė: „Ar tu žinai, kiek metų aš dantis sukandęs gyvenu, ar žinai?“ – „Juk aš seniai numanau, seniai...“ – „Tu numanai, o man gyventi reikia! Aš ten jau nebegaliu, už jokių pinigų nebegaliu!.. Antosė nulėkė pas inžinierių, ten tokias lernas pakėlė!.. Į buhalteriją nubėgo, visas mano premijas už kelis metus pertikrino!.. Aš ir liuobu nusukti nuo tų premijų: po aštuonis, po dvylika rublių... Į partiją sakė, eis, į Vilnių rašys, jeigu manęs negali patys sutvarkyti... Ir sutvarkė: dabar aš dirbsiu, o ta nueis ir visą mano uždarbį pati pasiims!.. Juk mane gyvą liežuviais užplaks!.. Tada jau geriau – vielą ant kaklo!..“ – „Steponėli, Stepone!..“ – „Ji nebežinojo nė kaip beraminti, nė ką besakyti. – Stepone!..“ – „Ar turi lašą?“ – „Turiu, turiu, kaip neturėsiu, bet einam į trobą, negersi juk visiems matant?“ – „O man dabar tas pats!“ – „Ne, ne, einam į trobą, einam!“ – „Ji kėlė sūnų už pečių, lyg jis pats negalėtų atsistoti. Troboj, nusimovęs kepurę, tėsė ant suolo: „Tad duok, jei duodi...“ – „Palauk bent, kol kiaušynės iškepsiu.“ – „Nereik man tos kiaušynės, duok ką turinti, ir viskas!“ Ji išėjo į kitą kambarį, kaip ne

savo rankomis grabaliojosi po lentyną, išvertė į aslą vaistus. Atėjo su buteliu ir mažąja stiklinėle, bet sūnus atstūmė atgal: „Didelįją duok!“ – „Steponai, o kaip tau bus rytoj su darbu?“ – „Nusišikt ant tokio darbo!.. Lopetos jau man nebeatims, nė kaliniui neatima.“ Nešdama didžiąją, dar bandė aiškinti: „Matai, kol žmogus savo darbą pavald, dar nėra paskutinis pijokas, o kai jau nebepavald...“ – „Nereik man tavo aiškinimų!“ Ji nutilo pusėj žodžio ir nusigandusi žiūrėjo, kaip jis prisipylė pilną, išsižiojo, bet vėl pastatė ant stalo. Tada pasiekė nutėkštą kepurę, užsimovė, snapelį užsmaukė iki pat akių, atsistojo, iškėlė stiklinę prieš langą, ilgai žiūrėjo ir pats sau garsiai pasakė: „Ot taip, Steponai!..“ Ir gurksniais visą išgėrė. Gal jis dabar norėjo kur eiti, gal kam ryžtis, – ji nesuprato. Išgėrė menkai tesusiraukdamas ir vėl tuojau susileido atgal, susispaudė rankomis galvą. „Stepone!..“ – „Ji negarsiai pradėjo, bet jis dėbelėjo į ją baltomis: „Dar tu ne viską žinai...“ – „O ką aš dar turiu žinoti? Ką dar prisidirbai?“ – „Ar aš prisidirbau?! – pratrūko staiga. – Ar tatau aš?! O ta kurva – ne!“ – „Galvok, ką sakydamas! Kokia ji tau kurva? Gal šokia, gal anokia, tik tai jau ne tokia!“ – „Kurvų kurva! Ar aš kuomet sakiau, kol nežinojau?!“ – „Dangaus karaliau!.. Dangaus karaliau!.. Ar jau ir tas atsitiko?“ – „Seniai atsitiko, visi žinojo, tik man niekas nesakė!“ Senajai pakirto kojas, ji įrgi susileido ant krėsliuko šalia šalto mūrio. Sūnus sėdėjo priešais, susispaudęs rankomis galvą, žiūrėjo į vinį duryse. Ji nebedrįso daugiau klausti, degtinė veikė jame, reikėjo palaukti, kol suveiks. Ištiesęs ranką, vėl prisipylė pilną stiklinę, atneštajame butelyje jau mažai buvo likę. Tuojau visiškai pasigers, turės nakvoti čia, ryt nebeisėis į darbą, bus jam dar blogiau, bet juk niekaip dabar nesustabdysi, kol ant dugno teliūškuos bent šlakas. Sūnus tartum sustingo, tartum užmiršo, kad priešais stovi pripilta pilna stiklinė. „Išgerk, – ji paragino tyliai. – Išgerk ant nervų ir eik gultis“. – „Nebėra man tų nervų, ant ko begersiu?“ – „Ant tų pačių...“ Palengva, lyg nenorėdamas ištiesė ranką, užsivertė, bet benugėrė tik tai pusę, degtinė bėgo jam atgal pro lūpų kraštus. Užsikosėjo, pradėjo gūkti, mūkti, rodė pirštu į kibirą: „Duo!.. duo!..“ Prišokusį pasėmė puodelį, jis plėšte išplėšė vandenį iš rankos, išgėrė. Nenuleisdama akių vėl atsėdėjo ant krėslo prie mūrio. Kol nepraeis blogumas, kol neužsidegs cigaretės, nepradės pasakotis. Ji laukė. „Ot taip, Steponai!..“ – jis pakartojo, graibydamsis kišenėse pakelio. Pūtė dūmus

ir vėl žiūrėjo į durų vinį. „O ar tu aiškiai žinai?.. – ji nelaukdama pradėjo. – Juk savo akimis nematei?..“ – „Yra kas matė!.. Yra!.. Tą dieną, kai mes po premijos gerėm, vyrai ir pasakė... Stonkus gyvena priešais gaisrinę, o Stonkienė pati regėjo, kaip Antosė pašmukšt! – ir išlenda vagišnai iš tos gaisrinės. Paskui jau tyčiomis pasekė... Kaip tiksliai tam pajuodėliui išpuola budėti – sutemus pati ir prisistato!.. Vo, repetitijos!.. Vo! Ar daugiau dar ką bereikia matyti?..“ – „Tai kaip dabar bus?..“ Sūnus tylėjo, susivertė likusią stiklinę degtinę, tik pešė, tik pešė cigaretę. „Tai kaip dabar bebus?.. – ji vėl paklausė manydama, kad jis neišgirdo. – Ar skirsies dabar, ar muši?.. Jėzau, Steponai, tiksliai to pajuodėlio neužtik – į kalėjimą atsisėsi!.. Juk čia Antosės kaltybė, kad pati savo pasturgalį anam į darbą atneša!..“ Steponas tylėjo, gal jis dar nebuvo apsvarstęs, kaip elgsis, kaip toliau gyvens. Susipylė likusią degtinę, jau ėmė smarkiai girtėti, gniaužė ant stalo padėtus kumščius. Ji išsigando, kad tik dabar neišeitų, kad tik dabar toks girtas neišvažiuotų, jau turėjo ir autobusas atgal pargrįžti, parlėks – negyvai katrą pridaužys, juk ji nenumanė, kaip jis gali tokiu atveju pasielgti, – iš kur galėjo numanyti? O dar šitaip kumščius gniaužo, tuojau pradės ir dantimis griežti. Bet Stepono rankos staiga bejėgiškai nukrito palei šonus, jis atlošė kėdėje galvą ir užsimerkė. „Muši... muši... – šnibždėjo. – Kurvizmo neišmuši...“ Ir pradėjo migti. Senoji susilenkė, prijuoste užsidengė akis. Verkė visu balsu, nebijodama, kad pabus sūnus, verkė kartodama: „Bet Antosė, Antosė!.. Bet Antosė, Antosė!..“ Baisus bejėgiškumas sugniaužė širdį, tačiau ne dėl Antosės, o dėl savo vaiko. Staiga suprato, teisingiau – juste pajuto, kad nemuš jis nei žmonos, nei to pajuodėlio iš gaisrinės. Ir nemuš, ir nesiskirs, o gyvens toliau dantis sukandęs, ir tik puls pripuldamas prie degtinės, griebis, pilsis pilnas stiklines ir gers, dantimis į kraštus tarškindamas, – kad tik greičiau užsipiltų, kad tik greičiau ir negyviau pasigertų. Nyks pats savo akyse vis labiau niekinamas ir Antosės, ir savo paties vaiko ir pats save vis labiau niekindamas, bet jau niekas nieko nebegalės padaryti. Nebegalės ir ji, tikroji motina. Toks jis žmogus, toks jo prigimimas: kankinsis tylėdamas, savo nagais pats save draskydamas, ir tiksliai su stikline saujoj trumpam beprašvis akys, kelioms minutėms bepagyvės žvilgsnis. O jau – kaip juodas debesis – artėja tas laikas, kai nebepavaldys darbo net statyboje, kai išmes iš paskutiniojo, ir turės trauktis mieste palei krautuvę su

kitais tokiais pat, kapeikų iš žmonių prašinėdamas. Tą patį Antosė išvays vieną dieną į gatvę, užsirakins duris ir daugiau nebeįsileis: eik kur nori, nakvok kur nori. Nors ji, motina, tebebūtų gyva! Tik jos vienos širdis neleis išvartyti, neleis žiūrėti į alkana ir nuplyšusį. Bet ji negali sustabdyti to artėjančio juodo debesio, ji tiksliai gali melstis ir šauktis sau dar didesnio sopulio ir skausmo: „Dangaus karaliau! Su-teik, kad nemirčiau pirmiau už savo vaiką, kaip man priklauso! Leisk nors man iki pat paskutinės ano adynos rūpintis ir globoti!“ Jai pradėjo durti į širdį, ji turėjo eiti ir išgerti vaistų, prigulti ant lovos. Sūnus jau miegojo, atvertęs ant krėslo atkaltės galvą. Ji išgėrė lašiu-kų, atnešė iš lentynos dar vieną butelį ir tyliai pastatė viduryje stalo: kad atsibudęs neišeitų, juk jau bus naktis, kad neišmautų į tamsą, geriau lai iš naujo pasigeria, tiksliai tegu būna čia, kur jo – tokio – niekas nei girdi, nei mato. Ir pati prigulė. Gulėdama vėl viską pergalvojo. Nusprendė taip: turi važiuoti ir pati pasikalbėti su Antose. Jeigu neras namuose – nueis į karšyklą. Bet išsirušė ji tik po trijų dienų, o per tą laiką vis galvojo, ką sakys, ir kas kelios valandos gerė lašius nuo širdies. Pakleveno užrakintas jų buto duris ir apsi-džiaugė: Steponas darbe, dar neišmetė! Ir nuejo už tilto, į senamiestį. Karšykla buvo mediniame name toliau nuo gatvės. Viename gale gyveno žmonės, o kitame stovėjo mašinos. Pro atlapotas sandėliuko duris matėsi Antosės stalas, o ji pati sėdėjo už jo ir mezgė. Tas mezgi-mas visai išmušė senąją iš vėžių: ar tik nepripasakojo girtas Steponas nebūtų dalykų? Ar gali moteriška po tokių sarmatų sėdėti sau ramiai ir mezgti? Dėl to dabar, atsisėdusi priešais, nebeišmanė, kaip pradėti kalbą, nei šį, nei tą pasakojo. Kas nežino, kad kiekvienam girtuokliui žmonos paleistuvystės ir tesivaidena?.. Smulkiai aiškino, kaip atva-žiauvusi, kaip radusi duris užrakintas, kaip sugalvojusi čia ateiti, juk negalėjusi laukti ant laiptų, iš kur kas pasirodys: ar vaikas iš mokyk-los, ar pati Antosė iš darbo, o dar turinti ir krautuves apeiti, ir vis-ką... Antosė vieną kartą įdėmiai pasižiūrėjo į ją, antrą, atidėjo mez-ginį: „Nesuk uodegos kaip sena lapė! Aš jau žinau, ko čia atėjai!..“ Senoji net atsiduso su palengvėjimu: „Kad žinai, tai aš ir paklausiu: kaip dabar mislijatės gyventi?“ Antosė plykstelėjo ligi pat plaukų pa-šaknų: „O tavo, sena kvarka, kelintas reikalas?!“ Ji mirtinai įsižeidė taip pavadinta, bet susivaldė ir, pagerinusi balsą, beveik ramiai pasa-kė: „Jeigu nebūtų mano vaikas, aš nė tokios kalbos nekalbėčiau, –

duokis su kuo nori, ne aš akis tedegsiu. Pati apie savo vaiką pagalvok: kaip anam bus augti, kai motina..." – „Sakyk tą žodį!.. Sakyk!..“ – Antosės veido raudonis jau nebeatslūgo ligi pat galo, o senoji dar valdėsi: „Kad pati žinai – kam aš besakysiu? Paskui reikės lūpas plautis..." Antosė pašoko nuo kėdės: „Tu mane dar šitaip vadinsi?! Valdiškame darbe?! Aš tau, gyvate, tuojau miliciją užtaisysiu!“ – ir ji griebėsi už telefono, stovinčio čia pat, ant palangės. Senoji baisingai išsigando to telefono, skubiai atsisotojo nuo kėdės ir, pati nežinodama kodėl, žemai nusilenkė: „Tad tokia ir esi!.. Ir būk!“ Antosė čiupo storą valdiškų raštų knygą, paleido jai į galvą: „Ragana prakeiktoji!..“ Jokio skaudumo senoji nepajuto, tekina išpuolė laukan į gatvę... Taip jiedvi ir tepasikalbėjo. Daugiau nuo to karto kojos ten nebekėlė. O Steponas nesirodė ir mėnesį, ir daugiau. Ji kankinosi nieko nežinodama: ar begyvena, ar susitaikė, ar baisių skandalų neišėjo? Neatvažiavo ir miežių nupjauti. Ji pasiprašė iš kaimo žmogų, tas atėjo ir nupjovė, paaiškino jam, kad Steponas susirgo. „Kur nesusirgs, kur nesusirgs..." – palingavo tas galvą, o jai per pačią širdį perėjo: ar tik jau nežino kaimas jos sūnaus gyvenimo?.. Ir bulviakasis atėjo be jokios žinelės, be nieko. Daugiau negalėjo belaukti, klaupėsi į dirvą, emė viena pati kasti. Kokią savaitę ir kasė, ir su krepšiais tampėsi, naktimis pasiuto gelti rankų gyslas, trynė degtine, ant topolių pumpurų užpilta. O vieną dieną pasirodė pagaliau ir Steponas: apsilvkęs senu rudu lietpalčiu, apsiavęs kerziniiais, bet atėjo kažkodėl ne nuo vieškelio, ne nuo autobuso, o visai iš kitos pusės, tiesiai per laukus. „Iš kur tu dabar?!“ – nustebusi šūktelėjo. „Išlipau viena stotele pirmiau, negalėjau bepavažiuoti, tuojau būčiau autobusą privėmęs. Ar turi lašą?" – „Neturiu, vaikeli, iš kur aš turėsiu? Miežius pjaudinau, paskutinį atidaviau!" Ji nusprendė: kas bus, tas, o pati sūnaus daugiau negirdys! Steponas iškart tartum subliuško, nukorė rankas palci šonus, ji suprato, su kokia viltim jisėjo pėsčias laukais, tikėdamasis iš motinos to lašo, ir buvo beatsileidžianti, bet ir vėl sau pasakė: „Ne, ir tiek! Kas bus – tas!..“ Sūnus stovėjo, laišydamas sukepusias lūpas, žvalgėsi į šalį, lyg ko ieškodamas. „Eik į trobą, aš tą galelį pabaigiu – ir pareisiu. Duosiu parūgų, tuojau atsigausi širdis!..“ Apie tas parūgas iš nė neišgirdo. „Ar tikrai nė lašelio neturi?" – „Neturiu, tikrai neturiu! Kai turėjau – kuomet esu nedavusi?" – „Eisiu bent vandens atsitierti." – „Eik, eik, aš tą galelį nukasu – ir tuojau parbėgu!" Ir jis

nuėjo, painiodamasis bulvių virkščiose. Ji skubėjo kasti, norėdama greičiau pasišnekėti, – tiek ilgų savačių rūpėjo jo gyvenimas, o nieko nežinojo. Paskui kiek save kirmto dėl to galelio, dėl tų kelių bulvių! Reikėjo viską mesti ir eiti kartu, o ne paleisti vieną!.. Antra vertus, rodos, kaip čia pamesi nebaigusi, kai tiek beliko? Ir kaip šnekėsies vidury bulvienos? Pareis, pavalgys, o po pietų stos abudu ir užsiims naujas vagas. Ir jau paskutinį kerą užkabinusi, su išgaščiu pagalvojo: „Juk šiandien paprasta diena, kaip atvažiavo iš darbo?..“ Tuojau stojosi, ir, nė žemių nenusipurčiusi, nuskubėjo į trobą, o ten buvo tuščia. Tik nugertas vandens puodelis stovėjo ant stalo. Negeras nujautimas perėjo per širdį. Ji nuskubėjo prie spintos. Joje gulėjo skardinė skrynėlė, jos amžinatilį žmogaus skrynėlė, kurioje jis laikydavo skustuva ir pinigų. Ir ji tebelaukė. Žinojo gerai, kiek jų ten turėjo būti: trys po dešimtį ir vienas trijų rublių. Dabar vienos dešimtinės trūko. Susispaudusi saujoj likusius, išbėgo į kiemą, – gal vėl nuėjo laukais? Bet sūnaus nepamatė. Pabėgėjo iki kleva, ant pirštų galų pasistiebusi žvalgėsi. Steponas jauėjo toli, viduriu kelio, ruduodamas kaip sudžiūvęs lapas savo senu lietpalčiu: nebepavys, nebeprišauksi, atgal nepargrąžinsi. Taip ir stovėjo po tuo klevu visa nutirpusi, kol tiktai matė: gal bent kartą atsigręš į savo gimtąją trobą, gal pamatys bent savo motiną, gal dar krustelės kas širdy – ir sustos vidury kelio, ir pasuks, galvą nudūręs, atgal? Bet sūnus nei atsigręžė, nei pasuko – rudavo ir nurudavo... Bulves nusikasė viena pati. Artėjo žiema, reikėjo dėti į kaupą, o kaip sudės, o kaip sutampys? Kaime bijojo prašyti žmogaus, juk pirmas klausimas bus: kur Steponas? Nujautė, kad kaimas jau ir taip viską žino, – juk nėra dienos, kad kas į rajoną nevaziuotų. Pati bijojo važiuoti: o jeigu savo akimis pamatys bestovintį prie krautuvės, kapeikų iš žmonių beprašinėjantį?.. Kokios motinos širdis tą atlaikytų?.. O bulves verkiant reikėjo dėti. Artėjo pirmieji gruodai, pirmieji šalčiai – nelaikysi, daržinėj papylusi. Pasiprašė Ronkaus. Tas žmogus tylus, nekalbus, nesmalsus. Darbavosi greta abudu, ir apie šį, ir apie tą pasikalbėdami, o ji visą laiką kaip ant anglių: gal pasakys nors tolimą žodį apie prasigėrusį sūnų? Jau artėjo ir vakaras, ji parbėgusi kepė kiaušiniene, o Ronkus prie daržinės galo kastuvo nugara daužė kaupo viršų: pliaukšt! pliaukšt! pliaukšt! Aidėjo tie dūžiai, džiaugsmingai atsiliepdami jos širdyje: nepasakė! nežino! nepasakė! nežino!.. Įėjo Ronkus, nusiplovė rankas, atsistėjo prie stalo.

Degtinės butelis stovėjo vidury, ir kiaušininė jau buvo padėta, ir rauginti agurkai, ir viskas. „Valgyt pavalgysiu, – pasakė Ronkus, – užsiurbęs esu, o butelkos nepradaryk. Turi, kas išgeria.“ Jai ir rankos nukrito. Persikreipė veidas, ėmė drebėti lūpos. Ronkus pažvelgė į ją, susiprato negerai pasakęs, labai negerai pasakęs, susinepatogino visas: „Žinai, kad aš nevalgysiu, Kairienėle... Nenoriu kažko...“ Sukruto stotis, o vidury aslos, kaip ir atsiprašydamas, paglostė petį: „Jeigu ko reiks – pasakyk, visuomet padėsiu. Visi padėsime. Nepaliksim bėdoj...“ Ir dar blogiau išėjo. Ji pradėjo balsu verkti. Ronkus, ją palikęs, išmovė pro duris. Daugiau ji nebeturėjo ko bijoti. Gyveno, lyg jau būtų sūnų ligi pusės į žemę įkasusi. Ir atėjo žiema, apsnigo kieme paverstas malkas. Per kaimą jau važinėjo ne tas vienas, o keli – ir didesni, ir mažesni autobusai. Pravažiuodavo koks – ir ji pradėdavo klausytis, laukti: ar neateina Steponas? Ne vieną kartą taisėsi rašyti laišką, bet žinojo, kad pirmoji pagriebs Antosė. Nenorėjo, kad skaitytų, galėjo Steponui ir visai neparodyti. Jau gruodžio vidury, šalčiams kaip reikiant įsiėmus, vieną vakarą įsinešusi plėšė plunksnas. Dabar vakarodavo ilgai, nes tik prieš aušrą tegalėdavo užmigti. Šuo vis parbarškindavo lauke grandinę, ant stalo krašto tikėjo laikrodžiai. Ilgi, baisiai ilgi buvo vienai tie žiemos vakarai, o pas kaimynus dabar negalėjo nueiti. Išgirdo, kad šuo ėmė loti, bet ne taip kaip ant visai svetimo – lyg nenorėdamas. „Steponas!...“ – perėjo per širdį. Jis sustojo ant slenksčio, markstydamasis nuo elektros, o buvo apsirengęs taip kaip tą paskutinį kartą: senu rudu lietpalčiu ir kerziniiais batais. „Tai kaip begyveni, mama?...“ Ji įsikibo jam į rankovę, prisiglaudė veidu prie sušalusio braškančio lietpalčio, viską jau buvo užmiršusi, viską atleidusi: „O tu, vaikeli, o tu?...“ – „Aš?...“ O kas man?... Aš – laisvo oro direktorius!...“ Ji suprato, daugiau nieko neklausinėjo, prikišo pakurą šakalių: „Tuojau aš tau karštimo išvirsiu“. – „Nenoriu aš to tavo karštimo. Ar turi lašą?“ Ji buvo besakanti kaip aną kartą: neturiu vaikelį, neturiu, iš kur aš turėsiu!... „Paiėškosiu, – pažadėjo. – Gal rasiu kur šlakelį...“ Steponas iškart pralinksmėjo, pasikabino kepurę, nusivilko lietpaltį. Ir po tuo lietpalčiu tiek tebuvo: švarkas ir marškiniai. Jai gailėstis suspaudė širdį, nelaimingo savo vaiko gailėstis, ji pasilenkusi vis grūdo į pakurą šakalius, nors jau visai nebereikėjo. Ar ne per jos pačios kaltybę tą kartą taip išėjo? Jeigu būtų pasakiusi teisybę, jeigu būtų įpylusi stiklinėlę – juk nebūtų niekur išėjęs. Ar turėjo kasti tas bulves sveikatos nepataisęs? Pats sakė, kad ir iš

autobuso išlipo anksčiau, pavažiuoti negalėdamas, kaip ji nesuprato, kad jam labai blogai? Antra vertus, ar na jos kaltybė, kam nėjo kartu į trobą? Įsikalė į galvą: nuplunksiu tuos kelis kerelius – ir tuojau parbėgsiu. Jeigu būtų kartuėjusi... „Ko tu ten pliuroji po tuos katiulus? – nervingai atsigrėžė Steponas. – Duok, ką žadėjai!“ – „Tuojau, tuojau, vandens į katilelį pripildysiu, nekaisi sauso, – supylė visą vandenį, atkišo kibirą: „Parnešk, kad su batais tebesi... Tik kepurę užsidėk“. Steponas išėjo. Reikėjo skubėti – šulins čia pat. Ji pagriebė iš kampo tuščią butelį, iš spintelės – pilną, nupylė pusę, išnešė paslėpti į kitą kambarį. Pačiu laiku suspėjo. Įlėjęs Steponas pastatė kibirą ant suolo prie durų, pasakė gergždžiančiu balsu: „Šaltis jėm atsakančiai!“ – „Persišaldęs esi, aviečių arbatos su medu išvirsiu“. Jis pamatė ant stalo butelį. „Nereik man tos arbatos!... Tuojau aš tas bakterijas iš gerkles visas išbaidysiu!“ Kažko dar dairėsi pašaliais. „Stiklinėlė ant stalo...“ – „Ne, man reikia didžiosios, su ta niekas neišeina, ta – tiksliai laikui praleisti, o išgeri didžiąją – ir tuojau parodo savo veikimą.“ – „Tu vėl prisigersi, nei pasirokuosim, nei nieko, o aš tavęs taip pasiilgusi esu...“ – „Sėsk prie stalo ir rokuokis, kas tau neleidžia, juk aš dar neprisigėriau.“ Ji atsisėdo priešais, ugnis spragsėjo už nugaros, šiluma sklido po trobą. Smarkiai pasenęs buvo Steponas, smarkiai prailęs. Sudžiūvęs į nagą, nesiprausęs kelias dienas, švarko atlapai – vienos dėmės: ar aplaistyti, ar apvėmti yra buvę. Išsitraukė iš kišenės nuorūką, pasukiojo tarp pirštų: „Ar rūkyti neturi?“ – „Antosė nebenuperka?“ – „Kol šimtus nešiau – pirkio, o kad dabar bėdoj esu...“ Ji turėjo pakelį, buvo parsinešusi, kai Ronkus dėjo bulves į kaurą: jeigu pritrūks žmogus – nereikės eiti namo. Steponas godžiai užsirūkė, žiūrėjo į didžiąją stiklinę dar negerdamas. Ji ryžosi: „Steponėli, tai koks dabar tas jūsų gyvenimas? Ar susitaikė, ar kaip?...“ Steponas pagriebė stiklinę ir išmaukė visą. Parūkęs pasakė: „Šūdinąja puse į viršų tas mūsų gyvenimas... Pati gali numanyti“. – „Ar Antosė liovės su tuo?“ – „Ar aš galiu žinoti? Pririšęs nelaikau!“ Ji dabar gailėjosi, kam ne iš to galo pradėjo kalbą. Atsistojusi pažiūrėjo, ar neverda katilė vanduo, atsisėdo vėl. Reikėjo skubėti, kol Steponas nepasigėrė, reikėjo klausinėti, tuojau pradės eiti girtyn, girtyn. Jam dabar tiek tereikia. „O kaip tau su darbu?“ – „Nepatiko statyboj. Menkas uždarbis, nieko neišeina...“ Eį lauk. Steponas, pakėlęs butelį, pasižiūrėjo prieš šviesą, matyt, galvodamas, ar iškart visą supilti, ar išgerti per du kartus. Jos širdis ėmė šaukte šaukti: „Meluoji, meluoji!... Ne pats išėjai –

išmetė už gėrimą!“ Bet balsu nieko nepasakė, sėdėjo liūdna priešais, vis žiūrėdama į sūnaus apšepusį veidą, stengdamasi pagauti jo žvilgsnį. Trumpam jų akys buvo kelis kartus susitikusios, bet Steponas tuo jau nusukdavo į šalį. „Tai kur dabar dėsies?“ – ji gailiai paklausė. „O kokio man dėjimosi? Kitą savaitę įsidarbinsiu vienoj vietoj, jau esu kaip ir susitaręs.“ – „O kokioj toj vietoj?“ – „Geroj vietoj. Tu nežinai. Vėl su traktoriu dirbsiu.“ – „Vajergau! – ji apsidžiaugė. – Ar jau teisės atidavė?“ – „Neatidavė. Kitą savaitę reikia perlaikyt. Bet ir vėl... Pinigų neturiu.“ – „O Antosė?“ – „Antosė neduoda... Aš ir neprąšysiu! Pasiskolinsiu iš ko nors, o iš pirmos algos atiduosiu.“ Jos širdis vėl pradėjo: „Meluo!“ Bet užgniauzė savyje tą balsą, – labai norėjo tikėti. „O ar daug reikia?“ – paklausė su virpančia viltimi. „Kokių penkiasdešimt rublių. Žinai, už perlaikymą visuomet reikia apie tiek. Gal keliais rubliais daugiau, gal mažiau...“ – „Tiek aš tau dar sugrąžinsiu... Kaip būtų gerai, kad vėl su traktoriaumi dirbtumei!“ – „O ko aš nedirbsiu?“ – „Juk rytoj tevažiuosi?“ Jis pasižiūrėjo į laikrodį ant stalo krašto: „Ne, ne! Šį vakarą pat. Dar aštuntinis eis. Duok tu man greičiau, kitaip aš nespėsiu“. Ji išėjo į kitą kambarį. Kai grįžo, Steponas apsisvilęs lietpaltį, jau stovėjo prie durų. Paėmė pinigų, prisitraukė ją prie savęs, subučiojo į kaktą: „Dėkui, mama, bėdą pagelbėjusi...“ – „Nėr už ką, Steponėli! Svarbu, kad vėl savo traktorių atgautumei... Kad tu tikėtai tą lakimą pamestumei!“ Steponas iškėlė galvą, nusijuokė: „Su traktoriu dirbdamas – daug nepagersi! Laiko nebūs!“ – „Bėk, bėk, dar nuo paskutinio autobuso atliksi!“. Ir Steponas išskubėjo. Ji stovėjo tamsioj priemenėj, viena ranka jau apgrąbiusi sklęstį, ir klausėsi sūnaus žingsnių, nugirgždančių klevo link. Kai jie visai nutilo, kai Steponas jau buvo išėjęs į kelią, tik tada užstūmė. Troba buvo pilna garų, abu katilai kunkuliavo, ji laiminga, viltinga vaikščiojo po tuos garus kaip po kokį šiltą rūką, vis prieidama ir paliesdama ranka neryškiai dūluojantį stalą, mūrio kraštą, durų rankeną. Ir pirmą naktį užmigo vos atsigulusi, nors visai to nenorėjo, – žadėjo ilgai galvoti apie pasikeisiantį sūnaus gyvenimą. Atsibudo su ta pačia viltimi: gal pames gėrės, gal vėl viskas stosis į savo vietą. Tris dienas buvo laiminga. Vaikščiojo po trobą, vaikščiojo po kiemą vis galvodama, kokių tatau didžiu daiktu yra žmogui darbas. Atėmei darbą – kaip ir žemę iš po kojų atėmei. Doriausias žmogus palieka vadala, pradeda gerti, gerti... Nusigerti, nusmukti ilgai netrunka. O jeigu dar ir prieš tą buvo palinkęs į stiklėlio pusę – ko ir benorėti?

Ar daug trūko Steponui? O dar ta Antosė... Kaip taip gali nesuprasti, jog jos pačios žmogus bėdą yra? Su Antose, matyt, viskas. To puodo jau nebesulipdyti: gyventi gal dar gyvens, bet šukes ligi grabo lentos širdy nešiosis. Juk jeigu vieną kartą taip padarė – koks vyras gali nepagalvoti, jog ir kitą taip padarys? O gal dar puikiau!.. Bet jeigu turės darbą, turės traktorių, apmažins tą gėrimą, – tada jau ji pati imsis sakyti: nebegyvenk, vaikeli, užtenka, pats žinai, ligi ko toks gyvenimas buvo privedęs. Dar tebesi jaunas, tebesi sveikas – ne ta viena Antosė tėra pasauly. Apsidairyk gerai aplinkui: ar taip jau ir nebėra dorų moteriškų? Kokios jauniklės, kokios padraikos tau nereikia, ieškotis rimtos, nepiktos, svarbiausia – kad geros širdies būtų. Su Antose gyvendamas taip gali prisivaryti, kad nė devyni karaliai nieko nebepadės. Ar tu pats nejautei, prie ko buvai priėjęs? Jautei, kaip nejausi... O atgavai darbą, atgavai savo traktorių – kitu žmogum pastojai. Kaip iš naujo ant sviesto atsiradai... Taip ji galvojo, nešiodama malkas į daržinę. Apsnigusios buvo, bet sniegas dar purus, prie medžio neprišalęs, padaužai šakalį į šakalį – nubyra. Bekraunant pradėjo šuo loti. Gadeikienė iš raštinės stovėjo už vartelių, mojo jai ranka: „Atėik čia, Kairienėle!.. Atėik čia!..“ Daužydama sniegą nuo rankovės, šapus, žievės gabaliukus, ji ir priėjo. Žvilgtelėjo moteriai į veidą – ir sustingo. Su tokiu veidu baisią naujieną žmogus teatneša. „Skambino marti į raštinę, liepė taisyti tau į budynę... Steponą mašina nudaužė...“ Tokia tebuvo ta jos trijų dienų laimė, toks tebuvo Stepono gyvenimas. Kitoks jau ir negalėjo bebūti. Nuvažiavusi sužinojo: jokio darbo nebuvo apsiteiravęs, jokio traktoriaus nebūtų atgavęs, jokių teisių ir nežadėjo laikyti. Buvo visiems prisiskolinęs, prisimėlavęs, niekas daugiau kapeikos nebedavė. Atvažiavęs išviliojo iš jos paskutinius pinigus, dar tą patį vakarą pargrįžęs kažkame gėrė per visą naktį, kitą dieną vėl bėgo su buteliais, skubėjo atgal pas draugus, – beveik po pat krautuvės durimis mašina ir nudaužė. Ji paliko viena kaip pirštas. Laimei, kaimas dar nebuvo išdraskytas. Onelė, jos draugė, už kelių trobų gyveno. Tą pirmąją žiemą viena negalėjo bebūti nė tam kartui: visus ilgiausius vakarus ten prasėdėdavo. Tegu vagys neša ką nori iš paliktos trobos... Ir taip jai buvo ligi pat pavasario, kol nutirpo sniegas, sužaliavo žolė, klevas ėmė sprogti virš stogo. Nenumirė, išturėjo, atsigavo. Daug gali atlaikyti moteriškos širdis, daug...

Dabar mašina jos pačios vos nenudaužė, einančios asfalto pakraščiu. Baisiu greičiu pralėkė pro šalį, tik vėjas bloškė į veidą. Ar girtas ir lekia? Išsidaužys visi taip lėkdami, kitus išdaužys, kas ir begyvėns? Pakėlusį galvą, pasižvalgė po dangų, – dar neatėjęs pietų laikas, anūkiene nebūs iš darbo parbėgusi. Senoji pasėdės pas Onelę, gal kokių vaistų gaus nuo širdies, – kas ir pakišo jai buvusią marčią: juk minutė šen, minutė ten – ir būtų prasilenkusios, būtų gal jau niekad gyvenime nesusitikusios. Be reikalo tiktai sukilo nervai, sukilo prisiminimai, stojosi akyse sūnaus gyvenimas... Onelė turėtų būti namuose, – kur ji beneis, kur ji benuslinks su savo kojom? Iki būdelės ir atgal. Ir visos jos iškylos. Kokią kažin beatras, žiemą peržiemosia? Gal nė iki ten nebenuceina? Buvo baisiausiai pasiūlgusi savo draugės. Jau matėsi Onelės namas, toks pat baltų plytų kaip visi, kitokių juk gyvenvietėjų nebuvo. Namas, tiesą sakant, ne Onelės, jos sūnaus, bet Onelė turėjo viską, ko senam žmogui reikia: sūnus tebebuvo gyvas, anūkas tebebuvo gyvas, o pati tiktai sėdėjo prie šilto mūrio ir proanūkį ganė po aslą. Kaip tatai nesusiprato tam mažam vaikeliui krautuvę saldinių nupirkti? Eidama per kiemą, pradėjo jau dintis: gal susirgo Onelė, gal ant lovos gulė? Juk neturėjo nė menkos žinėlės per visą tą laiką, kol pati kiūtojo savo apsnigto troboj po klevu. Bet pabarškino į duris ir išgirdo už jų draugės balsą:

– Prašom, prašom!..

Užsikabinusi akinus, Onelė sėdėjo prie stalo, ardė seną megztinį. Visa virtuvė buvo prigaravusi jovalo smarvės, didžiausias katilas ir dabar šuto ant mūrio. Asla buvo prisvaidyta visokių plastmasinių žaislų, senoji bijojo eiti tolyn, kad neužmintų, nesutraiškytų. Stovėjo prie slenksčio, žiūrėdama sau po koją. Onelė nusikabino akinius, iš toli su jais nieko nematė, atsišlė kėdė iš nustebimo:

– Vajergau tu manasis!..

Sukruto graibytis lazdos, sukruto stotis.

– Sėdėk, sėdėk, juk aš pati prieisiu!..

Priėjusi apkabino sėdinčiąją, susibučiavo abidvi, didelis gaudumas apėmė, tiktai nenorėjo to parodyti.

– Tu sėskis, sėskis!.. Arčiau manęs sėskis!.. – Onelė lazdos galu numetė kažkokį skudurą, gal to vaikelio megztinį, raudonavusį ant taburetės. – Kaip sveika, kaip gyva?.. Kiek kartų žiemą pamislėjau: kaip ana ten bevargsta tame savo pakapy?.. O nieko negavau žinoti!.. Pasakok pati, juk žinau, kad nori pasakotis!

– Noriu, noriu!.. – sulinksėjo senoji galva. – Pristylėjau, lygu būčiau įžadus davusi! Bet pasakyk, kaip tavo sveikata? Onelės besisypsantis veidas apsiblausė, ji nusisuko į langą:

– Tokia pat tebėra, tokia pat...

Suprato: ne tokia, ne tokia. Va ir lazdos iš rankų nėmaž nebe-paleidžia. Atsirišo pasmakrėj skarelės mazgą, troboj buvo šilta, dar kartą apsidairė:

– Ar viena ir esi?

– Miegta mažasis, dabar tik nuguldžiau.

– Kaip tu su anuo bepasitampai?

– Kad jau nebereikia tampytis, jau trejų metų. Prie lovelės pasaką papasakoju – veizėk, jau ir nugvaizdėjęs. Tiktai į lauką yra sunkiau vedžioti. Negali tokio paleisti nė iš pėdos! Čia pat gatvė, čia pat mašinos... O dar pagrobia man lazda – ir nubėga! Nei priginti galiu, nei atimti!.. Ar pati atėjai, ar kas atvežė?

– Kas mane atveš, kas?

– Geležines kojas tebeturi, geležines...

– O šiandien eidama jau ir pamislėjau: imsiuos ir aš lazda.

– Tas yra dėl to, kad silpna teisžiemavojai, o pakaitins saulėlė, išeisi į žalesą – kitaip bus.

– A!.. – numojo ranka senoji. – Kas tau senatvėj kitaip bebus?.. Turėjau eiti šiandien nori nenori. Reikia bulves išimti, reikia žemes išlyginti, sušus man. O dar pensijos už tris mėnesius nesu gavusi. Užėinu į paštą – anūkiene besanti paėmusi! Turėsiu eiti prašyti, kad atiduotų.

– O gali neatiduoti?..

– Ką tu su anais žinosi! Tai bus išleidę, tai bus išpirkę... Baisus čia gerumas savo pinigų prašyti... Į krautuvę reikia eiti – valgyti jau suvisu nebeturiu.

– Aš negaliu dyvais tvertis: ką tu valgai, kuo tu minti per žiemą? Tu pasakyk man! Ilgybėmis į krautuvę kojos neatkeli!

– Išmintu, išmintu... Nevalgysiu nestoviu. Ar daug vienai reikia?

– Daug nedaug, akmenį negrausį pasiėmusi. Nei pieno šlakelio, nei mėsos kąsnelio!.. Juk duonos, ir tos mėnesiams neprisipirksi!

– Duonos aš rudenį prisinešioju, prisidžiovinu supjauščiusi, dėl to galvos nesuku. Sviesto prisidžiau. Kiaušinių turiu – dar tris vištas laikau. Paskutiniai mano gyvi vabalai.

– Juk ir tos per žiemą nededa.
 – Iš rudens susitaukau. Turiu tokią dėžę, pripilų pelenų, įkasu...
 Man lig pat šviežių išsilaiko. Ir dabar dar turiu keturis, o jau viena dėti pradėjo. Juk ir bulvių turiu, morkų, burokų, kopūstų... Visko turiu, tik tai pieno pasiilgstu. Sapnuoju, kad pieną geriu, atsibundu – kad skanėjas burnoj, kad skanėjas!.. Šiandien nusipirksiu, dvi butelkas už krautuvės užėjusi išgersiu! Kaip pijokas alų!.. – senoji žiūrėjo į draugę ir juokėsi, Onelės veidas apsiniaukė:
 – Kaip tatai išeina: mūsų karvė šviežiai turėjusi, o negaliu pienu pavaišinti!.. Atplauk vaikui, o visą kitą į pieninę išneša. Žinai, nori daugiau to kombikormo gauti, tris kiaules laiko.
 – Tu nesirūpink! Aš tik tai taip pasakiau!
 – Gal tu mėsos nori?
 – Prie mėsos aš per mieta nepuolu. Kai pasilpsta širdis, išsiverdu gabalėlį...
 – O kame tu gauni? Mūsų krautuvėję mėsos nė rodyte neparodo. Jeigu savo kiaulės nelaikai – rėk atsėdęs!
 – Aš mandriai dirbu!.. – vėl nusijuokė senoji. – Išmandrėjau viena begyvendama!.. Nuvažiuoju į rajoną, laiko turiu – ir parsivežu.
 – Juk ir ten niekas nėra kalnų privertęs!
 – Kalnų man ir nereikia, aš kiaulės galvų prisiperku, prisisūdu, prisitaisau. Kartais ir ausų būna, ir kojelių...
 – Ne, tu man pasakyk: kas tą gerąją mėsą ir suėda?
 – Ar nėra kam? Paveizėk, kiek dabar ponų!.. Paprastas žmogus stovi, stovi eilėje, prieina tokia prie pardavėjos – o man ar palikot?.. Palikom, palikom, užėikit... Ir nebegrįžta per tas pačias duris. Dabar visa geroji mėselė su kojomis: per kitas duris išeina!..
 Nusijuokė ir Onelė:
 – O man kita bėda. Ir turiu tos mėsos, ir viską, o valgyti nebegaliu: kaip tik tai pavalgau – pjauna paširdžius, ir tiek.
 – Pasilpo skrandis, senas bepaliko. Ar nežinai, kaip sako: prie mėsos reik drąsos, o prie drąsos – dar ir sveikatos.
 – Tai jau.
 Patylėjo abi, pusiau vogčiom nužiūrindamos viena kitą: ar smarkiai pasilpusi draugė, ar labai daug senatvės matyti veide! Nė viena nenorėjo būti senesnė.
 – Kame jūsų laikrodžiai? Užsiplepėsiu – ir pražiopsosiu, kuomet Dariaus pati iš darbo parbėgs.

Onelė praskleidė į šoną užuolaidą, paėmė žadintuvą nuo palangės, pastatė ant stalo:

– Turiu tą laikrodį ganytinai ganyti: nesumatysi – tik tai capt! Prie nieko taip ir nepuola kaip prie to laikrodžio... Dar laikas tebėra, dar galiv rokuotis.

Senoji palingavo galvą:

– Kad vedviem nė senatvėję nėr to laiko. Taip ir nusimirsiv lig valiai neatsirokavusios... Matai, tu nežinai, kas tas yra ilgybėmis su žmogiu nepasirokuoti. O aš juk viena ir viena. Tiek pakyrį tas vienu-mas, kad ir su višta, su medžiu pradėdu rokuotis. Pamatytų kas netyčiomis – mislytų, kad beprotė!.. Užstoja žiema – tos naktys be galo, be krašto! Nei tau žmogus užeis, nei tu pati begali kur nubristi. Tai slydi, tai šalta... Dienas naktis viena kaip pelėda. Ir ko tatai, vienai būnant, neateina į galvą!.. Nė žmogui negali pasakyti. O paskui kaip koks valktis nuo akių nuslenka: dangaus karaliau, kaip viskas atrodė, ar man jau protas maišosi?... Tarpais tiek paėda širdį tas vienos buvi-mas, rodos – nieko nebus!.. Eisiu, prašysiuos valdžios, lai jema, lai veža į kokius senelių namus ar kur. Bent tarp gyvų žmonių reiks būti, ne tarp medžio sienų! Aš dabar tankiausiai pamislįju: kas ir nuskiria žmogui tokią dalia? Ar pondievs? Jeigu pondievs – tad skirtų baus-damas, o už ką dabar? Juk aš per visą savo amžių nei žmogui, nei gyvuliui nesu nieko blogo padariusi. Veizėk – tu: kartu augov, kartu – viską, tais pačiais metais ir už vyrų išėjov, ir vaikų po vieną teturėjov, o koks dabar tavo gyvenimas, o koks – mano?

– Dideliai skūstis negaliu, bet nėr nė manasis medais teptas, nėr... Taip tik tai atrodo: kokia anai bėda? Su vaiku šilto troboj tūtu-lojas atsėdusi... Su tavo gyvenimu nepasilyginsiu, bet kad kas žino-tų mano širdį... Juk, rodos, nesu nei stumdoma, nei užgauliojama, nei nieko, o kiek kartų aš pagalvoju: jergau manasis!.. Kad beturė-čiau mūsų kaime savo trobelę! Jau geriau vienų vienai negu toj bjaurioj gyvenvietėje būti. Dulkės, dūmai, smarvė! Lekia ir lekia maši-nos plentu, išūžia galvą, nė naktį užmigti negaliu. Tėn tokia ramybė būtų, tokia gerybė! Grynai viena nenorėčiau, bet tu netoli gyventum, – sueinav, pasirokuojav... Jergau, jergau! Ar begali žmogus norėti di-desnės gerybės senatvėje? Bet niekuomet pats sau nieko nenusiskiri. Rodos, kažkas už tave viską sutvarko. Taries vienaip nusibengti, o išeina visai kitaip.

– Juk ir man taip išėjo. Aš nė sapne nesapnavau, kad tokį gyvenimą ant galo teturėsiu. Kad mano žmogus tebebūtų gyvas! Kad žinotų... Iš po žemių atsikeltų, tekinas atbėgtų! Jėzau, sakytų, Monikėle, už ką tave taip, už ką? Dabar juk doro žodžio nė iš vieno senybėse nesu begirdėjęsi daugybę metų. Iš kur tad bereikia imti stiprybės gyventi?.. Kartais man tikrai atrodo, kad maišosi. Einu, einu – su savim pradėdu rokuotis. Arba vėl: stoviu kieme, žvalgaus aplinkui, į debesis vežiu išėjusi, į dangų – jau begiedanti!.. Ne, tu man pasakyk: kaip kitiems iš šono toks mano gyvenimas atrodo? Ar nelaiko manęs paskystėjusio proto, ar negandina vaikų?..

– Na, ką tu dabar išsimanai! Kas tave laikys!.. Tik tai kiti tie negali suprasti: ar kokį auksą ir turi užkasusi, kad iš tos vietos – nė krust? Žinai, žmonės...

– Anie patys negali suprasti, kad senoji vieta – už auksą brangesnė.

– Jergau manasis!.. Gyvenčiau savo senojo vietelėj – išeičiau į kiemą, – atsimeni, koks mūsų kiemas buvo didžiausias?.. Man kojos pačios pasitaisytu! Vaikščioju visur basa, nebijodama, nei tu ant kokios vinies, nei ant vielos užlipsi... Rodos, kojos dainuote dainuoja! Mislįji, tas anoms nepriduoda sveikatos?

Senoji ištiesė ranką, prisitraukė laikrodį arčiau, pakreipusi pasižiūrėjo. Onelė ir daugiau pasakojusi apie savo nesveikas kojas, bet jau mažai jos besiklausė. Ir per langą kelis kartus pasižiūrėjo, ir į duris – atsigręžusi.

– Ko dabar sukrutai? Dar pasėdėk, dar nebus ana parėjusi. Kai maniškiai pradės rinktis – ir tu paspėsi.

– Kad tu man didelį rūpestį uždavei. Dabar ir gyvensiu kaip zuikis bijodama!

– Kokį tą rūpestį, kokį aš tau uždaviau?

– Dėl to aukso. Ateis naktis – ir užmuš. Tokioj nuošalybėj gyvenau. Vienas apie tą auksą pasijuoks, antras, o trečias gali rimtai į galvą paimti. Ar nežinai kokių dabar yra? Jaunieji vien – ko verti!.. Gryni žvėrys antai kiti tie.

– Matai!.. Be reikalo aš tau tik tai pasakiau, kaip beprotė!.. Jau ir paėmė į širdį!.. Nei tau kas eis, nei tau ką! Iš kur tu gali ano turėti? Juk visi žino!

– Vieni žino, kiti nežino. Iš kur jaunieji gali žinoti? Gal aš anksčiau bagota buvau? Gal aš kokių žydų aukso ir turiu prisikurkusi?

– Ne, tu jau į lankas nusirokavai! Ir kam aš pasakiau!.. Paskutinė beprotė!.. Bet juk nemislįjau nieko bloga sakanti!

– Dabar aš bijosiu ir naktį beužmigti.

– Kur mano protas!.. Kur mano protas!.. – krintosi Onelė.

Senoji pamatė: į kiemą su dviračiu įvažiavo Vytautas, Onelės anūkas. Ir Onelė pamatė. Parsivežė kažkokį gelžį, prie kartelės prisrišęs, dabar atrišinėjo.

– Dabar gausiu vaksyti!.. Dabar gausiu!.. – Onelė susigraibė lazda, stojosi nuo kėdės. – Suvisam ugnį užmiršau! Nebus bulvės išvirusios – su kuo kiaules šers?

– Bėgu ir aš, – rišosi skarelę senoji.

Onelės anūkas – didelis stambus vyras – įėjo pro duris, burbtelėjo „labas“. Onelė nukėlė šutintuvo dangtį, – didžiausias tumulas garų užtelėjo į viršų.

– Apyrinkštės jau yra... – kaltai pasakė anūkui, šis pasilenkęs pradare dureles, žvilgtelėjo į vidų.

– Iš kur bus minkštos, ant šaltu virtos? – atsitūpė, rinkosi smulkesnius šakalius, grūdo į vidų. – Aš jau nežinau, ar ir toks darbas per sunkus yra?

– Bėgu aš, bėgu!.. – pakartojo senoji.

– Palauk, lig angos palydėsiu.

Senoji atidarė duris, pasakė „su dievu“, išėjo į priemenę pirmoji, Onelė, drebindama kojas, lipo per slenkstį.

– Vaiką reik žadinti!.. – įspėjo anūkas. – Seniai reikėjo!.. Jos susistojo priemenėj, ši buvo didelė, stiklinė.

– Tai kuomet beaplankysi?

– Juk visuomet aplankau, kai pro šalį einu.

– Aplankyk, neužmiršk... – paglostė rankovę.

– Kaip aš tave užmiršiu?

– Turėčiau kojas – pati pas tave atečiau. Tankiai vien.

– Nu, su dievu. Bėgu tu savo pinigų prašyti.

– Juk nebus tokia, atiduos.

– Ką tu su anais žinosi!..

Ir senoji vėl išėjo į gatvę.

Išėjusi kurį laiką dar galvojo apie draugę: kaip ją dabar bara iš darbo parėjęs anūkas, kaip ji kaltai tyli, niekuo negalėdama pasiteisinti. Galvojo, kaip tas stambus vyras, anūkas, nesupranta, kad ir

senam žmogui dar likęs trupinėlis gyvenimo, svarbesnio už tas jo kiaules. Juk atėjo draugė, kurios taip seniai Onelė nebuvo susitikusi, kurios galėjo jau niekada nebesusitikti, apie kurią kasdien pagalvodavo per žiemą: ar gyva dar tame savo pakapy, kažin ką ji ten valgo? Ir ne jis vienas nesupranta, jie visi nesupranta, kurie tokių metų. Jiems atrodo, kad seno žmogaus gyvenimas jam pačiam daugiau nebepriklauso, priklauso jiems, jaunesiems, – tos likusios silpnos jėgos, kasdien vis blogiau matančios akys, jo nedideli norai, į kuriuos jie teatsako tik vienu klausimu: „O kam tau, senci, ko bereikia?“ Ne, jie to ir norėdami negali suprasti. Jie ne taip auginti, jų niekas nemo-kė, kaip apsieiti su senu žmogum, kaip jo neužgauti. Nuo ryto iki vakaro per visus radius ir tegirdėjo:

„Tarybinis jaunimas!.. tarybinis jaunimas!“ Pati klausydavosi to radijo, kol nebuvo sugedęs. Jiems visos laidos, visos dainos, jiems visos muzikos, o kas – seniems? Ar bent vieną kartą kas nors juos sudraudė: „Nutilkit, paršeliai, kai senas žmogus lūpas praveria!“ Ne, ne pyragai ir Onelei. Ne veltui juk sakė: „Kad kas žinotų mano širdį!“ Ką dabar beprisiskųsi? Juk niekur kitur neišeisi: kur tu senas negališ dėsies, kur? Ir nė tikėtis negali iš savo anūkų, tų medinširdžių, nei užuojautos dėl savo senatvės, nei supratimo. Tik tai tiek, kad niekas dabar ubagais neišvaro, tik tiek, o kad kas įlįstų į senųjų širdį, – gal kitasis ubago lazda mieliau pasirinktų negu tokį gyvenimą. Dabar tik tai ji pradėjo suprasti Onelės žodžius, kai ši sakė, jog kažką atiduotų, kad galėtų gyventi viena: sena, nepagalinti, be sveikatos, – o viena. Sakė: tu netoliese gyventum... Gal net pavydėjo. Ir ta baisi vienatvė, tos ilgiausios rudens naktys nebaugino. O čia, pas anūkus, ar ji ne viena? Jie, medinširdžiai, vaikšto pro šalį, gyvena savo gyvenimą, o tu esi jiems senos kaladės vietoj: būk pamesta, kol prisireiks... Medinširdis juk ir Darius, medinširdis, o anūkiene – ta dar medinširdesnė...

Šitaip senoji ėmė galvoti apie savo anūką, į kurio trobą palengva artėjo. Krūpštino asfalto pakraščiu, nuo vienos ausies atsmakiusi skarele, dairėsi į naujai pastatytus namus, nežinodama, kokie žmonės, iš kur čia gyvena.

Iš Dariaus nė norėti negali kokio artumo ar užjautimo, – nei ji prie lopšio stovėjo, nei jam mažam pasakas pasakojo, nei matė, kaip pirmąjį žingsnėlį pažengė. Antosė nė iš tolo neprileisdavo. Pas tą, pas

kitą babą, pas Antosės motiną mieste užaugo, ten daugiau stovėdavo. O Antosei tik geriau nuo to: vyras – mašinos nudaužtas, pati – jauna našlė, gali sakyti, tik tai pusę vaiko teturinti... Ar begali būti didesnis rojis tokiai? Ir butas atskiras, du kambariai puikiai, Stepono uždirbti...

Po laidotuvių ji kojos daugiau ten nebenukėlė. Nuvažiavusi į rajoną, vaikščiodama po krautuves kartais matydavo gatvėj Antosę, kartais kaktomušom susidurdavo ant kampo, bet niekada nėra žodeliu persimetusi: „Kaip begyveni?.. Kaip sveikata?.. Kaip Darius auga?..“ Tik tai „labas – labas“, lyg iš matymo pažįstamos tebtūtų. Ji nežinojo nieko apie anūką: ar didelis užaugo, ar sveikas, ar gerai mokosi, gal koks padykęs yra? Nieko nežinojo ir gatvėje nė karto nebuvo susitikusi. Kartais pagalvodavo: „O gal ir buvau, tik tai nepažinau? Juk kaip greitai tie vaikai auga, kaip greitai!.. O jis manęs juk nė to tiek negalėjo pažinti“. Šitaip, nieko nežinodama, ji gyveno bene dešimt metų. Ėjo į kolūkį, ravėjo runkelius, laikė karvę, auginosi paršelius, – taupė pinigų Stepono paminklui, žinojo, kad Antosė nepastatys. Juk grįžtant iš kapų aiškiai pasakė: „Pastatysiu aš anam paminklą, pastatysiu!.. Tuščią butelką nudaužtu kaklu!..“ Ji ir nelaukė, kad pastatytų, krovė kapeiką prie kapeikos, žinojo, kad turi smarkiai dirbti, kol dar ne visai senatvė, kol dar pagali rankos kojos. Kiekvieną kartą, kai į skardinę skrynėlę įdėdavo pinigą, suspausdavo širdį, – ar gali nespaušti, kai ne vaikas motinai, o motina vaikui paminklą stato? Ir vis dažniau pagalvodavo apie Darių: kažin ar aukštas ištybo, juk kokie dabar visi aukšti stybsta. Ar mokslus yra? Jau keturiolikos metų turėtų būti. O kokio būdo? Užgimė šviesiais plaukeliais, į motiną, bet Steponas buvo tamsių, gal ir jam beaugant ištamsėjo?.. Vieną sekmdienio rytą priėjo prie spintos, paslėmė į rankas savo skardinę dėželę, ilgai stovėjo susimąsčiusi. Pradėjo galvoti nuo Stepono, o nusigalvojo toli, toli. Padėjo atgal, nusirišo kasdieninę skarele, paslėmė kitą: „Važiuosiu, ir viskas!.. Tegu išvaro lauk Antosė, bet anūką bent būsiu pamačiusi!..“ Tačiau neišvažiavo. Kažkas širdy neleido, kažkas šaukte šaukė: „Nevažiuok, dar pakentėk nevažiavusi!.. Juk keturiolikos jau metų, gali ir pats atvažiuoti, kas čia tėra dešimt kilometrų? Autobusai keturis kartus per dieną važinėja!..“ Ir vėl svarstė kitaip: o ką vaikas žino, jeigu motina yra visai priprasakojusi? Juk nuo mažų dienų galėjo kalti į galvą: baisi yra senė, už velnią baisesnė!.. Ir įkalė.

Ar negalėjo įkalti?.. Per tai ir neišvažiavo. Išėjo prie karvės. Perkėlusi dar jonžolių pasirinko, grįžo pro klevą, geltonuodama glėbeliu rankose. Žiūri – stovi pas šulinį toks nepažįstamas vaikesas, žvalgosi į trobos langus. Sustoję ir jį, laukia, kol tas ką pasakys. O tas nesako, taip žiūri jai į veidą, taip žiūri, lyg norėdamas pažinti, o niekaip negalėdamas. Ir jį mato: plaštakos didelės, pėdos pasuktos į vidų, pečiai aukštyn sukelti, gražumo negražus, kakta – grynai Stepono... „Dangaus karaliau!.. – suplojo rankomis. – Ar ne Darius būsi?“ – „Darius.“ – „Dariau, vaikeli, o kaip tu atvažiavai, kaip tu sumislėjai atvažiuoti?“ – „Atvažiavau, ir viskas. Visi sako – baba, baba, o aš nė matęs nesu.“ – „Esi matęs, esi, tik mažas buvai, neatmeni.“ – „Mane tėvas, atsiveždavo?“ – „Tėvas, tėvas!.. Einav į trobą, Dareli, aš tave kuo nors pavaišinsiu, viską apie tėvą papasakosiu!..“ – „Nereik mažes vašinti.“ Bet nuėjo iš paskos. Kaip žvalgėsi atsisėdęs! Naršė akimis menkiausią daiktą. Jį suprato: tėvo pėdsako, tėvo žymės ieškojo! Bet tą pirmą kartą neilgai tepabuvo. „Turiu važiuoti.“ Jai širdy kėlėsi didžiausias džiaugsmas, nebeišmanė nė kuo bevašinti, nė kaip bekalbinti: motinai nežinant atvažiavo! Motinai nežinant atvažiavo! Dabar negali vaikas ilgai būti, reikia grįžti, o kitą kartą ilgesniai atvažiuos. Neturėjo nieko įduoti, bet ir negalėjo, Antosė tuojau supras. Nulydėjo iki pat autobuso, kišo į kišenę kelis rublius: „Imk, Dareli, imk, turėsi savo kapeikų, kuomet norėdamas galėsi atvažiuoti, nereiks nieko prašinėti. Sėsk ir atvažiuok, kas čia tėra?..“ Jis iškėlė rankas, kratėsi, neėmė: „Niekam nereik! Niekam nereik! Neduok!“ Bet jį vis tiek įkišo į marškinių kišenėlę. Su marškiniais ir tebuvo. Palydėjusi grįžo kaip ant sparnų, negalėjo kelias naktis užmigti. Nedaug tepasikalbėjo, pats atvažiavimas buvo už visą svarbesnis. Mokslas jam nevyko, kažkurioj klasėj antriems metams paliko. „Ar ligi kariuomenės ir sėdėsi toj mokykloj?“ – „Ligi kariuomenės gal ne.“ – „O kur važiuosi mokytis, ar jau žinai?“ – „Stosiu į kokią proftechniką. Nieko nėr iš tų mokslų. Nemokyti dabar daugiau uždirba.“ – „Tai kas būsi išsimokęs?“ – „Prie technikos dirbsiu. Gal šoferiu, gal traktoristu.“ – „Dangaus karaliau! Tėvo pėdomis eisi!“ – „Ar tėvas mažai uždirbdavo?“ – „Šimtais iš melioracijos nešė, šimtais!“ – jį patvirtino. Darius nusijuokė, šypsena buvo motinos ir dantys – motinos: lygūs, mulkūs, bet aštriais, tartum dantytais galiukais. „Išsimokysi traktoristui, pareisi iš kariuomenės – aš tau savo trobą paliksiu. Juk daugiau

neturiu kam. Dabar kaime traktoristui gerai, nė prie kokio darbo tiek neuždirbsi.“ Darius nieko neatsakė, taip toli į savo gyvenimą, matyt, dar nebuvo nugalvojęs. Ir jai pačiai tik dabar teatėjo į galvą mintis apie trobą. Iš tikrųjų, kam daugiau paliks? Trobą, tvartą, gyvulius, savo klevą?.. Po anūko atvažiavimo viskas paliko kitaip: ir pats gyvenimas, irėjimas į darbą, ir tie iki širdies paėdę runkeliai, ir viskas. Žinojo: per savaitę Darius eina į mokyklą, šeštadieniais irgi, tad sekmdienį buvo jos laukimo diena. Tačiau kiek tu atvažiavimų tebuvo? Baigęs šiaip taip aštuonias, išvažiavo į tą savo proftechniką, paskui – į kariuomenę. Ji ir iš kariuomenės laukdavo, laiško laukdavo, nes buvo žadėjęs parašyti. Kelis mėnesius laukė, prieš pat Naujuosius metus gavo pasveikinimą. Atrąšė atgal – ir vėl laukė. Vėl kelis mėnesius. Bet nieko neatėjo. Tačiau ji turėjo adresą, sutaisė didžiausią siuntinį, pridėjo dešrų, lašinių – ir pasiuntė. Tada atėjo ir laiškas. Po kiekvieno siuntinio ateidavo. O kai pagrįžo, pats atvažiavo pasirodyti su kariaviskais drabužiais. Jį įdavė du šimtus rublių – pradžia gyvenimo. Darius paėmė. Būtų davusi ir daugiau, bet negalėjo – baigė sutaisyti paminklui, o tie vis brango ir brango; ji norėjo ne cementinio, o gero, šlifuito, – juk ir pati po juo gulsi, gulės visi trys: vyras – iš vienos pusės, sūnus – iš kitos, o ji – per vidurį. Amžinai gulės, niekas negalės jų beperskirti – ir tada tikrai pasibaigs jos našlystė. Tačiau paminklo statymas vėl atsidėjo tolimesniam laikui: Darius parėjo rudenį, o pavasarį atvažiavo jau abudu – su tokia stambia, dikta merga nuo Šiaulių, ta jau kaip ir ne žemaitė bebuvė. Svarbiausias vėl paliko pinigų dalykas. Kaip neduosi anūko vestuvėms? Antosė paleis liežuvį ant viso rajono, o pati Dariui pasakė: teduosiu tikrai tris šimtus, daugiau neturiu, nereik paprasti iš pat pirmos dienos švaistytis. Birutė, būsimoji anūkienė, irgi neturėjo, – iš kur galėjo turėti, buvo jos ar ne penkios seserys, keturios dar mokslus tebejo. Pati Birutė mokslų nebuvo baigusi, tikrai aštuonmetė, kaip ir Darius. Skaudančia širdimi senoji atidarė savo skrynelę. Jai pasirodė, kad sūnaus paminklas tolsta nuo jos ir mažėja, net jo spalva iš rusvos eina pilkyn, kol pasidaro tokia kaip cemento. „Dareli, duosiu aš tau penkis šimtus, bet į veselę neisiu. Nėr tokio stalo, prie kurio vedvi su tavo motina galėtumėv sutilpti. Atvažiuosit po kelių dienų, artimuosius ir tolimuosius išleide, papasakosit, ar gerai, ar linksmai buvo – man ir užteks.“ Jie ir atvažiavo po kokios savaitės, atsivežė apgedusio torto gabalą, šampa-

no butelį. „Baba, ar esi gėrusi šampano?“ – „Nesu, vaikel, ir negeriu. Vis tiek ta pati bjaurybė.“ Ji buvo jiems sutaisiusi vestuvių dovaną: pripylusi keturias pagalves, patalus didžiausius, keturias paklodes nupirkusi. Atsivežtąjį šampaną pačiuo ir išgėrė. Tada ji pirmą kartą pamatė, kaip Darius geria. „Dariau, ar tu jau seniai geri?“ – „Išgeriu retkarčiais... Gal nuo kokios septintos ar aštuntos klasės.“ – „Ar ir toj mokykloj, kur mokeis išvažiuoti, gėrei? Ir kariuomenėj?“ – „Nu, kariuomenėj nepageris.“ – „O toj mokykloj?“ – „Nu, ten vaiselio paimdavom. Prieš šokius – tai jau visuomet! Dar – po stipendijos...“ – „O dabar?“ – „Mažai“, Birutė kumštelėjo jam į šoną: „Tiktai neme- luok man! Tris kartus paimi per savaitę! O alaus – tai kas dieną!“ – „Ar tu man ir alų priskaiciuojai? Tas juk tēr vandens vietoj!...“ – „Ot pamesiu, jeigu gersi, ir bus tau vandens vietoj!...“ – „Nepamesi, nebi- jau! Kur tu geresnį rasi?“ Senoji nieko jiems daugiau nesakė, bet baimė liko širdyje ir niekaip nenorėjo iš ten išeiti. Ji vis klausinėjo apie vestuves, kiek žmonių buvo, kaip Antosė laikėsi, kokių valgių pritiekė į stalą, bet Darius ir Birutė atsakinėjo nenoriai, išsiblaškę, abiejų akys blizgėjo, vis po stalu nutverdavo vienas kito ranką, paga- liau Darius atsistojo: „Nu, mes einam pasivaikščioti“. Išeidamas kepštelėjo tarpdury jai per pasturgalį, o paskui vedėsi palange, ap- kabinę juosmenį. Vedėsi pro klevą į kapinaičių kalnelį. Buvo pats pavasaris, gegužės mėnuo, vieni medžiai sprogo, antri žaliavo, tretį jau žydėjo. Ji norėjo bėgti į kiemą: „Ten neikit! Neikit!... Ten žmonės palaidoti!...“ Bet neišbėgo ir nesusuko, liko sėdėti prie stalo: susidro- vėjusi, nusigandusi, nežinodama, ką galvoti apie būsimą anūko gyve- nimą. Kas bus, kai praeis noras prie svetimų graibytis už rankų? Ką bedarys Birutė, kai kiekvieną vakarą parsivarys iš darbo girtas, kaž- ką murmedamas, ir su visais batais kaip pakirstas grius į lovą?.. Biru- tė jai nepasirodė esanti nei iš tų droviųjų, nei iš tų tyliųjų. Gal nebus tokia... kaip Antosė Steponui, bet, tarp pirštų patrynęs, į ausį irgi neįsikū. Neįsikū jos ir Antosė. Gal laukė, kol marti puls apie ją šokinėti, bijos žodį ištarti, bijos šaukštą paimti neatsiklaususi? Biru- tė nieko nebijojo, nieko nežadėjo klausiti: ėmė kas jai reikia, darė kas jai reikia, o kai gimė vaikas, pati pasijuto esanti viršesnė. Po pusme- čio jau ir susimušė. Pasidarė ne gyvenimas, o pats pragaro dugnas. „Dariau, – ji klausinėjo, – o katros pusę tu palaikai?“ – „Niekio aš nepalaikau. Pareinu iš darbo šimtgramį išmetęs ir veizuos kaip į tele-

vizorių. Lai anos sau reveliojas!...“ Kai Antosė pagrasino iškrausty- sianti, išsvaidysianti jų skudurus pro langą, Birutė tik nusijuokė: „Pa- ti ir atgal sunėsi!.. Ar priklauso Dariui vienas kambarys? Priklauso!.. Ot teismas jį ir priteis! Pamėgink tu mane su mažu vaiku išmesti į gatvę! Aš tau dar už tai, kad man neščiau daužei, galiu taip užtaisyti – nežinosi, kur pulti!“ Taip jai Darius pasakojo juokdamasis, vis juok- damasis, labai patenkintas savo Birute, o senoji jam sakė: „Čia menki juokai, reikia ką nors daryti. Jau geriau pas žmogų kambarį samdyki- tės“, – patarė. „O kas priims su mažu vaiku? Iš kur mes mokėsim po kelias dešimtis rublių per mėnesį?“ Mokėti neturėjo iš ko: Birutė prieš dekreto buvo trumpam įsitačiusi kine bilietus plėšyti, niekur nedirbo, negalėjo vaiko atiduoti į lopšėlį, eilė buvo baisiausia, o Da- riu su darbu irgi nevyko: įsitaikė prie kelių, žiemą su vikšrinu trakto- rium sniegą grandė, bet nebuvo patenkintas, pats sakė: nēr ten nei doro darbo, nei doro uždarbio. O reikėjo jau trims gyventi iš tos vienos Dariaus algelės. Jiedu ir pačiuo suprato, kad nē per šimtą metų šitaip nieko nesusitapups, nieko vertesnio nenusipirks, o juk abudu buvo jauni, abiem drabužis tebebuvo didžiausiu daiktu. Ne vie- ną naktį senoji galvojo, kaip padėti. Žinojo – kaip, bet būgtavo: ar neišeis dar blogiau? Ant galų pagalės kaime – juk ne mieste, čia dau- giau vietos. O ir jos charakteris – ne Antosės, visuomet linkusi ir nutylėti, ir nusileisti. Pati ir pasiūlė išeitį: „Kelkitės pas mane. Dariui čia bus geriausio darbo, geriau nē didžiausiam mieste neuždirbsi. Pavasarį atiduosiu jums veršį, jeigu bus karvelė – prisiauginsit, jeigu jautelis – išsimainysit, paršeliu tuojau nusipirksit, arus pirmininkas duos, juk jauni, sveiki esat, dabar pats laikas plėstis. Kad dabar ne- plėsitės – kuomet ir beplėsitės? Kaip mes jauni plėšėmės!.. Nežinau tik, ar Darius sugebės prie žemės dirbti?“ Darius įsijėidė: „Pasku- tinis liurbis tą sugeba!“ – „Nesakyk, Dareli, nesakyk! Čia darbas yra dideliai sunkus. Dar tokiame nesi dirbęs, nežinai. Varysi nuo tamsos lig tamsos. Pavasarį anie ir naktimis varo. Ar išturėsi nepratęs?“ – „Netauzyk niekų!.. Ne apie tą kalbam. Trobą pirmiau reikia susire- montuoti, iš kur mes suremontuosim?.. Kame gyvensim? Nušalsim su mažu vaiku per žiemą.“ – „Su tais remontais aš jau nežinau. Mote- riška būdama nei ką, galiu, nei ką išmanau... Man rodos, tau pačiam reikia pas pirmininką nueiti. Doras žmogus mūsų pirmininkas. Abu- du nueikit.“ Taip ji ir įkalbėjo. Dėl Birutės nebijojo: kaime gimusi

augusi, melžti moka, kiaules šerti moka, o ko nemokės – juk čia pat gyvens: senoji ir patars, ir parodys, ir pamokys. Labiau bijojo dėl Dariaus: kad taip palinkęs yra į tą gėrimą, čia gali suvisam pasileisti. Birutė, matyt, nesupranta, dar nieko stragiai nesako, juokiasi dar, kai girtas parėjęs stripuliuoja po aslą. O su traktorium dirbdamas tų pagundų kaime turės kiek nereikiant: parvežei kam maišelį – jau ir stato baltakės ant stalo, parvežei šieno priekabą, šiaudų – nugirdys, kad nė kojomis nebepaeisi. Įpranta šitaip, paskui jau ir patys ieškosi. Iš ugnies ištrauks, o suieškos. Žiemą vėl: remontuoja tuos savo traktorius, ardo visi vienam būry – girti ir girti nuo ryto lig vakaro kaip velniai. Jei ne vienas pakursto, tai kitas. Nei mechanikas, nei pirmininkas nieko nepadaro. Gali su mietu rankoj prie krautuvės durų stovėti. Ant galų pagalės juk ir mieste geria, kame dabar negeria? Jeigu norės dirbti, norės turėti – negers. Dabar tokie laikai, kad tikrai retasis negeria. Čia nuo paties žmogaus priklauso. Ar su Steponu būtų taip išėję, jeigu pats nebūtų pradėjęs? Steponėli, Steponėli, dėl ko tu toks nelaimingas buvai?.. O jeigu dabar ir su tavo vaiku panašiai išeis?.. Ir su vaiko vaiku?.. Dangaus karaliau! Ar taip ir prasigers visas svietas? Ar niekuomet ir nebeatvirs į žmones? Kaip tas Darius kad dainuoja: „Vyrai gėrė, vyrai gers, kol žemelė apsisvers“. Apsivers, apsisvers žemelė, jeigu nesiliaus gėrė. Ant galų pagalės juk ir pirmininkas priimdamas įgašdins nemažai: gersi – atimsiu traktorių, galėsi su šake į fermas eiti! Gal pirmininko žodžius ir paims į galvą? Juk nenorės su šake eiti, nenorės pas motiną grįžti. Parėjo nuo pirmininko toks rimtas, susirūpinęs, atsisėdo prie stalo, barškino, barškino pirštais. „Tai ką pasakė pirmininkas?“ – „Priimti priims, tikrai dėl to remonto kitaip pasakė. Sako, neapsimoka dabar nieko ten remontuoti. Po kelerių metų viską nugriausim, galėsi tą šlamštą pats buldozeriu ir nuversti. Ne vietinis esi.“ – „Jėzau!“ – ji persigando.

„Ar tu ir mano trobą versi?“ – „O ko ne? Juk tokia bėr!“ Bet, ačiū Dievui, iki to nepriėjo. O kitų žmonių vertė. Verkė žmonės veždami. Kas tau pats vers trobą, kurioje gimė? O Darius tikrai kliunkt! – stiklinę į save, plykt! – į traktorių: „Vatakūūū!“ Bet tas jau buvo vėliau, vėliau. Tada su pirmininku taip sutarė: kolūkis paremontuos kambarėlį ir virtuvėlę tame name, kur anksčiau agronomė gyveno, permūrys krosnį, po mėnesio jau galės keltis ir gyventi. Jeigu per sėją gerai dirbs, jeigu pats norės – duos paskolą, galės statytis

naujojo gyventvietėj. O kitą dieną po klevu sustojo mašinėlė, išlipo pats pirmininkas su statybos brigadininku, apvežėjo jos trobą ir iš lauko, ir iš vidaus, sienas pabarškino, palanges. Remonto reikėjo daug. Pirmiausia reikėjo sukelti visą trobą aukštyn, keisti apatinį vainiką, tas buvo gatavai supuvęs, sukrypusi dėl to buvo ir visa troba, palangės irgi išpuvusios – ir tas reikėjo naujas dėti, dar stogą perkloti... „Ne, ne!“ – papurtė galvą pirmininkas. – Gausi, Kairiene, kelti sparnus į gyventvietę“. – „Pirmininke, balandėli, o kaip aš anuos pakelsiu, sena našlė būdama?“ Jis pasidairė po kiemą, pasižvalgė toli aplinkui, tartum pamatavo akimis atstumą nuo tos vietos, kur stovėjo, iki Apšupio: „Gal ir paliksim. Bet ar pagyvensi, viena palikta?“ – „Pagyvensiu, pirmininkėli, pagyvensiu!“ Tiek nedaug tereikėjo, kad nuspręstų žmogaus gyvenimą: atsistoti pas šulinį ir pakelti akis į miško pusę... O ji pati nesizinojo: džiaugtis, kad taip išėjo, ar nusiminti? Bet po mėnesio atsikėlė Darius. Kur jau ten atsikėlė, – atvažiavo: sunkvežimyje tebuvo keli ryšuliai su mantele, su tomis keturiomis pagalvėmis, kur buvo davusi. Nei stalo turėjo, nei ant ko atsistoti. Ji davė ir stalą, ir dvi kėdes. Ir didžiąją lovą atidavė: „Tik nepirkit, vaikai, nė kokių baldų, kentėkit su tais pačiais, taupykit kapeiką statybai. Dar nežinot, kas tas yra statytis!“ Pradėjo Darius dirbti. Dirbo kaip ir kiti, nei geriau, nei blogiau. Sėjos laike jie visi sudžiūvę, subuvę, akys įkritisios, – toks ir Darius paliko. Nemažą pinigą uždirbo. Kiek – nesisakė, bet senoji ir taip žinojo, kad nemažą. Pavasarį kolūkis dar karvę davė išsimokėtinai, kažkaip ten sukombinavo, nebologą karvę, jau gatavai per žiemą iššertą, – kur tu geriau begausi? Ji džiaugėsi, kad parviliojo abudu į kaimą: toliau nuo Antosės, toliau nuo visų tų revelių. Birutė, pasirodo, mokėjo taupyti, jokių pašvaitų nesipirko. Kur nemokės: penkios mergos pas motiną augo, niekas tų pašvaitų nedalijo. O Dariui pinigų neparodysi, tuojau į butelį sukiš. Tad Birutė pinigus pati valdė, – dabar visos moteriškos pinigus valdo, retajam vyrui gali rublį įduoti. Vieną pavakarę atėjo visi trys su vaiku: „Baba, einam pas mumis, televizorių nusipirkom!“ Dangaus karaliau!.. Baisiausios statybos – ant nosies, patys – tik pradėję gyventi!.. Tada ji ir pasakė: „Rodos, Birutėle, ir nesutūžusi esi, viską – ir protą turi, tikrai ne tuo galu atsuktą...“ Birutė grobė vaiką į glėbį ir – pakuti! – namo. O Darius, visas išraudonavęs, atsisuko į ją: „O tu savo liežuviu nekaišiok! Mes jauni esam – kaip mes gyvensim kaime be

televizoriaus?..“ – „O kaip aš apsieinu be ano?“ – „Tau ir nereik, tu gali į grabo dangtį vežėti!..“ Ir nudrožė paskui, cigaretę įsikandęs. Giliai širdyje nulsėpė ji nuoskaudą. Ir tuos Dariaus žodžius. Bet Darius po savaitės vėl atėjo kažko pasiimti ar pasiskolinti, o Birutė – ne. Jis nė nesijautė ką blogai pasakęs, toks jau buvo. Ir Birutė po kiek laiko pasirodė; rokasvosi, kad reikėjo rokuotis, – Ignelis peršalo, – bet jau puse lūpų, ir daugiau apie savo reikalus nė iš tolo: tu gyvenk sau, mes – sau, mūsų gyvenimo atseit negali išmanyti, persenusi esi. Žodžiais, žinoma, to nepasakė, bet davė suprasti. Kad taip, tai ir ji daugiau niekuomet artimai nebesikišo; nenorit, kad patarčiau, padėčiau – ir nereikia, gyvenkit savo protu, – kaip pasiklosit, taip išmiegosit. Jai pačiai didžiausi rūpesčiai ėdė širdį: kad pirmininkas pasakė niekur nekeldinti – kaip susiremontuoti trobą? Jeigu ir penkerius metus begyventų, vis tiek reikia tvarkyti. Juk čia tau ne lentą prie tvoros prisegtį – sukelti visą aukštyn! Vakara, viena būdama, pasidės tą dėželę į skreitą, skaičius vienaip, skaičius kitaip... Tiek pinigų neturėjo, kad ir trobą sukeltų ir Steponui paminklas išeitų. Kur gauti žmonių, iš kur imti meistrus? Kolūkio statybininkai visi ten, gyvenvietėje, prie naujųjų statybų, nė į kalbas nesileidžia, jiems čia tikslai laiko gaišimas. Su ašaromis išmaldavo. Gerai, kad Ronkus užtarė žodį, sugėdino: „Ne, vyrai!.. Ne, vyrai!.. Reikia tikslai viską iš anksto pasitaisyti – per vieną dieną gali sukelti!..“ O kai jau viskas buvo atliktoji, išdidi vaikščiojo po savo kiemą, galvą užvertusi žiūrėjo į šiferinį stogą: „Viena būdama viską pasidirbau! Dar nesu suvisam sukrypusi senė!“ Darius irgi padėjo, bet koks tas jo padėjimas? Prišokęs prie kitų vyrų, galėjo rasto galą pakelti, degtinės į krautuvę nulėkti. Tam darbui buvo kaip kibirkštis, tikslai spragt! – ir jau beparlekias atgal. O daugiau nieko. Nei jis mokėjo kirvį paimti, nei vinį įkalti. Su baime galvojo: kaip savo statyvis? Ar dėl menko nieko, ką kiti vyrai patys pasidirba, svetimo prašys, pinigus mokės, degtinę girdys? O juk tiek smulkiųjų darbų prie statybos yra! Daugiau negu stambiųjų. Pati manė: visi statybininkai – pagyvenę žmonės, po keturiasdešimt, po penkiasdešimt metų, kitasis, kaip Ronkus, jau ir pensijoje, o ko nepadirba? Nė kokių mokslų nėję, bet paima kirvį, pjūklą, kaltą, oblių – viskas jiems krenta prie rankos. Rodosi, kad tas darbas pats pasidirba, o jaunieji?.. Tezliai visi, daugiau nieko. Tik tą savo

televizorių ir temoka sukinėti. Ko jos žmogus nemokėjo, ko pats nepasidirbo? Viską pasidirbo!..

Iš čia, kur ji dabar ėjo, jau pasimatė anūko namas. Tebuvo vienaukštis, nedidelis. Aišku, kad ir negalėjo tokių mūrų išsitaisyti kaip kiti, kurie tūkstančius už nukeldintus gyvenimus paėmė, o dar savo ne vieną ir ne du turėjo. Bet abu gretimieji kaimynai, su kuriais vienu laiku pradėjo statytis, jau seniai buvo ir pasistatę, ir įsikūrę, ir puikiausiai gyveno. Ir sodelius jau buvo užsisodinę, o Dariaus – tai tas dar nebaigtas, tai anas, tai trečias nepradėtas, o sodelio – nė lazdos galas nebuvo įdurtas į žemę. Ir įsikūrę tebuvo virtuvė ir vieną kambarį, kitų dviejų tikslai juodlubės tebuvo prikaltos. Gal jau dabar bus įsikūrę? Bet – vargiai, vargiai. Iš Dariaus nebus tikro gaspadoriaus, niekuomet neblizgės jo ūkelis lyg stiklinis, kaip kitų, paaugusių, rimtesnių žmonių. Ar bent vienas gerdamas puikiai pasistatė? Jeigu ne Birutė, čia nieko dar ir nebūtų, tik pamatų duobės. Gerai, kad uite uja prie darbo, neleidžia sėdėti priešais televizorių ir pati nebesėdi, o jei ne – ar prieš televizorių sėdėtų, ar krautuvės kieme ant suolo. O dėl pinigų – iš tų pačių galėjo gerai statytis, būtų užtekę, bet kad jam viskas brangiau išeina. Išvažiavo plytų – grįžo už kitus daugiau sumokėjęs: tam reikėjo butelį statyti, kad greičiau pakrautų, anam – kad vartus atkeltų, – meluosena tai Birutei per akis! Su šiferiu – tas pats, su lentomis – vėl. Kai darbininkai trobą mūrįjo – kišo, girdė neprašomas, pats daugiau už visus gėrė. Kiek toks statymas surija pinigų! Antrą trobą rimtas žmogus šalia pastatytų, antrą trobą... Juk pati žino: ta degtinė, tie vaišiniai, tos magaryčios – duok ir duok, pirk ir pirk, – galo nėra. Visų gerklės kaip lietaus vamzdžiai, viskas kiaurai nubėga. Kiek buvo nuo paminklo remontui atsidėjusi, nė iš tolo neužteko, bepaliko keli pinigai ant skrynelės dugno. Vėl viską iš naujo, vėl tą paminklą, kaip bažnyčios bokštą, iš toliausiai bematė. O juk pačios sveikata mažyn ir mažyn, – jau iš ryto norisi ilgiau pagulėti, jau ir per pietus prigulti, o vakare – neklausk: pavargimas baisiausias, rankas gelia, kojas gelia; jeigu dar dirbi, dar bėgi – tik per didžiausią nenorą, lygu pati save su botagu plakdama... Kelintą kartą jis jai nusitolino – vos užmatomai, vos užmatomai, o artyn traukės dideliai iš palengvo. Kartais, ypač naktimis, už juodą juodžiau viskas atrodė: jau niekuomet aš savo akimis to paminklo ir neparegėsiu. Eisiu per kiemą, sukrisiu – ir viskas pasibaigs. Jeigu dar kelerius

metus ir pasilaikysiu – tikrai toks mažas, paprastas cementinėlis testovės... Bet vieną naktį jai kažkas apšvietė protą: ko aš čia dabar tiek pati save ėdu? Kai pastarieji žmonės iš kaimo išsikeldins – daugiau nebepalaikysiu karvės, reikės parduoti. Kad aš pati negalėjau pastatyti – karvė turės pastatyti, o paminklas vis tiek bus. Nereiks gulėti visiems trimis be kokio ženklo, be kokios žymelės. Dabar – dėkui karvei – ana tik ir tepastatė.

Iėjusi į kiemą, apmetė akimis: gal kas pasikeitę, gal kas pajudėję į priekį? Bet viskas buvo kaip buvę: mėtėsi, svaidėsi, visas kiemas – vienas purvynas, su traktorium išmaltas: Darius nė prieangio lentos nebuvo prikalęs, kaip atšoko pernai rudenį, taip ir tebebuvo atšokusi.

Pastūmė duris. Apsidžiaugė, kad nors ką namuose užtikio. Anūkiene sėdėjo prie stalo, išsikepusi valgė kiaušinių.

– Tai labas!.. – sustojo senoji prie slenkščio. – Ar jau parbėgusi?

– Labas! – atsakė anūkiene ir kažkodėl prisitraukė lėkštelę arčiau: senajai pasirodė, kad šiek tiek pasikeitė iš veido.

– Ar Dariaus dar nėra?

– Nėra dar. Ne visuomet ir teparbėga ant laiko.

– Ak, nėra... – ji nutęsė, žvalgydamasi po virtuvę. – Kažin, kuomet parbėgs?

– Ką tu sugaudysi. Jam visokiausių reikalų yra! Anūkiene pjovėsi duonos nuo puskepalio, senoji irgi pajuto paširdžiuose alkį.

– Gal tu man sėstis duotumei? – paprašė. – Pavargau beeidama.

– Sėskis, sėskis.

Ji atsisėdo prie kito stalo galo, stengėsi nežiūrėti į valgančiąją, – neskaičiuosi žmogui kšnių, priešais atsisėdęs. Valandėlę svarstė, nuo ko pradėti kalbą: nuo bulvių ar tiesiai nuo pinigų, nes anūkiene pavalgys ir tuojau išbėgs į darbą.

– Nu, blogai, jeigu Dariaus nesutiksiu. Norėjau prašyti, kad bulves išimtų. Ir žemę išlygintų, aš pati jau niekaip negaliu.

– Kažin ar turės dabar laiko. Dabar patys remontai dirbtuvėse.

– Juk man ir bulvės sušus!

– Su pačiu kalbėkis. Aš už jį nepasakysiu.

„Begėde, – pagalvojo senoji, – ar tu man nė arbatos nepasiūlysi?“

– Tas pavasaris, – ji pasiguodė, – man kaip koks kryžius... Anūkiene nieko neatsakė, senoji irgi patylėjo. Bet vis tiek reikėjo užbaigti kalbą apie bulves, o paskui pradėti tą kitą.

– Kaip gali nepareiti? – ji nusistebėjo. – Juk parbėga pasivalgyti?

– Kaip kada.

– Susiėsi sveikatą: per visą dieną nevalgės! Turėsi vyrą ligoną.

– Kol sau susiėsi, kitam penkias suėsi!.. Niekas nedraudžia, bet jie

ten, per pietus susimetę, tą rašalą geria! Sulenda kur kaip kirminai...

– Svieto gėrimas, svieto gėrimas!.. – palingavo galvą senoji. – Jau po tą rašalą plaukte plaukia.

Anūkiene atsistojusi pasiėmė nuo mūriuko arbatinį, prisipylė vandens, paskui iš stiklainio pakabino uogienės, pamašė, taisėsi gerti vietoj arbatos. Senoji pastebėjo, kad uogienė pirktinė, – iš kur išsi-virs, kad aplink trobą nė serbentų krūmelio, nė šuniui dar nėra kur kojos atspirti. Per trejus metus Darius negalėjo, nebuvo laiko, o tam rašalui, bjaurybei, visuomet yra laiko, tas amžinai pirmoj vietoj.

– Žinočiau, kad pareis – palaukčiau.

– Kur tu palauksi, juk aš durų nepaliksiu nerakintų!

– Aš ir ant lipinės galiu pasėdėti. Šiandien nėra šalta.

– Dėl manęs – sėdėk! – nusijuokė. Senoji įsižeidė. Jos pinigų paėmusi, dabar, gali sakyti, ją pačią laukan varo!..

Anūkiene atsistojusi nuo stalo, viską palikusi kaip valgė, pasižiūrėjo į savo striukę, pakabintą ant vinies prie durų. Ar taip nė vampir ir nepasakys apie pinigų?

Senoji nesubruzdė stotis, sėdėjo kaip sėdėjusi. O ta jau rišosi žalia vilnonę skarelę, jau ir raktų po abi striukės kišenes graibėsi. Vieną kartą pažvelgė į senąją, antrą, tartum klausė. „Ar ilgai tu čia dar sėdėsi nesuprasdama?“ Neatrodė, kad pati pradėtų tą kalbą. Ryžtis reikėjo senajai.

– Aš ne tik dėl tų bulvių – aš dar ir savo pinigų atėjau...

Matė, kad anūkiene buvo benutaisanti nustebusias akis: „Kokių pinigų?“ – bet nepasakė, kilstelėjo aukštyn smakrą:

– A!..

Ir paraudo. Vėl pradėjo kažko graibytis po striukės kišenes, nors raktus jau turėjo saujoj.

– Matai, – pasakė, mažne vietoj trypdama, – čia taip išėjo... Mes tuos tavo pinigų išleidom... Gerų dažų pasitaikė, o vasarą negausi, turi imti, kai parodo... Dar apmušalus vienam kambariui pirkom. Ar nori, parodysiu?

– Gali nerodyti! Mano pinigus parodyk, ne apmušalus! – nepatogumas dėl tų pinigų dingio, beliko tiktai pyktis ir įsižeidimas.

– Juk aš ir sakau, kad išleidom!

– Kaip galėjot išleisti ne savo? Ar prašėt, ar klausėtės? Per tris mėnesius nė kojos nebuvo atkėlę, bent dėl pinigų galėjot atkelti.

– Aš ir vėl tau aiškinu – nebuvo laiko prašyti!.. Parodė tuos dažus – turėjom imti.

– Tad dabar atiduok.

– Ką aš beatiduosiu, kad išleidom? Gausim – atiduosim.

– Aš negaliu laukti, kol gausit. Juk aš tris mėnesius be pensijos esu! Duonos kepalėlio neturiu už ką nusipirkti!

– Tik jau nemeluok. Duonos kepalėlio!..

– Aš matau, kad tu nenori man beatiduoti, nori iš manęs vogti – nai pavogti!..

– Tu manęs vagilka nelaikyk! Aš tau dešimtą kartą aiškinu: gaus Darius – ir atiduosiu!

– Man dabar reikia, o ne kai gaus. Aš valgyti neturiu, kaip tu to negali suprasti?

– O kaip tu negali suprasti, kad mes statomės, kad mes tų pinigų nė tiek neturim?

– Už savo pinigų ir statykitės, ne už svetimo. Juk tas išeina kaip vagystė! Kaip iš kišenės ištraukti!.. Jūs perkatės apmušalus, o aš duonos kepalėlio!..

– Dar jau taip nesi prisivariusi, kad duonai neturėtum!

– Aš tau sakau! Tris mėnesius be pensijos! Tris mėnesius krautuvejė nebuvusi! Ką aš turiu valgyti?.. O tie paėmė ir į apmušus išpirko! Ar duona gali palaukti, ar apmušai?

– Gerai! – vėl išlėkė galvą anūkiene. – Kad jau visai badu miršti!.. Ji išlėkė į kitą kambarį, tuoj sugrįžo, atkišo senajai du raudonus popierėlius:

– Imk!.. Dar čia pat numirsi!

Senoji nusigręžė į langą. Anūkiene dar pastovėjo atkišusi, paskui numetė ant stalo. Senoji žiūrėjo į tuščią kiemą, į kelis šiferio gabalus, pilkuojančius ant purvyno.

– Ne! – pasakė. – Dalimis aš neimsiu. Dalimis jūs man niekuomet neatiduosit.

– Mums po teisybei ir nepriklausytų atiduoti. Pati pagalvok: trobą remontuoti – Darius, bulves kasti – Darius, žemę suarti – Darius, iš kaupo išimti – Darius!.. O kas kitas tavo laidos?

– Pasilaidoti aš turiu, jums pridėti nereikės.

– O jeigu reikės? Ar turi bent penkis šimtus?

– Turiu, užteks! Tu savo pinigus žinok, ne mano!

– Matai!.. O kodėl negali dabar iš tų pasiimti? Atiduosim – atgal padėsi.

– Tie nėra imami.

– Kodėl – neimami? Ar šventi?

– Šventi. Kai pati sena būsi, sužinosi, dėl ko šventi.

– Ot, kaip išeina! Tu ant šimtinių sėdi, o mums atbėgusi dėl kelių rublių akis draskai!

– Aš savo pinigų prašau. Kas man priklauso.

– Padėjau!.. Imk!.. O kitus, kai turėsim, Darius pats atiduos.

– Man tiek mažai nereikia, man visų reikia.

– Šimtą milijoną kartų sakau: neturim dabar visų!.. Kiek tau reikia aiškinti? Aš jau nebeturiu laiko čia stovėti! Gal tu lig pat vakaro sėdėsi?

– Ne, nesėdėsiu, – senoji ėmė graibytis pasmakrėję apie skarelės mazgą. Nebuvo atsirišusi, kiekiau tiktai susiveržė. – Kad mano pinigų neduodi, eisiu pas pirmininką.

– Ir ką tu jam sakysi?.. – pašaipiai prisimerkė anūkiene, bet senoji pamatė, kad už tos pašaipos šmėstelėjo išgąstis. Kodėl anksčiau nesusiprato pabaidyti?

– Pasakysiu, kad mano pinigus pavogei!

– Ar pirmininkas tau pensiją moka?

– Kolūkis moka, o pirmininkas kolūkį valdo, – ir ji pasilenkusi ėmė graibytis krepšio.

Anūkiene vėl išlėkė į kitą kambarį, atlėkusi metė ant stalo pinigus.

– Imk, imk, kad beširdė esi!.. Imk ir eik lauk, ir kad tavo kojos čia nebūtų! Laidyk liežuvį kam tiktai nori!..

Pasiėmusi pinigus ir krepšį, senoji išėjo. Pasuko atgal į parduotuvės pusę, – juk negalėjo dabar sėdėti kieme ant laiptelių ir laukti iš kur nors pasirodancio anūko. Eidama kelis kartus atsigręžė: ar neina iš paskos anūkiene? Bet tiktai vaikas važiuo dviračiu. Vėl pajuto tą patį silpnumą kojose, o alkis graužė paširdžius. Ausyse spengė,

zvimbė, bet tai iš nervų. Ji dabar nusipirks butelį pieno, išgers parduotuvės kieme ant girtuoklių suolelio, kitaip silpnumas gali apimti visą, – kaip bepareis atgal tokį kelią? Jos klevas, jos troba jai pasirodė nepasiekiamai toli – už šimto mylių. O pareiti vis tiek reikės, – nors pasisėdint, nors pagulint, o reikės. Svarbiausia dabar prieiti parduotuvę, pailsėti ant to suolelio, išgerti butelį pieno. Niekas taip greitai negrąžina žmogui stiprumo kaip pienas. Dangaus karaliau! Kad dabar kas duotų puodelį pieno, ką tik iškelto iš šulinio!.. Keista, bet vien nuo minties apie jį tartum pasijuto stipriau. Ir žingsnis (jai pačiai taip atrodė) pasidarė stipresnis, ir eisena spėsesnė. Įėjusi parduotuvėn, pirmiausia nusipirks vieną butelį pieno, kitus pirktinius paskiau, paskiau. Ir susiskačiuos anūkiens numestus pinigus, o tą jai reikėjo padaryti ten pat, prie stalo. Nebuvo jokio reikalo neskaičius imti ir dėti į krepšį. Prie jos akių reikėjo, neskubant, bet kad žmogaus protas visuomet eina toli atsilikęs. Dabar po gyvenvietės langais vidury asfalto neskaičiuosi kaip čigonė.

Palipusi parduotuvės laipteliais prie stiklinių durų, atsigrėžė į tą pusę, iš kurios atėjo. Anūkiens striukė mėlynavo plento pakrašty. Senoji pasijuto tarytum kuo kalta. „Argi negalėjau, – sakė pati sau, – per tuos tris mėnesius nueiti į paštą? Galėjau, bet, matai, viską daro žmogaus išlepimas: tai man sniego lig juostos, tai man kelias vienu ledu, tai šaltis baisiausias... Negaliu sakyti, kad čia nėra ir mano kaltybės. Kas yra matęs – tris mėnesius pensijos neatsiimti! Turėjau numanyti, kad negerai išeis, turėjau, juk ne piemenė besu. Juk ir prieš valdžią nei šis, nei tas, sakys: mokam pensiją, o ta nė pasiimti neateina, – tai tiek anai ir tereikia! Kitą kartą negal taip bedaryti, negal. Mirdama turėsiu eiti ir imti.“

Vos pravėrusi parduotuvės duris, pajuto, kaip skaniai kvėpia atvežta duona. Keli vyrai pirkosi vyną. Ir ji nusipirko butelį – tiktai baltą. Ir bandelę. Bandelę įsimitė į krepšį, o butelio nė dėti nedėjo, išsinešė rankose. Suolelis, jos laimei, buvo neužimtas. Ji atsėdė, ištiesė kojas – rodos, ant debesio pataikė, taip lengva paliko. Pieną gėrė net užsimerkdama iš malonumo, laužė pirštais bandelės gabalus, kimšosi į burną. Dabar bus stipri, dabar galės apsipirkusi namo slinkti. Prie jos guminio bato tebesmilko kažkieno numesta į purvyną cigaretė. Kur – namo? Kaip – namo? Juk dėl bulvių dar nieko nesutarė.

Iš už kampo pasirodė du vyrai.

– Nu, Kairienėle, ar priimsi į kompaniją?

– Ką darysiu nepriėmusi?

Pasislinko su visu krepšiu ant pat krašto. Ir tie prisėdė. Buvo apyjauniai, ji nė katro nepažino.

– Nu, tai būk sveika! – linksmai atsigrėžė vienas ir kilstelėjo butelį aukšty. Ir antras kilstelėjo. Užsivertė ir kliukino. Ji žiūrėjo, kaip greitai senka raudonas skystimas. Iki pusės nuseko. Linksmasis pastatė butelį ant suolelio, staigiai stojosi:

– Oi!.. Kad tik neišvemčiau!..

Ir pradėjo su rankomis visokias gimnastikas daryti: už pilvo grobstėsi, aukšty kėlė, per šonus plakė. Ji atkišo atlaužusi bandelės gabalą:

– Imk, imk, kol čia pat nesusivėmei.

Tas griebė, susigrūdė į burną, atsukęs nugarą, kramtė. Ji atkišo ir antrajam:

– Imk ir tu.

– Man nereikia. Saldus yra tas tavo pyragas.

– Nesaldus, imk.

Įsiūliusi pasiėmė krepšį, įsidėjo tuščią butelį ir nuėjo. Tiedu paliko ant suolelio.

Mėlynas traktorius su dideliais tekiniais sustojo ant kelio priešais parduotuvę, liko drebėdamas stovėti. Iš jo išsoko Darius, movė tiesiai į duris, nė senosios, stovinčios prie kampo, nepamatė.

– Dariau! – pašaukė. – Dariau!

– Nu!.. – nustebo. – Išlindai iš savo laužo?

– Laimės, kad sutikau tave! Ir į namus buvau nuėjusi. Ar nesutikai dabar Birutės?

– Susitikau. Dėl bulvių sakė.

– O daugiau nieko nesakė?

– O ką turėjo sakyti?

„Kad daugiau nieko nesakė, – ji apsidžiaugė, – nesakysiu ir aš. Lai anam būna nežinotoji.“

– Noriu, Dareli, kad bulves man padėtų išimti. Aš šį metą nemaž neb galiu, dideliai silpna beišmitau per žiemą. Sušus man, pūti pradės. Ir žemę reiks išlyginti, ten daržas bus.

– Neturiu laiko.
 – Jergau, Dareli, kiek ten truktumėv? Aš renku., o tu tik neši!.. Tiek tų bulvių tēr! Aš sėklai pasilikčiau kelis maišelius, kitas jums atiduočiau. Sušersit kiaulėms.
 – Ar daug man liktų?
 – Likty, likty, koks dešimt maišelių liktų. Aš renku atsiklaupusi, o tu tik neši į daržinę, tik neši!
 – Nujo, velnio! Tūpkykis kaip šuo! Kas užkels?.. – Jis pagalvojo: – Reik varyti su bulvine šake!.. O paskui – į traktorių!
 – Su bulvine dideliai daug susidraškoja.
 – Kad viena kita ir susidraško, bet bus daug greičiau. Kam tad technika?
 – Tad man laimės, Dareli! Tad man laimės!.. Tai kuomet atvažiuotum?
 – Nežinau. Kad laiko neturiu.
 – Jergau, Dareli! Juk sušus, supus, subus! Neliks nei man tų bulvių, nei tau.
 – Sėja ant nosies, nēr laiko nē tam kartui.
 – Per vieną pavakarėlę išimam tas bulves! Dabar jau diena gerai ilgesnė. Jeigu paprastą dieną neturi laiko, atvažiuok porytoj, sekmadienį.
 – Neturiu aš nē sekmadienį laiko!
 „O gerti tu visuomet turi laiko!“ – piktai pagalvojo. Bet ėmė glostyti jam rankovę.
 – Dareli, juk tu visuomet man padedi! Ką aš be tavęs darysiu, kaip aš išimsiu, kaip sunešiu? Kai galėjau, visuomet patį tempiau, be didelio reikalo nesu tavęs nieko prašiusi. Ant galų pagalės juk tau pačiam tas bulves ir atiduosiu!
 – Atiduoti tai atiduosi... – jis nusmaukė beretę ant akių. – Bet laiko nēr. Greičių dėžė baigia traktoriui subyrėti. Tik įdėjo naują – vėl po velnio!
 – Ar be to traktoriaus negali kelių maišelių benunešti?
 – Ne kelių, patį sakei.
 – Tėn daugiau ir nebus. Rudenį matei – toks tas kaupelis tēr!
 – Toks ne toks, o kad laiko nēr – tad ir nēr...
 – Dareli, vaikeli, ar su šnapse man tave prašydinti kaip svetimą?
 – O koks skirtumas? Svetimam – geriau?..

– Nupirksiu aš tau tos šnapsės, nupirksiu, kad taip miršti, tik tu man sunešk.
 Darius atlenkė nuo kumščio nykštį, atkišo jai prieš nosį.
 – Vo!.. Čia jau rimta kalba!
 – Tai kuomet aš tavęs sulauksiuos?
 Darius kažką sumetė galvoj, paskaičiavo.
 – Aš ką nors mechanikui pameluosiu! Tu eik dabar namo, aš už poros valandų atmausiu! Tik paimk! Vakaro geros atvežė, ruską... Klausyk! Aš dabar vyrams turiu parvežti rašalo, pridėk man du rubliu. Ji nuliūdo:
 – Tad tiek aš tave ir bematysiu...
 Bet ėmė raustis krepšy, atkišo pinigų. Darius čiupo saują:
 – Nerodyk prie visų!.. Nu, eik namo, aš dirbtuvėse greitai apsiuksiu!
 – Aš neparbėgsiu tekina.
 – Pakeliui neužgaišk!
 – Aš tai jau neužgaišiu...
 Jis keliais žingsniais atsidūrė ant laiptelių. Senoji kažkodėl negalėjo dabar eiti iš paskos į vidų. Ji pasitraukė už parduotuvės kampo ir stovėjo ten užlindusi, kol vėl garsiai suburzgė traktorių, kol nuvažiavo. Tik tada įėjo.
 Per Darius buvo išsimušusi iš vėžių, visai nebeatminė, ką turėjo pirkti. Ne degtinės, ne – kitų dalykų. Tėn pirmiausia nupirko. Apžiūrėjo lentynas. Labai norėjo šviežios mėsos, bet nebuvo nė gabalėlio, tiktai karvės pusnagų. Nusipirko dvi, pabandys išsivirti šaltienos. Yra virusi, baisiai neskani, iš vieno pusnagų tevirta. Pieno pasiėmė, dešros Dariui, kefyro, duonos du kepalu, aliejaus butelį, cukraus maišelį, sviesto, degtukų. Daugiau į krepšį netilpo. Išėjo į lauką ir taip jau vilkdama tą krepšį pažemė. Suprato, kad iki pat vakaro nepartemps tokios sunkybės. Nusinėšė už parduotuvės ant suolelio. Tų dviejų vyrų jau nebebuvo. Žvalgė aplinkui kokios lazdos ar pagalio. Rado toliau patvory purviną, nudaužė į suolo kraštą, perkėjo per pasaitus, užsikėlė ant nugaros. Taip buvo lengviau. Rankose tikrai neparneštų, paskutines gyslas išstamptų. Ir nukrūpštino su visu turtu į tą pačią pusę, iš kurios rytą atėjo.
 Eidama nusprendė taip: jeigu tiktai galės – pirmąjį kartą pailsės už gyvenvietės, antrąjį – jau įsukusi į senąjį kaimo kelią. Jai kažkodėl

atrodė, jog senuoju kaimo keliu – tarp laukų pavasario vėjų, kur nėra asfalto, nėra mašinų – bus lengviau nešti. O paskui pasimatys kapi-
naičių kalnelio medžiai, iškils klevo viršūnė, supilkuos trobos stogas.
Parėjusi tuojau pat išgers visą butelį pieno, o vakare, gulti eidama, ir
dar vieną – lai atsigauna širdis už visus tris mėnesius.

Senuoju kaimo keliu, nors vietomis brido purvyną, lenkė balas ar
slinko pačiu griovio pakraščiu, jai iš tikrųjų buvo lengviau nešti. Bet
neilgai ir tenešė. Ją pralenkė brezentinė mašinėlė, sustojo prieky už
kelių žingsnių, o jaunas žmogus iškišo pro dureles galvą:

– Sėskis, močiut, pavešim!

Ji įsiropštė po tuo brezentu, atsėdėjo užpakaly, krepšį pasidėjo
ant kelių:

– Ot tai man laimės, kad gerų žmonių yra! Pasitauptysiu kojas
senatvei!.. – ir pati nusijuokė.

Priekyje sėdėjo du vyrai, maždaug tokio amžiaus kaip tie, kur
gėrė rašalą.

– Ar toli močiutę vešim?..

– Netoli, netoli, ligi kapelių.

Vienas atsigrėžė atgal:

– Kad močiutė tiek nugyveno – geriau mes iškį kitos vietos nuvešim.
Dabar jie abu nusijuokė. Atrodė nežemaitčiai. Ji nesuprato, ko-
dėl jie nusijuokė, paaiškino:

– Kad aš ten gyvenau. Ten mano troba.

– Nuvešim močiutę, nuvešim!

Ir toliau tarp savęs nežemaitiškai kalbėjosi. Pasilenkusi į priekį,
ji žiūrėjo pro vieno petį. Juk nežinos, kur sustoti, juk nevietiniai tėra,
iš kur jie gali žinoti, kur tie jos kapeliai, kur ta jos troba?

– Ar čia? – paklausė.

– Čia, čia!.. – apsidžiaugė. – Dėkui, didžiausiai dėkui!.. Jai atida-
rė dureles, ji išlipo ant žemės tiesiai priešais savo klevą. Mašinėlė
nuvažiavo. Senoji pakėlė krepšį už pasaitų, nes purvinąjį pagalį buvo
dar ten numetusi. Kaip tatai arti tegyvenanti nuo plento!.. Minutę
mašinėlėję pasėdėjo – ir jau po savo klevu atsirado!.. Tėmpė krepšį į
kiemą, o tempdama galvojo, kad senam žmogui vis didesnis sunku-
mas yra iš savo namų išeiti – ir vis didesnis džiaugsmas atgal į juos
pargrįžti. Jau rakino trobos duris, kai išgirdo visas tris vištas karkiant.

– Mėmė paskutinė!.. – subarė save. – Kaip galėjau užmiršti pale-
sinti? Vargšelės jūs mano, vargšelės! Tuojau aš jums palesinsiu!

Išnešusi iš trobos, pagniaužė kelias virtas bulves, pamėtė ant žė-
mės. Tik tada grįžo, pakėlė krepšį ir įsitempė į vidų. Pažiūrėjo pro
langą – ar lesa? Lesa, kur neles, kapėjo pražiočiausiais snapais. Atsi-
stojusi prie stalo, ėmė kraustyti savo pirkinius. Norėjo viską sudėti į
vietas, bet pasijuto tokia pavargusi, tokia pavargusi. Net to pieno
nebegėrė. Persirengė prastais drabužiais, atsigulė į lovą ir apsiklojo.
„Pailsėsiu valandėlę, – nušprendė, – kojas pailsinsiu, o paskui kel-
sius, kursiuos ugnį, sėsiuos prie stalo Dariaus laukti.“ Užmerkė
vokus, o tie užmerkti virpėjo.

Pirmiausia iškilo akyse kažkas mėlynas. Tai anūkienės striukė,
pakabinta ant vinies prie durų. Vėl atsimerkė, kad tas mėlynumas
prapulų. Prapuolė.

Kurį laiką akių tamsoj nieko nematė, tiktai praskriejo kelios auk-
sinės kibirkštys. Tada iškilo kažkas raudonas, bet neaiškiai, lyg pro
aprasojusį stiklą. Pavalė delno kraštu, net šaltumą pajuto, langas
praskaidrėjo, bet negalėjo suprasti, kodėl aprasoj: nei ugnies kūrė,
nei kokių garų į vidų prileido. Dabar aiškiau pamatė: ant taburetės
guli raudonas Onelės proanūkio megztinėlis, mažas toks megztinėlis,
trejų metų vaiko. O Ignelis jau buvo pradėjęs eiti į mokyklą. Nepa-
klusė anūkienės apie Ignelį, nebegalėjo paklausti, kai su tais pini-
gais taip išėjo. Vedžioja raidę, baisiausiai stengdamasis, lūpelė atkri-
tusi, seilėlė nutįsusi lig pat stalo. Tai jos stalas, sunkus, uosinis, kur
Dariui atidavė. Stovėdavo geroj troboj staltiese uždengtas. Niekam
nereikėjo dengti tos staltiesės: nei kokių svečių pas juos būdavo, nei
kokių balių. Jeigu ateidavo du trys kaimynai kortomis palošti, butelio
išgerti – ant to kito, paprasto, kur virtuvėję, lošdavo. Bet balta staltie-
sė ant uosinio visuomet būdavo užtiesta. Netyčia įeini į gerąją trobą –
pati nustembi. Kažkoks džiugumas pereina per širdį, lyg vaikui, kuris
užmigdamas staiga atsimena, kad rytoj sekmadienis. Dirbi, pluši,
bėgi pustekinė per dieną, vakarop jau kojas gelia, rankas, nugarą,
purvina visa, nusibridusi, nušlapusi, o stalas, balta staltiese užtiestas,
stovi sau geroj troboj. Vienas stovi, nieko ant jo nepadėta, tik negy-
va musė, nukritusi nuo lubų, juoduoja prie krašto. Jis ne svetimų – jis
saviškių laukia, bet jie neateina, nepasidėda ant staltiesės pavargusių
rankų. Kada nors ateis. Kada nors ateis, atsisės, pradės negarsia,

neskubią kalbą apie savo darbus, savo gyvenimą, o tai ir bus lauktoji šventė. Niekas jo neapkraus pyragais, skilandžiais, tik tos saviškių rankos ir tebus ant jo padėtos, bet juk reikia uosinio stalo, reikia baltos staltiesės, kad nors kartą per metus galėtum atsisėsti ir pasėdėti. Tačiau dabar nėra nė kokios staltiesės – tikrai lygus pilkai rusvas paviršius, baltuoja anūkiens lėkštelė, ir kiaušinio trynys geltonai šviečia vidury. Ir kraštas trijose vietose įrantytas peiliu. Mažas būdamas, Steponas įrantė. Paskui gavo nuo tėvo įsprendimą, reikėjo dar ir peilį atiduoti. Visą mėnesį tėvas atgal nebedavė: kad nežinai, ką ranyti – nosį rak, kieme stojęsis. Ir stovi kieme mažas Steponas, laiko pavalkus rankose: „Aš negaliu užmauti!.. Iškelia tą galvą kaip šėtonas – aš negaliu užmauti!..“ O tėvas šypsodamasis: „Jei tu man arkli šėtonu vadinsi – aš tau pačiam tuos pavalkus užmausi!“ – „O kam anas iškelia!“ – „Žino, kad dar nesi ano gaspadorius – dėl to ir iškelia.“ – „Tad kuomet aš būsiu?“ – „Būsi, būsi, ateis laikas – ir būsi...“ Ji dabar tartum ir mato, kaip eina tas laikas: per žalią kiemo žolę, per dobiliukų galvas, prispausdamas jas prie žemės basomis pėdomis, vėjo judinamais marškiniais ir su plūgeliu ant peties, – tas laikas, kuris toks panašus į nuskendusį jos žmogų. Jis dar stovi saulėje, dar apšviestas veidas, plūgelis, bet kojos jau įbridusios į tamsų vakaro šešėlį, kuris klojasi iki pusės kiemo: nuo kapinaičių kalnelio, nuo didžiųjų medžių viršūnių. Jis žiūri vakarų pusėn. Džiugi nuojauta staiga suplazda jai krūtinėje: kyla, kyla jų debesis! Atsigręžia – tikrai: jau per ketvirtadalį dangaus iškilusi debesio galva, jau sparnai plačiai išplėsti į šonus, jau gaubia jų klevą, jų dirvą, jų lauką platus mėlynas jo drabužis. O jos žmogus guldo plūgelį į žolę: „Eik, atsisėsk, aš prūdely nusiprausiu“. Ir eina į prūdėlį praustis, o ji ant suolo po langu atsisėda ir žiūri į didįjį debesį. Jis užstoja visą saulėlydį, o galva ir drabužio kraštai nuaukuoti šviesos iš anapus. Veidas palinkęs danguje virš jų kiemo, virš jų gyvenimo, o sparnais laiko apglėbęs viską, kas tik yra gyvo po juo: nuo vieno tolino miško ligi pat kito. Jos žmogus pareina, sėdasi šalia, apkabina ranka jai pečius, sėdi tylėdami abudu po tuo didingu debesiu, o mažas geltonas žasiukas atkrypuoja per žolę ir atsitupia ant jos basos pėdos. Ji sėdi laimingai pastirusi, bijodama ištarti žodį. Šalia jos veido – jos žmogaus veidas, apšviestas vakaro saulės, ir ji niekaip negali suprasti: kodėl jos pačios veidas – jau debesio šešėly, o jo – spindi ramia auksine šviesa?

Ji išgirdo traktorių, įparpusį į patį kiemą. Nusimetė apklotą, eidama per aslą, pasitaisė sijoną, norėjo plaštakom susibraukti plaukus, – vajergau, su visa skarele atsigulusi!

Darius privažiavo traktorių prie daržinės, atidarė priekabos šoną, ėmė iš ten tuščius maišus ir metė sau po kojų. Ir bulvinę šakę besąs atsivežęs. Ji suprato: tas bulves, kurias jam atiduos, jis vešis tiesiai namo. Ir iš kur taip greitai gavo maišų prisiskolinti?

– Nu, kur tavo krežiai, kur lopeta?

– Yra, yra, viskas daržinėj yra.

– Nu, ar ne greitai apsisukau?

– Bet ir aš greitai. Mane tokie du vyrai su mašinėle pavežė. Dabar tik būčiau bepareinanti.

– Nu, ar nupirkai kokį lašą?..

Tuo metu, kai jis paklausė, ji darė daržinės duris ir sustojo bedaranti. Stepono balsas, Stepono žodžiai pasigirdo jai už nugaros. Jai net alsavimą atėmė, stovėjo įsikibusi durų, nei plačiau vėrė, nei ką atgal sakė.

– Tai nupirkai ar nenupirkai?

– Tu ir dabar jau girtas! O dar su traktoriu...

– Kad tik nebūčiau! Mes trys du rašalus teisgėrėm. Paskui dar atėjo toks kliunkis – ir tam pusę stiklinės įpylėm. Nenupirkai?

– Nu!.. Nu!.. – ji piktai jam atsakė per petį. – Galėsi eiti tėvo pėdomis, galėsi!.. Užgesink tą savo parpalą!

– Tegu eina. Paskui sunkiai beužsiveda.

Sustojo prie kaupo. Ji vakar bandė viena pati imti tas bulves, prarakė iš galo skylę, bet nieko neišėjo – jau nebe jos jėgoms kasti žemę, tampyti krepšius. Dingo jėgos, dingo sveikata, dingo jaunas amžius, – ar į žemę susigėrė, ar kaip rasa išgaravo? O kokia buvo stipri! Dar pernai viena pati visas bulves išėmė.

Darius, griebęs kastuvą, nukasinėjo žemę. Dirbo greitai, jėgos neturėjo kur dėti, varė tas žemes, kad į pusę dirvos lėkė.

– Tu viso nenukask, – įspėjo ji. – Gal nespėsi iš karto visas išimti.

– Dar lig vakaro daug laiko. Tau tiktai maišus tereiks palaikyti.

Ji krapštė nuo bulvių šiaudus. Gerai bulvelės išsilaikė, nesusuto, nesusalo, ir supuvusių tikrai viena kita tebuvo.

– Tu maišo man jau neužkelsi?.. – paklausė Darius, žiūrėdamas į trobos duris.

– Ne, vaikeli, jau nebeužkelsiu. Suvisam nebeturiu sveikatos. Ar tik nebūsiu paskutinio pavasarėlio sulaukusi?

– Tu pilk, aš einu į trobą.

– Ko ten?

– Racionalizaciją sugalvoju.

– Ką dar besugalvosi!..

– Pamatysi.

Ji, paėmusi šakę, pripylė abu krepšius, laukė, kol pareis atgal. Net įtarimas kilo: ar nenubėgo tiksliai to lašo ieškoti? Krepšys stovi asloj, iš jo abiejų butelių galvelės kyšo. Bet Darius atsinešė iš trobos kėdę.

– Ką dar beišsimanysi? Ar sėdėsi dirbsi? Galėjai lovą atsinešti!

– Laiky!

Supylė abu krepšius į maišą, užkėlė jį ant kėdės, pats paėmė šakę, vėl pripylė krepšius:

– Laiky!

Tada jis atsiklaupė šalia ant vieno kelio, atsuko maišui nugarą, atsilošęs suėmė už raukų, žybt! – ir atsistojo.

– Pilk! – liepė nunešdamas.

Šitaip jiedu spėriai darbavosi. Jai bereikėjo tiksliai maišus laikyti. Jau kokių keturis ar penkis Darius nunešė į traktorių.

– Ne, Dareli, – ji persigalvojo. – Tu pirma manąsias sunėšk į daržinę. Man visas išveši, aš ir be sėklos paliksiu. Aš pagal maišelius žinosiu, užteks sėklai ar neužteks. Dar tris valgymui pasiliksiu ir vištoms.

– Ką koj skirtum!.. – atsakė jis ir dabar jau nešė į daržinę.

Jėgos turėjo daug. Dirbo spėriai, nešiojo vos ne pustekinis, bet ir prakaitas išpylė kaktą, – ne tiksliai išpylė, bet jau bėgte bėgo, lašėjo nuo antakių, kuriuos vis šluostėsi rankove. Ji stengėsi prisiminti: ar jos žmogus dirbdamas taip smarkiai prakaituodavo? Ne, jis suvisam mažai prakaitavo, net pats sunkiausias darbas greitai į prakaitą nevarydavo, daug reikėjo, kad marškiniai sušlaptų. Darius taip gal nuo neįpratimo? Sunkių darbų dabar jaunieji mažai bedirba. Gal čia tas rašalas sunkiasi per kaktą? Ko, ko, o jėgos žmogui jis tikrai neprideda, nebent tam kartui. Per kelerius metus pačius stipriausius vyrus susuka į pantį. Žiūrėdama į dirbantį Darius, ji nejučia mintyse vis lygino jį su savo žmogum, kai tas dar buvo jaunas, paskui – su Steponu. Jie kažkaip ne taip dirbdavo. Kaip – ji nemokėjo pasakyti, bet

žinojo, kad ne taip. Darius dirbo per daug skubėdamas, lyg kas su šautuvu prie nugaros stovėtų. Jos žmogus mokėjo spėriai dirbuotis tartum visai neskubėdamas, o pustekinis niekuomet nelakstė, – kad iš pirmo su pilnu maišu tekinas lakstysi – prieš galą ir su pustuščiu vos bepačisi.

– Tu neskubėk taip, – patarė. – Jau matau, kad sulig šviesa pabaigsim.

– Nė velnio! Žybt! – padirbai, paskiau – sėdėk sau atsisėdęs!

– Tu bent negrobk to maišo taip smarkiai – nuo strėnų nusikelsi.

– Kad tiksliai nenusikėlėsi!..

Dabar ji suprato. Jis nekenė paties darbo: tų bulvių, tų maišų, tos purvinos žemės aplinkui, to visko. Greičiau, greičiau! – tartum pats save ragino. Dantis sukandus, jėgas įtempus, – kad tiksliai greičiau tas darbas pasibaigtų!

Vienais metais – tada buvo dar jauni, tik Steponas buvo pradėjęs vaikščioti – jos žmogus Apšupio lanką plovė šieną. Ji nunešė valgyti. Atėjusi sustojo po beržu ir žiūrėjo, kaip lengvai slysta jo dalgis, kokios tiesios tos pradalgės, kaip trumpai jis nupjauna žolę – su nagu vos galėtų nugnybti. O jo marškinių nugarą jau buvo patamsėjusi, ir karštis kėlėsi toks, kad alsuojant džiūvo šnervės. Jis atsigrėžė į ją šypsodamasis, žolės kuokštu nubraukė dalgio ašmenis. „Pavargai jau?“ – ji paklausė. „Eik tu!.. Visą amžių pjaučiau ir pjaučiau!..“ Ir valgydamas vis žiūrėjo į pievą, vis lygino nupjautąjį ir nenupjautąjį plotą: kiek pradalgų dar reikės išvaryti? Pavalgė, palietė jos petį ir vėl šypsodamas nuėjo pjauti. Ir visus darbus taip. Tiksliai kolūkyje baisiausiai nenorėjo dirbti: „Koks ten darbas? Visą laiką talkoj ir talkoj. Nu kiek tu gali, žmogus, talkininkais eiti?..“ O jaunieji dabar atbulai: kad tik didesnis būrys prie, kokio darbo, kad tik daugiau erzelio, stumdymo, o po vieną, neskubėdami, jau nieko dirbti nebenori ir nebegali. Būtinai reikia, kad dirbantį dar penki šeši matytų. Pabaigė kokį menką darbėlį, tuojau – po rublį, tuojau – po rašalą. Ir dirbti beskuba tiksliai dėl to, kad greičiau to rašalo gautų.

– Fzio! – Darius numetė šakę ant žemės, nusišluostė kaktą. – Kaniec kapitalizmu!

Ji pasižiūrėjo į saulę, ta dar nesiekė kapinaičių medžių. Tik po gero pusvalandžio pradės kristi į plikas šakas.

– Greitai, Dareli, apsisukai!.. Eik į trobą, o aš daržinėj bulves apklostysiu. Jeigu bus stipri šalna, nesusals man.

– Nebus, ko ten klostysi?

– Bus nebus – apklostyti reikia. Tu rankas plaukis. Kiek maišelių sukėlei į traktorių?

– Devynis.

– Nu va, galėsit šerti kiaules. Ar savųjų daug dar turi?

– Menkai.

– Tad dabar turėsit... Aš parėjusi užkursiu ugnį, tau dešros pakęsiu, juk išalkęs, be pietų esi.

– Nekėplioi, man nereikia. Atpjauk taip – ir bus gerai.

– Nu, eik, plaukis rankas, aš tuoj pareisiu.

Darius pasiėmė šakę, nuėjo prie traktoriaus, ji, nešina tuščiais krepšiais, į daržinę. Uždangstė bulvių krūvelę kuo sugriebusi: rado seną gūnią, dar užmetė kelis tuščius maišus. Nesušals, jeigu šalna bus, neturėtų sušalti. Dar atsiminė, kad kastuvus liko dirvelėj, paėmė, parnešė per kiemą, pastatė prie trobos durų, tik tai žemių jau nebe-nugrandė. Na, nieko nesurūdys per naktį.

Darius sėdėjo prie stalo. Butelį jau buvo ištraukęs iš krepšio ir pasistatęs priešais.

– Nu, duok, ką turi, man važiuoti reikia, bulves iškelti, traktorių pastatyti.

– Kaip tu parvažiuosi girtas?

– Tik tu nesirūpink! Duok kokį kąsnį, aš paskiau namie paėsiu.

– Tu tik neskubink manęs, žinai, kad sena besu. Kai tu skubini, aš nė tiek nieko nepaspėju.

Prisitraukęs butelį, jis pradėjo lupti kamštį.

– Stiklinėlė lentynoj.

– Žinau!

Paskui, kai nusigręžusi pjaustė dešrą, girdėjo, kad jau kliuks pilama degtinė.

– Negerk be užkandos kaip paskutinis koks! Va, tuojau sviesto užtepsiu.

– Tai kiek tu ten gali čiupnotis? Man ir naktis ateis!

– Duodu jau, duodu!

Jis maktelėjo stiklinėlę, atsikando duonos su dešra. O ji atsisėdo priešais, žiūrėjo nustebusi: ir geria kaip Steponas, visai kaip Steponas! Pirmą pasižiūri ir stiklinėlę prieš langą, tada pradeda kelti aukš-

tyn alkūnę. Ir valgo kaip Steponas: dideliais kąsniais, viena burnos puse, o už žando juda didelis gumbas. Ji pasirėmė ranka smakrą:

– Dareli, aš veizu į tave, veizu... Kąžin, ar aš bent prieš smertį suprasiu: dėl ko tu geri?..

Jis išgėrė ir antrą, atsakė:

– Kad linksmiau yr!

– Nu, ar tau bereik dar kokio linksmumo? Pačią turi jauną, trobas baigi pasistatyti, sodnelį užsiveisi, darbas – geriausias, uždirbi nemažai... Vien jau iš to kiek linksmumo!

– Koks tau linksmumas iš darbo? Pareini pavargęs kaip šuo... Per dienų dienas tas pats ir tas pats! Kaip vergas koks!

– Prie žemės gyvendami visi esam tie vergai. Kad anai vergausi – pats ponas būsi!

– Ponas!.. Pirmininkas, agronomas, partinės sekretorius – va tie ponai! O aš?

– Kad tu mokytis nenorėjai.

– Mokslas nevyko – ir nenorėjau!

Jis vėl išgėrė stiklinėlę, vėl valgė tos dešros.

– O!.. Nukaitino!.. Jau geriau yr! Buvo rašalas iš galvos becinąs.

Ji matė, kad pradėjo girtėti, – pasikeitė akys, viskas. Bet dar paklausė:

– O ar tu, Dareli, nepagalvoji kuomet, prie ko tu prieisi, taip gerdamas?

Darius supyko:

– Kad neturi ko rokuotis – pro langą veizėk atsisėdusi! Kaip mili-cininkas koks!.. Klausinėja ir klausinėja!.. Ji pakratė ranka:

– Neklausinėsiu daugiau, meldamasis, neklausinėsiu!.. Vis tiek tu man teisybės nepasakysi. Kam čia man, tokiai senei, teisybę bežinoti?..

– Nu ir nežinok!..

Ji nususuko į langą, Staiga griebėsi abiem rankom sau už kaklo:

– Kastantinai!.. – sušuko savo žmogaus vardą.

Darius pažiūrėjo į ją nustebeš.

– Kastantinai!.. – ji pašokusi rodė pirštu į langą: – Traktorius!..

Darius irgi pažvelgė – ir puolė nuo stalo.

Traktorius važiavo į trobą. Per kiemą nuo daržinės, pro šulinį, pro pamestą vištų geldą, artėjo į duris, vienodai parpdamas, ir tas jo parpimas buvo pasikeitęs: kaip kokio didelio žvėries, kuris urzgia

prieš griebdamas dantimis kitą gyvą padarą. Ji irgi išbėgo į lauką. Darius šokinėjo ant vienos kojos prie traktoriaus šono ir rankomis už kažko grobstėsi, norėdamas įlipti. O traktorius artėjo, tartum į nieką nekreipdamas dėmesio, nusitaisęs tiksliai į tą vieną vietą – į trobos duris, norėdamas jas išversti, išgriauti, viską palaidoti po sienų rątais, po susileidusiu stogu. Ji matė, kad Darius pataikė koją ant kokio ten laiptelio ar ko ir rankomis jau prisitraukė aukštyn, bet ar pirštai neišlaikė, ar koja sprūdo – ir jis griuvo aukštieji ninkas. Nedidindamas greičio, tartum nenoromis, traktorius pervažiavo gulintį anūką ir jau artėjo į jį. Ji dar galėjo atšokti į šalį, pabėgti į šoną, dar būtų suspėjusi tai padaryti, bet niekur nebėgo, nes negalėjo palikti negynusi savo trobos, savo paskutinės pastogės, į kurią parpdamas artėjo tas žvėris, tas tamsiai mėlynas pabaisa, tie didžiuliai juodi tekiniai. Ji griebė kastuvą, pati puolė artyn, tvojo per geležinius nasrus, bet jis vis tiek artėjo, ir jai teko trauktis. Ji traukėsi atakupsta, ėjo atbula, iš visų jėgų daužydama jį kastuvu, vis taikydama į žibintus, į stiklines jo akis: gal apaks, gal sustos, nieko nebematydamas? Bet jis vis tiek artėjo, o ji atsirėmė nugarą į trobos sieną ir, atkėlusį kastuvą, paskutinį kartą, iš paskutinių jėgų, dar norėjo trenkti jam per galvą...

Ji nepajuto skausmo, tiksliai išgirdo, kad trakstelėjo kažkas krūtinėje.

1986 gegužė–rugpjūtis

Gyvenvietė, kurioje tenka būti Kairienei, žmonės, su kuriais jai tenka bendrauti, piešiami vis niuresnėmis spalvomis.

Ypač didelis dėmesys čia skiriamas jaunosioms moterims – marčiai ir anūkienei. Labai ryškus kontrastas tarp Kairienės ir jaunųjų moterų mąstymo, meilės, ištikimybės, pareigos supratimo.

Marti nemylėjusi savo vyro, niekinusi jį ir taip prisidėjusi prie jo nuosmukio, net ir po mirties negali jam atleisti. Kaip galima nekėsti žmogaus, su kuriuo sugyvenai vaiką, kad net mirusio neaplankytum. „Šunelį laikai, padvesia – ir to negali neprisiminti, balsą girdi, akimis matai, o čia – žmogus.“

Senutei nesuprantamas moters troškimas valdyti vyrą, kontroliuoti jo pinigus. Ten, kur žmona tampa duondaviu, šeimyniniai santykiai išsiginsta. Kiekvienas turi turėti savo vietą: vyras pelno duoną, o moteris

augina vaikus, globoja vyrą, atlieka moteriškus ūkio darbus. Štai toks šeimos modelis priimtinas ir teisingas.

Jauni grubūs senam žmogui: nesupranta ir neatjaucia jo negalios. Nesupranta „medinširdžiai“, kad tas truputėlis gyvenimo, kuris liko seniesiems, jiems ir priklauso. Senutė suvokia, kodėl jaunieji tokie agresyvūs, nepakantūs: „Jie ne taip auginti, jų niekas nemokė (jeigu motina buvo užsiėmusi visuomenine veikla, pramogomis ir asmeniniu gyvenimu – R.S.), kaip apsieiti su senu žmogum, kaip jo neužgauti. Nuo pat ryto iki vakaro per visus radius ir tegirdi: „Tarybinis jaunimas!.. Tarybinis jaunimas!..“ Taigi sovietinė propagandinė mašina sužalojo jauno žmogaus sielą, padarė ją bejausmę ir grubią.

Įtampa vis auga. Senoji supranta, kad ji visai svetima šiame naujame pasaulyje. Grįžusi namo ir prigulusi, senoji sapnuoja, regi pranašingą sapną. Ji mato savo žmogų, jaučiasi labai laiminga, tačiau virš sodybos kyla didžiulis mėlynas debesys (tas mėlynumas labai primena traktoriaus spalvą), kurio ji nepajėgia sulaukyti.

Finalinis epizodas. Senutė stebi dirbantį anūką ir suvokia, kad net darbas išsigimė. Jos vyras dirbdavo spėriai, tačiau neskubėdamas, nelekdamas, besišypsodamas. Jis mėgavosi darbu, džiaugdamasis jo vaisiais. O štai kolūkyje ir Kairienės vyras tapo kitoks. Kolektyvinis darbas nepriimtinas senosios kartos atstovui: „Koks ten darbas? Visą laiką talkoj ir talkoj. Nu kiek tu gali, žmogus, talkininkais eiti?..“

Sūnus dar mėgo dirbti, paveldėjo tėvo darbštumą, o štai anūkas nejaučia darbo grožio. „Jis nekenčė paties darbo: tų bulvių, tų maišų, tos purvinos žemės aplinkui, to visko.“

Po viso to, kas pasakyta, senutės Kairienės mirtis atrodo neišvengiama ir natūrali. Niekas nesieja jos su baistu ir išsigimusiū pasauliu. Ji gina, kiek pajėgdama, savo namus, klevą – viską, kas jai liko gyvenime. Deja, naujojo gyvenimo sukurta monstras sutraiško senutę.